

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELYÓ PÁL, ÉLTETŐ ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN,
DR. HUNYADI LÁSZLÓ (főszerkesztő), DR. HÜTTL ANTÓNIA, DR. KÖRÖSI GÁBOR,
DR. MÁTYÁS LÁSZLÓ, DR. MELLÁR TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke), NYITRAI FERENCNÉ DR.,
OROS IVÁN, DR. RAPPAI GÁBOR, DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY,
DR. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, DR. VITA LÁSZLÓ, DR. VUKOVICH GABRIELLA

77. ÉVFOLYAM 12. SZÁM

1999. DECEMBER

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Bencze József, a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokság dandártábornoka; *Dr. Ékes Ildikó* kandidátus, az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet tudományos tanácsadója; *Dr. Fóti János*, szakfőtanácsos, a KSH ny. főosztályvezető-helyettese; *Frigyes Ervin* kandidátus, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem docense; *Havasi Éva*, a KSH tanácsosa; *Hunyadi László* kandidátus, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem tanára, a *Statistikai Szemle* főszerkesztője; *Keszthelyiné dr. Rédei Mária*, a KSH osztályvezetője; *Dr. Lakatos Judit*, a KSH főosztályvezetője; *Schumann Róbert*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Phd. hallgatója; *Szabó Zsuzsanna*, a KSH tanácsosa; *Dr. Szulovszky János* kandidátus, az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

*

Marton Ádám kandidátus, a KSH ny. osztályvezetője; *Németh Attila*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főosztályvezető-helyettese; *Reisz László*, a KSH tanácsosa; *Szász Kálmán* kandidátus, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat tudományos kutatója.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hunyadi László
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Mellár Tamás
2482 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 1999
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Szerkesztők: Dr. Domokos Attila, Szűcsné Bruckner Mariann, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.
Telefon: 345-6528, Telefax: 345-6783
E-mail: statszemle@ksh.x400gw.itb.hu

Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.
Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság Hírlapelőfizetési Irodájánál (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219–98636, 021–42795 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre 2100 Ft, egy évre 4200 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

A rejtett gazdaság kiterjedése 1997-ben. – <i>Keszthelyiné Rédei Mária – Lakatos Judit – Szabó Zsuzsanna</i>	913
A feketegazdaság elleni fellépés eredményei és lehetőségei. – <i>Dr. Bencze József</i>	932
A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében. – <i>Havasi Éva – Schumann Róbert</i>	952
Az adózatlan gazdaság és a globalizáció. – <i>Dr. Ékes Ildikó</i>	966
Candonga – A túlélés piaca. – <i>Frigyes Ervin</i>	979

SZEMLE

A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának XXXVI. vándorulása. – <i>Dr. Fóti János</i>	998
Jekelfalussy József (1849–1901) emlékezete. – <i>Dr. Szulovszky János</i>	1000
Statisztikai publikációk tartalmi kérdései és az elektronikus technológia. – <i>Hunyadi László</i>	1002

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Személyi hírek	1005
Szervezeti hírek – Közlemények	1005

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Caarson, C.: A hivatalos statisztikák alapelveinek támogatása. (<i>Németh Attila</i>).....	1007
Ghali, K. H.: A gazdasági növekedés és a kormányzati kiadások. (<i>Szász Kálmán</i>)	1008
Kleinewefers Lehner, A.: Infláció, az infláció szóródása és a relatív árváltozások Svájcban. (<i>Marton Ádám</i>)	1009

Garonna, P.: A foglalkoztatás válsága Olaszországban. (<i>Lakatos Judit</i>).....	1011
Rabusic, L. – Sirovátka, T.: A cseh jóléti állam és legitimációja. (<i>Reisz László</i>).....	1012
Külföldi folyóiratszemele	1013

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

A REJTETT GAZDASÁG KITERJEDÉSE 1997-BEN*

KESZTHELYINÉ RÉDEI MÁRIA – LAKATOS JUDIT – SZABÓ ZSUZSANNA

Magyarországon – nem véletlenül – a rejtett gazdaság általános érdeklődésre számot tartó örökzöld téma. Ennek ellenére az e témakörrel rendelkezésre álló adatok száma nem túl nagy, sőt bizonyos részterületekről teljesen hiányzik. Bár közel sem a teljesség igényével, de a kérdésről sok érdekes adatot és elemzést szolgáltatott a KSH-nak az éves háztartási költségvetési felvételhez kapcsolódó 1998. évi rejtett gazdaságra vonatkozó adatgyűjtése.

Ez a felvétel egyrészt a rejtett gazdaság olyan jellemzőiről gyűjtött adatokat, melyekkel a megkérdezettek, a háztartások nap mint nap szembesülnek, melyekről így közvetlenül a lakossági felvételeknél még elfogadható hibával megbízhatónak tekinthető információkkal rendelkeznek, illetve igyekezett a lakosságnak a rejtett gazdasággal kapcsolatos szubjektív viszonyát felmérni. Tekintve, hogy a felvétel minta alapján készült, itt is számolni kellett mintavételi és számbavételi hibákkal. A minta főbb jellemzőit a témáról készített már említett kiadvány is ismerteti.

Annak érdekében, hogy az eredmények megbízhatóságát növeljük:

– speciális koncentrált kiválasztást alkalmaztunk, ami azt jelentette, hogy a rejtett gazdaságról szóló felvételbe a háztartási költségvetési felvételekben szereplő valamennyi budapesti és 50 ezernél népesebb település háztartása bekerült, azt feltételezve, hogy a rejtett gazdaság kiterjedtsége e településeken nagyobb;

– a háztartási költségvetési felvételhez való kapcsolódás valóságosabb információk megszerzését tette lehetővé, egyrészt azért, mert az összeírók már az általuk ismert családokhoz mentek, másrészt az alapinformációkat már nem kellett megkérdezni, ezáltal csökkent a felvétel idő- és költségigénye.

Mindezek és még más adatellenőrzési szempontok kialakítása okán – jóllehet a minta összetettsége miatt hibaszámításokat nem végeztünk – úgy érezzük, hogy a rejtett gazdaságról szóló felvétel 2700 háztartásának adatai megbízható hibahatárok között reprezentálják a 3,8 millió magánháztartásra jellemző értékeket.

Jelen tanulmányban a hivatkozott elemző KSH-kiadványban feldolgozott témakörök, így az árak, illetve a szolgáltatások piacán zajló számla nélküli lakossági ügyletek jellemzőit, a borraladó-adási szokásokat kívánjuk összegezni.

* A kutatást az ENSZ fejlesztési programja (United Nations Development Programme – UNDP) finanszírozta. A munkában külső szakértők is részt vettek, akik közül külön ki kell emelni *Sik Endrét*, aki a részletes elemzést tartalmazó, magyarul és angolul is megjelent KSH-kiadvány (Rejtett gazdaság Magyarországon, 1998. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1999. 107 old.) számbavételi módszerekkel foglalkozó részét is írta.

A SZOLGÁLTATÁS-IGÉNYBEVÉTEL REJTETT DIMENZIÓI

Magyarországon a különböző szolgáltatások igénybevétele hagyományosan a gazdaság „szürke” szférájába tartozik. Ez a megállapítás fokozottan igaz a javító, szerelő, építőipari szolgáltatásokra, mely sor az utóbbi években a mezőgazdasági tevékenységekkel is bővült. A legális (számlákkal igazolt és garanciát nyújtó) formától a teljesen „fekete” formáig igen sokszínű a kép. A szolgáltatást nyújtók egy része még ha akarna sem tudna számlát adni, mivel tevékenységének nincs jogi háttere. Ilyenek például a főállás mellett ugyanazt a tevékenységet munkaidőn túl végző szerelők és iparosok, akik ehhez az iparengedélyt nem váltják ki, vagy akik különböző alkalmi munkát (például takarítást, mezőgazdasági munkát stb.) vállalnak, és ez után nem fizetnek sem társadalombiztosítási hozzájárulást, sem adót.

A 90-es évek ismert munkaerő-piaci folyamatai – a munkanélküliség megjelenése és a gazdaságilag nem aktívak arányának növekedése – kétségkívül megnövelte az ilyen típusú munkaerő-kínálatot. A társadalombiztosítási, illetve a szociális jövedelmek adott (alacsony) szintje mellett a megélhetéshez gyakran nélkülözhetetlen a rendszeres vagy alkalmi munkavállalás. Ha ez teljesen legális keretek között történne, akkor a járulékok és az adók vagy a munka árát növelnék, és így az igénybevétel gyakorisága – azaz a kereslet – csökkenne, vagy a nettó munkadíj és a teljesítmény aránya válna lényegesen kedvezőtlenebbé. Az igénybe vevő az olyan munkáknál, ahol a garancia fogalma nem értelmezhető, vagy nincs jelentősége (s ilyen a személyi szolgáltatások többsége és a mezőgazdasági munkák stb.), általában nem kér számlát, ha így olcsóbban juthat hozzá az adott szolgáltatáshoz.

Ettől némileg eltérő a helyzet a javító–szolgáltató, illetve az építőipari tevékenységek esetében. Itt a megrendelő általában érdekelt abban, hogy számlát kapjon, hiszen garanciális igényét elvileg így tudja érvényesíteni, de esetenként más érdeke is fűződhet hozzá (például építkezés esetén adókedvezményt kaphat). Számlaadásra azonban gyakran ilyen esetben sem kerül sor, a szolgáltatást végző és az igénybe vevő „megosztózik” az adó befizetése jelentette többleten. A megrendelő számla nélkül olcsóbban jut hozzá a szolgáltatáshoz, s az esetek egy részében – ahol a felek kölcsönösen ismerik egymást – még a felelősség utólagos vállalása (a garancia érvényesítése) is többé-kevésbé biztosított. A megrendelő gyakran nem az anyagi előny miatt tekint el a számlakéréstől, hanem egyszerűen azért, mert csak így talál vállalkozót az igényelt munka elvégzésére. Nem ritka az olyan eset sem, amikor a számla a szolgáltatás ellenértékének csak egy részét – általában az anyag költségét – tartalmazza.

A magyar gazdaságban a „feketemunka” a szolgáltatások területén nem új keletű, hagyományai több évtizedre nyúlnak vissza: a hiánygazdaságban, a megrendelő kiszolgáltatottsága táplálta azt, majd a 80-as évek végétől a magas adóteher és az egyéb elvonások növelték volumenét. A számla nélküli szolgáltatás méretének becslése még a jelenséget jól ismerő szakemberek számára is nehéz feladat, mindenekelőtt azért, mert a számlás forgalom – ami az adóbevallásban megjelenik – és az egyes szolgáltatások tényleges értéke közötti viszony szolgáltatás-fajtánként más és más. A legtöbb sikerrel kecsegtető kiindulópont – még név nélküli, statisztikai célú vizsgálatok esetén is – az igénybe vevők válasza lehet, azaz a jelen felvételnél is alkalmazott kikérdezéses módszer rendszeresíté-

se, hiszen a szolgáltatást nyújtó ellenérdekeltsége nemcsak mint egyéné, hanem mint csoporté is (lásd adóbecslés módszere) jelentkezhet.¹

Az 1998. évi felvételnél a szolgáltatásokat két csoportra bontottuk: személyi szolgáltatásokra, illetve javító–szerelő és hasonló szolgáltatásokra. Mindkét csoport esetében az igénybevételi alkalmak száma mellett a kapott szolgáltatás értékét és abból a számlázott értéket kérdeztük, de az első csoportba tartozó szolgáltatások esetében – mivel azok igénybevétele általában rendszeresebb – az előző évi mellett szerepelt az előző havi igénybevétel is, mely információ mindenekelőtt az elfelejtésből adódó torzítás nagyságának valószínűsítéséhez volt felhasználható.

A személyi szolgáltatások igénybevétele

Az első kérdésblokkban az olyan személyi szolgáltatások szerepeltek, mint a fogorvosi, az orvosi, az egyéb egészségügyi szolgáltatás (gyógytornász, ápolás, masszázs), a fodrász, a kozmetika, a pedikűr, a különböző oktatási szolgáltatások (korrepetálás, különórák), a sport és a gyermekmegőrzés, az ügyvédi, továbbá a könyvelői, az adótanácsadói (ez utóbbiak összefoglalóan üzleti jellegű) szolgáltatások.

A megkérdezett, közel 2600 háztartás teljeskörűsített válaszai szerint a 3,8 millió háztartásban élő 10,1 millió háztartástag 1997-ben összesen 76 millió alkalommal vette igénybe ezen szolgáltatásokat mintegy 67,8 milliárd forint értékben. A háztartások 80 százalékában jártak a családtagok fodrászhoz, kozmetikushoz. A második legnagyobb volumenű szolgáltatás a fogorvosi volt, az összes háztartás 25,9 százaléka vette igénybe. Ezt az orvosi ellátás követte 23,8 százalékkal. Ezzel szemben ügyvédre a vizsgált időszakban a háztartások 5,4 százalékának volt szüksége. A könyveltetés, adótanácsadás stb. igénybevétele a háztartások 3,8 százalékánál, a gyermekfelügyelet alig 0,3 százalékánál fordult elő.

Az egyes szolgáltatást igénybe vevő háztartások esetében az igénybevételi alkalmak éves száma erősen változó volt. (Lásd az 1. táblát.) Fodrászhoz, kozmetikushoz éves átlagban 11 alkalommal mentek a háztartások tagjai, míg a többi szolgáltatásfajtánál az igénybevétel – az igénybe vevő háztartások esetében – csak évi 2-9 alkalmat jelentett.

A megkérdezett háztartások az igénybe vett személyi és üzleti szolgáltatások értékének átlagosan 44 százalékáról kaptak számlát. A csoporton belül a legnagyobb súlyt képviselő szolgáltatások – fodrász, kozmetikus, manikűr stb. – esetében az összes értéknek kevesebb mint egyharmada volt számlás, jóllehet a nyugta kiállítása ez esetben is kötelező. A legtöbb ember azonban tartósan azonos szolgáltatóhoz jár, így a szolgáltató és a szolgáltatást igénybe vevő ismeri egymást. Az igénybe vevő számára ez azt jelenti, hogy reklamáció esetén, nem szükséges a számlát felmutatnia, a fodrász, a kozmetikus, a manikűrös pedig a törzsvendégek esetében nyugodtan mellőzheti a számlaadást, nem kell attól tartania, hogy az illető adóellenőr. Többé-kevésbé hasonló a helyzet a fogorvos esetében is, bár a számlaadás itt gyakoribb, a teljes érték 42 százalékáról kaptak bizonylatot a páciensek. (Az orvosi vizsgálatok esetében ez az arány mindössze 18 százalék volt. Az adat értékelését azonban megnehezíti, hogy itt a megkérdezettek a számlás szolgáltatást valószínűleg nem tudják pontosan megkülönböztetni a hálapénz adásától.)

¹ Hasonló módszert alkalmazott 1993-ban és 1996-ban a TÁRKI kutatása is, de a felvételt akkor a jelenleginél kisebb és önálló mintán hajtották végre.

1. tábla

A személyi és üzleti szolgáltatások igénybevétele, 1997

Szolgáltatástípus	Az igénybe vevő háztartások		Igénybevétel (alkalom)		A szolgáltatás összes értéke (millió forint)	A számlázott	
	száma (ezer)	aránya (százalék)	összesen (ezer)	egy háztartásra*		alkalmak	érték
						aránya az összesből (százalék)	
Oktatás, korrepetálás	417,8	11,0	13 389,2	32	8 322,3	53,1	57,3
Sport	379,6	10,0	13 953,3	37	3 250,7	74,8	77,0
Autóvezetés-oktatás	83,7	2,2	205,7	2	3 151,5	86,9	77,6
Fogorvos	986,6	25,9	2 761,7	3	12 538,5	44,2	42,4
Orvos	906,3	23,8	5 585,2	6	6 632,0	19,6	18,2
Egyéb egészségügyi szolgáltatás	352,1	9,3	3 046,1	9	2 654,0	52,1	58,4
Fodrász, kozmetikus, manikűr stb.	3 052,0	80,2	34 927,6	11	23 744,4	26,7	29,6
Ügyvéd, közjegyző	205,4	5,4	488,6	2	2 898,4	44,5	54,4
Üzleti-irodai szolgáltatás	146,0	3,8	930,4	6	4 202,1	78,3	83,4

* Csak az adott szolgáltatást igénybe vevő háztartásokat figyelembe véve.

Érdekes tanulsága a felvételnek, hogy az általunk üzletinek nevezett különböző szolgáltatások esetében az összes érték 83 százalékaról kaptak számlát az igénybe vevők. A kiugróan magas aránynak vélhetően az a magyarázata, hogy az igénybe vevők többsége – a szolgáltatás jellegéből következően – költséget számol el, ehhez pedig szüksége van számlára. A sport és az autóvezetés-oktatás hagyományosan szervezethez és nem egyénhez kötődik, a szervezeteknél pedig a szolgáltatást nyújtó maga is alkalmazott, így a számla nélküli forgalomban nem érdekelt, illetve arra kevesebb a lehetősége. Az összes igénybevételi alkalomból a számlázott, illetve az összes ilyen célú kiadásból a számlával igazolt kiadás aránya között csekély – 10 százalékpontnál kisebb – a különbség. E szolgáltatáscsoport esetében ugyanis nem jellemző, hogy számlát csak bizonyos – például a nagyobb értékű szolgáltatás – esetekben adnak a szolgáltatók.

A községi háztartások a legtöbb személyi, üzleti szolgáltatást az átlagosnál kevésbé veszik igénybe (lásd a 2. táblát), bár a legnagyobb értéket képviselő fodrász, kozmetika és hasonló szolgáltatások esetében – de néhány más szolgáltatástípusnál is – az adott szolgáltatást igénybe vevő háztartások arányát tekintve Budapest áll az utolsó helyen. Ugyanakkor az egy budapesti háztartásra jutó összeg (6130 forint) a fodrász, kozmetika és hasonló szolgáltatások esetében nagyobb, mint a községi háztartásokra jellemző érték (5520 forint).

Nehéz viszont megmagyarázni azt, hogy e vizsgált szolgáltatások esetében a számlázott érték (lásd a 3. táblát) miért a települési hierarchia két szélén – Budapesten és a községekben – teszi ki az összes érték legnagyobb hányadát, 46, illetve 49 százalékot az átlagos 44 százalékkal szemben. Meg lehet kockáztatni azt a feltevést, hogy a községekben élők a vizsgált szolgáltatások egy részét nem helyben veszik igénybe, így a szolgáltatást nyújtó számára épp oly ismeretlenek, mint a nagyvárosok névtelen igénybe vevői. Az informális kapcsolatok viszont – a település méreténél fogva – a kisebb városokban épülhetnek ki legnagyobb mértékben. A szolgáltató és az igénybe vevő így jobban ismeri egymást, nagyobb fokú „cinkosság” alakulhat ki közöttük.

2. tábla

Az egyes személyi és üzleti szolgáltatásokat igénybe vevő háztartások aránya és egy háztartásra jutó értéke településtípus szerint, 1997

Szolgáltatástípus	Budapest	Megyei jogú város, egyéb nagyváros	Egyéb város	Község	Összesen
	Százalék				
Oktatás, korrepetálás	9,6	13,6	13,9	8,1	11,0
Sport	15,0	12,2	9,9	6,6	10,0
Autóvezetés-oktatás	0,6	1,9	3,4	2,2	2,2
Fogorvos	19,5	25,6	31,9	24,7	25,9
Orvos	12,5	19,9	31,8	25,2	23,8
Egyéb egészségügyi szolgáltatás	7,3	7,5	10,2	10,4	9,3
Fodrász, kozmetikus, manikűr stb.	65,8	87,5	81,7	82,0	80,2
Ügyvéd, közjegyző	2,3	5,8	6,1	6,1	5,4
Üzleti, irodai szolgáltatás	2,8	3,7	4,6	3,8	3,8
	Forint				
Egy igénybe vevő háztartásra jutó érték	18 150	18 630	19 530	15 990	17 820

3. tábla

Az összes személyi és üzleti szolgáltatás értékének számlázott hányada a település típusa szerint (százalék)

Szolgáltatástípus	Budapest	Megyei jogú város, egyéb nagyváros	Egyéb város	Község	Összesen
Oktatás, korrepetálás	63,2	50,2	49,6	71,7	57,3
Sport	83,2	66,7	79,1	69,1	77,0
Autóvezetés-oktatás	100,0	85,2	63,7	90,1	77,6
Fogorvos	39,8	34,8	36,5	55,1	42,4
Orvos	13,0	11,2	17,4	22,7	18,2
Egyéb egészségügyi szolgáltatás	66,7	41,8	55,7	61,7	58,4
Fodrász, kozmetikus, manikűrös stb.	30,7	29,1	28,3	30,6	29,6
Ügyvéd, közjegyző	79,0	66,5	53,5	44,2	54,4
Üzleti, irodai szolgáltatás	67,9	87,0	91,2	82,2	83,4

Az általános iskola nyolc osztályánál alacsonyabb végzettségű (többnyire idős) háztartásfővel rendelkező közel 540 ezer háztartás csaknem valamennyi szolgáltatást kisebb mértékben veszi igénybe, mint az a 406 ezer háztartás, melyben a háztartásfő felsőfokú végzettségű. Emellett a vizsgált személyi és üzleti szolgáltatások egy háztartásra jutó igénybevételi értéke az első csoportban mindössze 9070 forint, az utóbbi háztartáscsoportra viszont 35 670 forint jellemző. Ezzel szemben a számla nélküli szolgáltatás igénybevételének aránya lényegében nincs kapcsolatban a háztartásfő iskolai végzettségével.

Az előbbihez hasonló, bár némileg kiegyensúlyozottabb arányokat kapunk, ha a szolgáltatások igénybevételét az egy főre jutó jövedelem nagysága szerint vizsgáljuk. A legszegényebb háztartások relatíve kis arányban, háztartásonként mindössze 9550 forint értékben veszik igénybe a személyi és üzleti szolgáltatásokat, míg a 10. tizedben nemcsak az igénybevételi arány nagyobb, hanem az egy háztartásra jutó érték is több mint három-

szorosa az első jövedelmi decilisbe tartozó háztartásokra jellemzőnek. Az első jövedelmi decilisbe tartozók az igénybe vett szolgáltatás jóval kisebb hányadáról kaptak – emlékeik szerint – számlát, mint a közepes, illetve a magas jövedelműek (26,1, 45,7, illetve 48,9 százalék), és ez az összefüggés lényegében valamennyi nagyobb értékben igénybe vett szolgáltatástípusnál (például fodrász) megállapítható.

A javító–szerelő és építőipari szolgáltatások igénybevétele

A szolgáltatások második blokkjában a következők igénybevétele szerepel:

- autójavítás, -mentés,
- festés, mázolás, tapétázás, parkettázás,
- víz-, gáz-, villanszerelés,
- kőműves, ács, tetőfedő, bádogos, csempéző, illetve egyéb építőipari munka,
- háztartási gépek, berendezések, szórakoztató elektronikai berendezések javítása,
- teher-, tüzelőanyag-szállítás, hordár,
- szennyvízszippantás,
- bútorkészítés és -javítás, asztalosmunka,
- takarítás, szőnyegtisztítás,
- sarkkészítés, -felújítás, sírgondozás,
- ékszerkészítés, -felújítás, -javítás,
- cipő- és táskajavítás, -készítés,
- ruhajavítás, -varratás,
- mezőgazdasági munka végzése,
- egyéb.

A megkérdezett háztartások nagyobb arányban említették meg a kéményseprést, az órajavítást, a kulcsmásolást, a fényképész tevékenységet és a szemétszállítást is, melyek az egyéb kategóriába kerültek.

Az egyes szolgáltatásokat a 4. tábla adatai szerint a megkérdezett háztartásoknak maximum 47 százaléka (cipőjavítás), minimum 1 százaléka (ház körüli munkák, kisebb belső javítások) vette igénybe, de alig volt olyan felmért háztartás, amelyik egyik szolgáltatástípust sem említette. Az építőipari jellegű szolgáltatások igénybevétele annak ellenére relatíve magas (13-18 százalék körüli) volt, hogy a kitöltési utasítás szerint az új építés – ahol a kaláka, a számla nélküli munka különösen az áfa-visszaigénylés lehetőségének megszűnése óta köztudottan jellemző – nem tartozott a vizsgálat körébe. Autójavítás a háztartások 21 százalékánál (átlagosan két alkalommal), kisgépjavítás 31 százalékánál (másfélszer), teherszállítás 23 százalékánál, szennyvízszippantás 24 százalékánál (de ott évente mintegy háromszor) fordult elő. Ez utóbbi érték arányban áll a házi szennyvízrendszer elterjedtségével (beleértve a nyaralókat is). Fizetett mezőgazdasági munka a háztartások egyötödére volt jellemző, és – jellegéből következően – ez volt a legnagyobb gyakoriságú (legtöbb alkalommal) igénybe vett szolgáltatás.

A második blokkban szereplő szolgáltatásokat 1997-ben a háztartások összesen közel 125 milliárd forint értékben vették igénybe, melyből 43,5 százalék volt számlával ellentételezett. A legnagyobb értékű szolgáltatások közül az autójavításoknak mintegy feléről (mind az alkalmak számát, mind annak összegét tekintve), a mezőgazdasági munkák értékének 35 százalékáról (ami azonban az alkalmaknak mindössze 15 százalékát jelentette, vagyis egyértelműen a nagyobb értékű munkákra – például szántás – volt csak jellem-

ző a számlaadás), a festés, mázolás, tapétázás értékének 35 százalékáról, a víz-, gáz-, villanyszerelés értékének 67 százalékáról, a kőműves, tetőfedő, bádogos munkák értékének 31 százalékáról kaptak számlát az igénybe vevők.

A hatósági engedélyezési eljárás – a nagyobb személyi felelősség, ami a gáz- és villanyszerelési munkák jó részére jellemző – úgy tűnik egyértelműen növeli a számlaadási hajlandóságot (vagy a számlakérés gyakoriságát). Jellemzően számlás szolgáltatás az ékszerjavítás, míg a másik végletet a takarítás, illetve a varratás jelenti, ahol az összes értéknek kevesebb mint 17 százalékáról kaptak számlát az igénybe vevők.

4. tábla

A javító-karbantartó és az építőipari szolgáltatások igénybevétele, 1997

Szolgáltatástípus*	Az igénybe vevő háztartások		Igénybevétel (alkalom) összesen (ezer)	A szolgáltatás összes értéke (millió forint)	A számlázott	
	száma (ezer)	aránya (százalék)			alkalmak	érték
					aránya az összesből (százalék)	
Autójavítás, -mentés	801,1	21,0	1807,4	20 924,2	52,6	51,8
Festés, mázolás	651,3	17,1	857,4	16 236,0	25,2	35,4
Víz-, gázszerelés	689,2	18,1	991,2	15 407,7	40,6	66,8
Kőműves és egyéb építőipari szolgáltatás	482,7	12,7	894,1	18 070,2	14,7	31,3
Háztartásigép-javítás	1 159,4	30,5	1 666,8	6 042,4	43,9	48,9
Teherszállítás	889,0	23,4	1 748,5	4 692,5	42,3	46,7
Szennyvízszippantás	916,6	24,1	3 015,4	4 984,7	41,2	42,9
Asztalos munka	160,2	4,2	179,1	4 408,1	21,7	24,5
Takarítás	174,0	4,6	1 027,5	1 381,8	9,5	16,5
Sírkőkészítés, -javítás	183,4	4,8	297,1	5 598,8	28,0	54,6
Ékszerkészítés, -javítás	184,1	4,8	232,0	465,8	77,1	60,4
Cipőkészítés, -javítás	1 800,7	47,3	5 380,5	2 779,5	38,7	40,3
Ruhakészítés, -javítás	728,2	19,1	1 739,9	2 510,6	10,3	16,6
Mezőgazdasági munka	767,4	20,2	5 600,9	18 698,9	14,9	34,5
Ház körüli munka	34,8	0,9	159,3	211,1	33,7	54,4
Belső javítás	34,8	0,9	36,2	648,6	66,9	64,1
Tisztítás	52,8	1,4	124,4	187,0	76,6	57,3
Egyéb	85,3	2,2	110,1	1 276,2	76,4	83,4

* A szolgáltatásfajták a korábban felsoroltól eltérő egyszerűsített megnevezéssel és az egyéb kategória négy tevékenységre bontva szerepelnek.

Az e csoportba tartozó szolgáltatások többségére jellemző, hogy a számlaadási alkalmak aránya az összes igénybevételhez képest kisebb, mint a számlázott érték és az összes érték hányadosa, vagyis adott szolgáltatás típuson belül a számlaadás egyértelműen a nagyobb értékű szolgáltatásokra jellemző. Tipikus példa erre a háztartások kevesebb mint 5 százaléka által igénybe vett sírkőkészítés, -felújítás, sírgondozás szolgáltatás, ahol az összes igénybevétel 28 százaléka esetében volt számlaadás, viszont a számlázott érték az összes értéknek közel 55 százaléka volt. Igen hasonló a számlázott alkalmak és az érték viszonya a kőműves, ács, tetőfedő, bádogos munkák, illetve a már említett mezőgazdasági munkavégzés esetében is.

A különböző csoportosító ismérvek (településtípus, jövedelmi helyzet, a háztartás típusa, a háztartásfő iskolai végzettsége stb.) szerint vizsgálva a javító–karbantartó szolgáltatások igénybevételét, a levonható következtetések nagyjából az előző szolgáltatási csoportnál már ismertettekkel egyeznek meg, egy-két jellegzetes eltérés azonban megfigyelhető.

A legtipikusabb különbség, hogy e szolgáltatások többségét a községi háztartások veszik igénybe, és a gyakoriság a településhierarchia mentén csökken. A számlázott értéknek az összes értéken belüli aránya viszont a fővárosban a legmagasabb (54,5%), de néhány szolgáltatásfajta – festés és mázolás, parkettázás, takarítás, egyes ház körüli munkák és az igen kis volumenű mezőgazdasági munka – esetében a számlázott hányad jóval az országos átlag alatt van (16–35%). A személyi üzleti szolgáltatásokhoz hasonlóan és vélhetően azonos okból, a számla ellenében történő szolgáltatás-igénybevétel az egyéb városokban élő háztartások esetében a legkevésbé elterjedt. (Itt az összes értéknek 37 százaléka volt a számlás.)

A magasabb társadalmi státusú, gazdagabb háztartások az átlagosnál többször és lényegesen nagyobb értékben javíttatnak gépkocsit, mivel több gépkocsijuk van, és hasonló okból gyakrabban költenek háztartásigép-javításra, továbbá építőipari szakipari munkákra, takarításra, míg – az életmód-jellemzőkből következően – ritkábban mezőgazdasági munkára, teherszállításra, vagy szennyvízszippantó igénybevételére.

A nem számlázott szolgáltatások becsült értéke

Kérdés, hogy mekkora annak a szolgáltatásnak (vásárlásnak) az értéke, melyről az igénybe vevő (a vásárló) nem kap számlát, holott annak ellenértékét kifizeti, más szóval mekkora összeg marad rejtve az adózás elől.

Az 1998. évi felvétel szerint a lakosság a kérdőíven részletezett, illetve az egyéb soron szabadon megjelölt szolgáltatásokat összesen 192,3 milliárd forint értékben vette igénybe 1997-ben. Mivel a vásárlási és szolgáltatás-igénybevételi felvételnél a megkérdezetteknek utólag kellett rekonstruálniuk bizonyos éves kiadási tételeket, így jelentős elfelejtéssel is számolni kellett. Az elfelejtés természetesen lényegesen nagyobb volt, mint a folyamatosan vezetett naplók esetében, de hogy mekkora, arra pontos választ nehéz adni, bizonyos adatok segítségével viszont következtetni lehet rá. A személyi és üzleti szolgáltatások esetében éves igénybevétel mellett az előző hónapra is rákérdeztünk. A havi adat alapján becsült éves adat mintegy 30-40 százalékkal alacsonyabb a bevalottnál. Ennek alapján a szolgáltatás-igénybevétel éves szinten minimálisan mintegy 270 milliárd forintra becsülhető, a kérdőívek szerinti 192 milliárd forintos értékkel szemben.

Emellett a szolgáltatás-igénybevételi szokások bevallásánál is számolni lehet bizonyos szintű tudatos elhallgatással, mindenképp azok részéről, akiket e jelenség személyükben is érint. (A kérdőív szöveges részében többen kifejtették, hogy maguk is számla nélküli szolgáltatást nyújtanak – mindenképp mezőgazdasági munkát végeznek –, mivel ha adóznának utána, nem lenne, aki az adóval megemelt bért megfizetné.) Óvatos becslések szerint is ezt az elhallgatást minimálisan 10 százalékosra tehetjük, ami az összes értéket 296 milliárd forintra korrigálja.

Jóllehet mindkét szolgáltatáscsoport számlaadás gyakoriságát és annak összegét tekintve több, meglehetősen eltérő tételből állt, a számlás forgalom mindkét esetben az

összes érték 44 százaléka volt. (A személyi és üzleti szolgáltatások esetében a havi adatokra alapozott számítás is pontosan ugyanezt az arányt eredményezte.) Más szóval 1997-ben a háztartások mintegy 160–170 milliárd forint értékben vettek igénybe számla nélkül szolgáltatást,² ami tekintettel az alacsony jövedelmi–árbevételi adat esetén alkalmazott adótételre – szolid, 15 százalékos adótartalmat figyelembe véve – mintegy 25 milliárd forint adókiesést jelentett. A korábban leírtak alapján azonban valószínű, hogy a jelenlegi szabályozó rendszer (adó- és járulékkerhek) mellett az adóbehajtás szigorításával ennek az összegnek csak minimális hányadát lehetne behajtani.

VÁSÁRLÁSOK PIACOKON, ALKALMI ÁRUSOKTÓL

A felvétel második kérdésblokkja a kereskedelem rejtett (illegális) területeivel foglalkozott. Illegális kereskedelemnek tekintjük az engedély nélküli árusítást (például aluljárókban, köztereken, piacokon) vagy a számla nélküli eladást. Ezek igénybevétele esetén a lakosság elvileg olcsóbban jut egyes termékekhez, hiszen az árusítók – legyenek azok külföldi vagy magyar állampolgárok – az adózási, vám-, társadalombiztosítási szabályok kikerülésével termékeiket olcsóbban tudják adni. A vásárlók ugyanakkor „zsákbamacskát” vesznek, nem tudják ugyanis, hogy e termékek milyen minőségűek, és nincs lehetőségük a garancia érvényesítésére sem.

A gyakorlatban azonban az illegális kereskedelem felmérése korántsem ennyire egyértelmű. A piacokon ugyanis nagyon sok legálisan, engedéllyel rendelkező kereskedő is árusít, aki számlát ad és garanciát is vállal az áru minőségére. Ezzel szemben a „hagyományos” üzletekben sem feltétlenül adnak a vásárlásról blokkot, illetve ha kap is a vevő, annak legitim voltát nem áll módjában ellenőrizni. A kikérdezéses adatgyűjtéseknél nehéz különválasztani az egyes eseteket, hiszen a vásárló – mivel a számla kérésében nem mindig érdekelt – maga sem különíti el a különböző helyzeteket.

Az 1998. évi felvétel az említettek közül csak az utcai alkalmi árusoktól, a piacokon és az ismerősöktől történő vásárlásokra kérdezett rá. A lehetséges tételeket 15 előre megadott csoportba rendeztük. Ezek közül a nagyobb gyakorisággal vásárolt élelmiszerek és élvezeti cikkek esetében csak az előző havi, a többi 11 csoport esetében az előző havi és az 1997. évi összes vásárlás értékéről és ebből kiemelten a számlázotttól tudakozódtunk.

A piaci, utcai iparcikkvásárlás

A piacokon, utcán, aluljárókban vásárolt iparcikkek közül mind az igénybe vevő háztartások számát, mind a kiadások nagyságát tekintve a ruházati cikkek a legelterjedtebbek. A háztartási költségvetési felvétel adatai szerint 1997-ben összesen 2,2 millió háztartás (a háztartások 57 százaléka) vásárolt ruházati cikket 151 milliárd forint értékben, ami egy háztartásra vetítve éves szinten átlagosan 67 ezer forint kiadást jelentett. A ruházati cikket vásárló háztartások 90 százaléka (2 millió háztartás) piaci, utcai árusoktól is vásárolt 44 milliárd forint értékben. Ezen belül számla nélkül vásárolt 1,6 millió háztartás, összességében 25 milliárd forintért.

² Mint *Harsányi László* lektori véleményében felhívta rá a figyelmet, a számlás érték bruttó, a számla nélküli pedig – legálabbis részben – nettó típusú, ami a magasabb érték elfogadása felé billenti a mérleg nyelvét.

A piacon, utcai alkalmi árusoktól vásárolt termékek egy háztartásra vetített éves összegében alig volt különbség (24, illetve 22 ezer forintot tett ki) aszerint, hogy kértek-e, kaptak-e számlát vagy sem. E csekély különbség arra utal, hogy a nagyobb értékű ruházati termékek (kabát, öltöny, cipő) vásárlásainak nagyobb része a piacokon is számlaadással történik.

A felvétel eredményei alapján a ruházati cikket vásárló háztartások 35 százaléka piaci, utcai árusoktól számla nélkül vásárolt, s ennek értéke az összes ruházati forgalom 17 százalékát tette ki. A ruházati cikkek mennyiségében – bár ezt a felvételben nem kérdeztük – valószínűleg jóval magasabb a piaci, utcai alkalmi árusok részesedése, hiszen a közülük megvásárolt termékek árai számlázottan vagy számla nélkül a felét, harmadát sem érik el az üzletekben, butikokban árusítottakénak.

A ruházatkodási cikkek piaci vásárlásának viszonylag nagy elterjedtsége valószínűleg abban rejlik, hogy a piacgazdaságra való áttéréssel a „ruhás” piacozó kereskedők széles, legális rétege alakult ki, akik azért választották ezt a formát, mert nem engedhetik meg maguknak a termékeket drágító bérleti díjakat. Az árusítás körülményei ugyan rosszabbak e helyeken, mint az üzletekben, butikokban, de az áruk minősége ugyanolyan, azokra a kereskedők garanciát vállalnak, áraik viszont lényegesen alacsonyabbak és számlát is tudnak adni. Ez utóbbi természetesen automatikusan kötelező lenne, ebben azonban az eladó és – a kisebb értékű tételek esetében, valamint a reklamáció komplikált érvényesítése miatt – a vevő sem feltétlenül érdekelt.

A ruházatkodási cikkek után testápolási cikkeket, kozmetikumokat, mosó- és tisztítószereket vásárolnak leggyakrabban a piacokon, utcai alkalmi árusoktól. Összességében ezen ún. háztartási fogyóanyagokra 92 milliárd forintot fordított a lakosság (ez esetben a vásárló háztartások arányának meghatározása értelmetlen, hiszen e termékek valamelyikére majdnem minden háztartásnak szüksége van). A háztartások 42 százaléka a szükséges mosó-, tisztítószerek, testápolási cikkek egy részét piaci, utcai alkalmi árusoktól vásárolta 1997-ben, összességében 23 milliárd forint értékben. Ebből számla nélkül vásárolt e háztartásoknak csaknem fele (47%), 8 milliárd forint értékben, ami az összes testápolási cikkekre, kozmetikumokra, mosó- és tisztítószerekre fordított kiadás 9 százalékát jelentette. A számla nélkül piacokon, alkalmi árusoktól vásárolt háztartási fogyóanyagok egy háztartásra jutó éves kiadása 11 ezer forint volt, ami kevesebb mint fele az üzleti vásárlásoknak, mennyiségében azonban a lényegesebb alacsonyabb árak következtében az eltérés jóval kisebb.

A felvétel során rákérdeztünk az előbbieknél jóval kisebb számú egyéb iparcikkek vásárlására is. Itt külön csoportot képeztek:

– *a konyhai eszközök, üvegáruk*: e termékeket 1997-ben 750-800 ezer háztartás vásárolt piaci, utcai árusoktól, körülbelül 2,5 milliárd forint értékben (ami az e célra fordított kiadások egynegyedét tette ki), a vásárlók kétharmada, tehát körülbelül félmillió háztartás nyilatkozott úgy, hogy számla nélkül vásárolt, összességében 1,6 milliárd forintért, ami az e célra fordított kiadások 16 százalékát tette ki (a számla nélkül piaci, utcai árusoktól vásárolt konyhai eszközök, üvegáruk egy érintett háztartásra vetített éves összege mindössze 3 ezer forint volt);

– *a játékarúk, magnó-, audio- és videokazetták*: e termékeket 400 ezer háztartás vette piacokon, utcai árusoktól, összességében majdnem 4 milliárd forintért, és e háztartások 55-60 százaléka számla nélkül vásárolt, körülbelül 2 milliárd forint értékben (egy háztartásra vetítve éves szinten 3-5 ezer forint értékben);

– *a dísz tárgyak, egyéb cikkek*: dísz tárgyakat 187 ezer, egyéb fel nem sorolt cikkeket 73 ezer háztartás vásárolt piacokon, utcai alkalmi árusoktól, összességében nem egészen egy milliárd forint értékben, amelynek 60-70 százalékát számla nélkül vették, mintegy 600 millió forint összértékben;

– *sportszereket* piaci, utcai árusoktól kevesebb mint 100 ezer háztartás vásárolt, s a vásárlás összértéke nem egészen egymilliárd forint volt, ami egy háztartásra vetítve 10 ezer forintot tett ki, és a háztartások fele vásárolt számla nélkül, az így kifizetett összeg egy háztartásra vetítve éves szinten nem egészen 6 ezer forint volt;

– *a műszaki cikkek, óra* 272 ezer háztartás vásárlásai között szerepelt, 3,6 milliárd forint értékben, ami egy háztartásra vetítve éves szinten 13 ezer forintos kiadást jelentett, és 115 ezer háztartás jelzett számla nélküli vásárlást, majdnem 600 millió forintért, ami 5 ezer forint körüli egy háztartásra jutó évi kiadást jelentett.

Az előzők is jelzik, hogy a piaci, utcai alkalmi árusoknál számla nélkül vásárlók általában a kisebb értékű, ún. „fogyóeszközöket”, az olyan termékeket vásárolják nagyobb arányban, amelyeknek használata rövid élettartamú, mint például a gyermekek számára vásárolt cipők, pólók, sportszerek, játékok, órák vagy a ruházati cikkek közül az ágyneműk, fehérneműk, a mosó-, tisztítószeres, a mindennapos használatú konyhai eszközök, üvegáruk vagy a különböző video- és magnókazetták stb. A jelentősebb kiadással járó ruházati cikkeket, műszaki cikkeket, sportszereket stb. nem a piacokon vásárolják, vagy ha igen, akkor is garanciával és számlával bizonylatoltan. (A legszegényebb rétegeknek ugyanis a „kétes” származású és így ellenőrizhetetlen minőségű, nem legális kereskedelemből származó tartós fogyasztási cikkek megvételére sem volt anyagi lehetőségük, az alsó középosztály pedig előnyben részesítette a kilencvenes években létesült nagy bevásárló központokat, amelyekben egyes termékek akciós árai sokkal alacsonyabbak, mint a hagyományos üzletek árai.)

A piaci, utcai alkalmi árusoktól számla nélkül vásárolt termékekre fordított összegek igen jelentősek: az 1997. évi háztartási költségvetési felvételben kimutatott 2650 milliárd forintos összes kiadásnak 1,5 százalékát, ezen belül az iparcikkekre fordított mintegy 800 milliárd forintos kiadásnak 5 százalékát tették ki, 39 milliárd forint értékben. A számla nélküli vásárlások kétharmada ruházati cikkekre, egynegyede mosó-, tisztítószerekre, konyhai eszközökre fordítódott, míg a többi vizsgált árucsoport esetében a számla nélküli vásárlás nem volt jellemző. Elmondható, hogy a ruházati cikkek forgalmának körülbelül 17 százaléka, az egyéb fogyasztási iparcikkek forgalmának 4-5 százaléka volt számla nélküli, míg a tartós fogyasztási cikkek esetében a vásárlók jellemzően számlát kaptak.

5. tábla

Az egyes iparcikkek számla nélküli vásárlásának gyakorisága a piacokon és az ezekért kifizetett összeg nagysága, 1997

Iparcikkfajta	A vásárló háztartások		Fizetett összeg	
	száma (ezer)	aránya (százalék)	összesen (millió forint)	egy háztartásra (forint)
Tisztítószer, kozmetikum	746,5	19,6	8 271,9	11 081
Ruhanemű	1 232,3	32,4	14 099,7	11 442
Cipő	1 215,3	31,9	9 279,9	7 636
Ágynemű, törölköző	603,8	15,9	1 768,7	2 929
Műszaki cikk, óra	115,4	3,0	584,3	5 063
Magnó-, videokazetta	194,2	5,1	636,5	3 278
Játékok	261,7	6,9	1 408,8	5 383
Sporteszközök	48,9	1,3	289,7	5 924
Konyhai eszközök, üvegáru	516,1	13,6	1 602,2	3 104
Disztárgyak	108,7	2,9	334,1	3 074
Egyéb	51,0	1,3	251,2	4 925

Ha az aktív keresővel rendelkező és nem rendelkező (köribelül 85-90 százalékában nyugdíjas) háztartásoknak a piaci, utcai alkalmi iparcikkvásárlásaira fordított összes, illetve ezen belül a számla nélküli összegeit vizsgáljuk, megállapítható, hogy:

– az aktív keresős háztartások, amelyek az összes háztartás 58 százalékát tették ki 1997-ben, költötték el az utcai, alkalmi árusoktól, ismerősöktől, piacról származó vásárlásokra fordított összegek 77 százalékát (60,4 milliárd forintot), az inaktív keresős háztartások – az összes háztartás 42 százaléka – pedig 23 százalékát (18,4 milliárd forintot);

– az aktív keresős háztartások piaci iparcikkvásárlásainak 57 százaléka ruházati termék, 30 százaléka konyhai felszerelés, mosó- és tisztítószer, 10 százaléka magnó- és videokazetta, játék, műszaki cikk, óra volt, az inaktívaknál pedig 47 százalékkal a ruházati termékek, 37 százalékkal a mosó- és tisztítószerek részesedtek;

– a rejtett gazdaságban való részvétel gyakoriságát jelzi, hogy 1997-ben ruházati cikkeket az aktív keresős háztartások 36 százaléka, az inaktív háztartások 31 százaléka számla nélkül is vásárolt, más cikkek számla nélküli vásárlása ennél jóval kisebb arányú.

Általában a lakosság az utcai árusoknál, piacon vásárolt termékek közül számla nélkül az apróbb, kisebb értékű termékeket vásárolja, de azokat nagyobb mennyiségben. Különösen igaz ez a gyermekruházati cikkek közül elsősorban az alsóneműre, zoknira és cipőre, mivel ezek a gyermek növekedésével „fogyóeszköznek” számítanak. Hiába márkás a cipő, ha a gyermek azt 1-2 hónapon belül kinövi, így tartóssága nem jelent megtakarítást a háztartás számára. A piaci olcsó áru beszerzése tehát ésszerű döntést jelez.

A háztartásokat vizsgálhatjuk az egy főre jutó nettó jövedelem alapján sorba rendezett *népességközösségek* szerint is. Ezáltal képet kaphatunk arról, hogy az utcai, piaci vásárlások és ezen belül a számla nélküli vásárlások az alacsony vagy a magas jövedelmű háztartásokra jellemzők-e, illetve hogy e vásárlások összegében mekkora eltérések vannak.

Az 1. decilisbe tartozó háztartásoknak legalább kétharmada vásárolt iparcikkeket utcai, alkalmi árusoktól, illetve piacon. Vásárlásaik összértéke 5,7 milliárd forintot, e forgalom 7,3 százalékát tette ki. Ebből mintegy 70 százalék ruházati cikkekre, 21 százalék mosó-, tisztítószerekre fordított kiadás volt. A 10. decilisbe tartozó háztartásoknak viszont kevesebb mint fele vásárolt iparcikket a vizsgált elárúsítóhelyeken, vásárlásaik összértéke viszont az 1. decilisbe tartozóknál az alacsonyabb gyakoriság ellenére is több mint 4 milliárd forinttal nagyobb volt, majdnem 10 milliárd forintot tett ki, e forgalom 12,5 százalékát képviselve. A vásárolt cikkeknek értékben valamivel több mint fele ruházati cikk, 28 százaléka mosó-, tisztítószer volt.

A legalacsonyabb és legmagasabb jövedelműek utcai, piaci vásárlásai nemesak abban térnek el egymástól, hogy a magasabb jövedelműek az alacsonyabb vásárlási gyakoriság ellenére nagyobb összegeket hagytak e helyeken, hanem a számla nélküli vásárlások arányában is. A számla nélküli vásárlások aránya az ezen vásárlási formát igénybe vevő 1. decilisbe tartozó háztartásoknál 70-80 százalék körüli, míg a 10. decilisbe tartozóknál csak 50 százalék körüli volt, a kifizetett összeg pedig az 1. decilisbe tartozóknál 4, a 10. decilisbe tartozóknál 3,3 milliárd forintot tett ki. Számla nélkül a legszegényebbek háromnegyed része ruhaneműt, cipőt stb., 21 százaléka pedig mosó-, és tisztítószereket, a legmagasabb jövedelműeknek pedig 60 százaléka ruházati terméket, 22 százaléka mosó-, tisztítószert, 7 százaléka konyhai felszerelést, 3-3 százaléka magnó-, videokazettát és játékokat vásárolt.

Tehát a magasabb jövedelműek kisebb arányban vásárolnak utcai árusoktól, piacon, mint az alacsonyabb jövedelműek, de ha e helyeken vásárolnak is, lehetőleg számla

ellenében teszik, s számla nélküli vásárlásaik a mindennapos apróbb cikkekre koncentrálnak. A legalacsonyabb jövedelműek piacokon főképpen ruházati cikkeket vásárolnak. Feltételezhető, hogy e réteg gyermekei ruházatkodási cikkeinek, játékszereinek stb., a tisztító-, mosószereknek jelentős részét az ún. rejtett gazdaságból szerzi be.

A háztartásokat a háztartásfő legmagasabb befejezett *iskolai végzettsége* szerint csoportosítva a rejtett gazdaságból iparcikket nagyobb arányban a szakmunkásképző, szakiskolai végzettségű háztartásfővel rendelkező háztartások vásároltak. (Lásd a 6. táblát.) E rétegre jutott az összes számla nélküli forgalom 42 százaléka. Utánuk a 8 általánossal, illetve középiskolai végzettséggel rendelkező háztartásfőjű háztartások következtek, valamivel 20 százalék feletti arányban.

Az iskolai végzettség szerinti csoportosítás két szélén elhelyezkedő háztartások utcai árusoktól, piacokon történő vásárlásai voltak a legkisebb arányúak (jóval 20 százalék alattiak) 1997-ben. Ennek lehetséges magyarázata, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező háztartásfőjű háztartások jelentős részét főként egyedülálló idős nők alkotják, kiknek szükségletei – betegségük, koruk következtében – valószínűleg beszűkültek, kevesebbet vásárolnak, és beszerzéseik jórészt gyermekeik, unokáik intézik. A legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkező háztartásfőjű háztartások viszont az átlagnál magasabb színvonalon élnek, drágább termékeket vásárolnak. Ezen kívül szakismeretük révén jobban ismerik a silány áruk vásárlásainak hátrányait. Amennyiben piacon vásárolnak nagyobb értékű árut, ezekre garanciát kérnek. A vizsgált rétegek számla nélküli vásárlásainak döntő hányada ruházati cikk, amelyek főképpen a háztartásaikban élő nagyszámú gyermek ruházatkodását biztosítja. Ésszerű gazdálkodást folytatva ezen aktív keresős, viszonylag alacsony iskolai végzettségű háztartásfővel rendelkező, fiatalabb korosztályba tartozó és kis jövedelmű háztartások gyermekeiket tisztességesen öltöztethetik e piacokról mindaddig, amíg a gyermekek számára a termék márkája és a vásárlás helye nem válik státuskérdéssé.

6. tábla

Az utcai, piaci iparcikk-vásárlások jellemzői a háztartásfő iskolai végzettsége szerint

Megnevezés	A háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége					
	8 osztály-nál kevesebb	8 osztály	Szakkun-kás-képző, szakiskola	Középiskola	Főiskola, egyetem	Összesen
A piacon vásárló háztartások aránya (százalék)	14,1	24,8	30,0	20,5	10,6	100,0
Piacon számla nélkül fizetett összeg milliárd forint	3,2	8,8	16,3	7,9	2,3	38,5
az adott csoport összes piaci vásárlásai százalékában	53,3	51,8	52,9	42,5	36,5	48,9

A háztartások vásárlásait *településtípusok* szerint vizsgálva, a kapott eredmények kisé meglepők. (Lásd a 7. táblát.)

Az utcai, alkalmi, piaci árusoknak fizetett összegek 72 százaléka a községekben és az 50 ezer fő alatti kisvárosokban élők háztartásaira jutott, és legkisebb a megyeszékhelyeken élők részesedése volt.

7. tábla

Az utcai, piaci iparcikkvásárlások jellemzői településtípus szerint

Megnevezés	Budapest	Megyei jogú város, egyéb nagyváros	Egyéb város	Község	Összesen
A piacon vásárló háztartások aránya (százalék)	17,0	19,0	27,1	36,9	100,0
Piacon számla nélkül fizetett összeg milliárd forint	4,9	3,9	11,5	18,2	38,5
az adott csoport összes piaci vásárlásai százalékában	43,4	36,8	53,7	51,4	48,9

Az előbbieknél némileg ellentmond az a tény, hogy bár a kisebb településeken is jelen vannak a piaci árusok, de nagy vásárok a megyeszékhelyeken és a fővárosban, illetve azok vonzáskörzetében alakultak ki. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a kisebb településeken élők emlékezetében a nagyobb piacokra utazás következtében inkább megmaradnak az ilyen bevásárlások, mint a piacok helyén vagy környezetében élőkben, és ezért a kisebb településeken élők által szolgáltatott adatok megbízhatóbbnak tekinthetők.

A piaci élelmiszer- és élvezeti cikk vásárlás

Az élelmiszerek és élvezeti cikkek piaci, alkalmi árustól, ismerőstől vásárlását tudakoló kérdésre a háztartások 63 százaléka válaszolta azt, hogy zöldségeket vagy gyümölcsöt, 54 százaléka, hogy egyéb élelmiszert (tej, tojás stb.) és 27-34 százaléka, hogy csokoládét, húst, illetve szeszes italt, kávé, dohányt ily módon vásárolt. A számla nélküli vásárlások a zöldség- és gyümölcsfélék, a tej, a tojás esetében túlsúlyban voltak, a többi termék esetén arányuk 36-46 százalék között mozgott. A válaszokban az tükröződik, hogy például húsféleséget ritkábban vásárolnak ilyen forrásból, míg az élvezeti cikkek utcai, illetve piaci illegális forgalmazását a törvény tiltja, és ezt ellenőrzik is. A felmérés eredménye szerint az említett élelmiszerekre és élvezeti cikkekre 1998-ban a felvételt megelőző hónapban a megjelölt beszerzési források esetében a háztartások számla nélkül a következő összegeket költötték:

- húsról és húskészítményekre 1,9 milliárd forintot,
- zöldség- és gyümölcsfélékre 3,2 milliárd forintot,
- csokoládéra, édességre 0,3 milliárd forintot,
- egyéb élelmiszerekre (tej, tejtermékek, tojás stb.) 2,3 milliárd forintot,
- szeszes italra, kávéra, dohányárura 1,4 milliárd forintot.

Ha a havi adatot éves szintre vetítjük és defláljuk az adott időszakos fogyasztói árindexszel, akkor a számla nélküli élelmiszer- és élvezetecikk-vásárlás 92 milliárd forintnak felel meg. Ez a megfigyelési körbe bevont összes élelmiszer- és élvezetecikk-vásárlás 20 százaléka, a lakossági összkidadásnak kevesebb mint 4 százaléka. (Ezen vásárlások összegében azonban egyrészt benne van a megtermelt termék előállításának költsége, így a tényleges, adózás elől eltitkolt jövedelem ennek csak töredéke lehet. A piacokon árusítók jelentős része ún. östermelő, így bizonyos összeghatárig számlaadási kötelezettsége

sincs.) A számla nélküli élelmiszer- és élvezeticikk-vásárlások gyakorisága és összege a községekben élő, legfeljebb szakmunkásképző vagy szakiskolai végzettséggel rendelkező háztartásfőjű háztartásokban a legnagyobb.

A BORRAVALÓ- ÉS HÁLAPÉNZADÁS

A felvétel célja egyfelől a szürke vagy rejtett gazdaságban megjelenő áruk és szolgáltatások forgalmának nagyságára vonatkozó becslés volt, másrészt a legális gazdaságban tevékenykedők – szintén nem elhanyagolható nagyságú – nem regisztrált jövedelmeinek megfigyelése. A borraivaló és a hálapénz vizsgálata jellegzetesen ez utóbbihoz tartozik. A kapott eredmények ismeretében, becsléseink megalapozására célszerűnek tartottuk előzetesen áttekinteni a kérdés szerteágazó szakirodalmából a leglényegesebbeket és az eredményeket a rendelkezésre álló adatforrásokkal összevetni.

A borraivaló, hálapénz a „lakosságon belüli jövedelem-újraelosztás” egyik eszköze. A borraivalóval elsősorban olyan tevékenységet honorálunk, amely a bérrel nincs megfizetve. A borraivalónak, hálapénznek alapvetően más funkciója volt a hiánygazdaságban – ahol az esetek többségében a rosszul fizetett állami alkalmazottak jövedelmét egészítette ki jelentős mértékben –, mint napjainkban, amikor az egészségügyet kivéve csak a hagyomány, a közmegegyezés vagy a megszokás miatt adnak borraivalót bizonyos szakmák képviselőinek. A borraivalót a hálapénztől lényegében csak az különbözteti meg, hogy előbbit bizonyos (fizikai jellegű) szolgáltatások igénybevételekor a vásárolt termék vagy szolgáltatás piaci árán felül adják, utóbbit a jelenleg hivatalosan még nagyrészt ingyenes egészségügyi ellátások igénybevételekor fizetik.

Felvételünkben a rejtett gazdaság e szeletének vizsgálatára a háztartás-statisztikai megközelítés szerinti számbavételt alkalmaztuk. Előfeltevésünk az volt, hogy a lakosság az önkéntes adatszolgáltatások során általában a kiadási tételeket tudja (vagy hajlandó) pontosabban regisztrálni, így ezen adatok megbízhatóbbak, mint ha a jövedelmi oldalról tesszük fel ugyanazt a kérdést. Ugyanakkor számos információ áll rendelkezésre a bevételi oldalról is, elsősorban az éves rendszeres háztartási költségvetési felvételekből, és így mód van az adatforrások összevetésére.

1997-ben a magánháztartásoknak mindössze 0,6 százaléka említette, hogy borraivaló, hálapénz címen jövedelemhez jutott. E háztartások átlagos 67 ezer forintos éves kapott borraivalója és hálapénze éves nettó jövedelmüknek mintegy 10 százalékát tette ki. A borraivaló, hálapénz a lakosság összjövedelmének azonban mindössze 0,07 százalékát jelentette. Valószínűsíthető azonban, hogy jövedelmi oldalról a borraivaló és hálapénz összege a háztartás-statisztikában meglehetősen alulbecsült. Az összeg – jövedelmi oldalról – az egészségügyi dolgozók hálapénzét is tartalmazza, de ennek elkülönítése a háztartási költségvetési felvétel számbavételi módszeréből következően nem lehetséges. A hálapénz a háztartás-statisztikában azonban mint egészségügyi kiadási tétel 1993 óta külön is megjelenik. Átlagos értéke évről évre nő, aránya azonban csökkenő, az 1993. évi 7,1 százalékkal szemben 1997-ben már csak 4,6 százalékát tette ki az egészségügyi kiadásoknak. (Lásd a 8. táblát.)

Az adott és a kapott borraivaló összegét összehasonlítva megállapítható, hogy a „Szolgáltatás-igénybevételi, -vásárlási szokások” felvételben a kiadásként számba vett borraivaló és hálapénz összege több mint ötszöröse a háztartási költségvetési felvételben jöve-

delemként számba vettnek. Az összeg egyharmadát (3028 millió forintot) teszi ki az orvosok, fogorvosok és egyéb egészségügyi dolgozók hálapénze. (Lásd a 9. táblát.) A kiadási oldalról számolva a borralaló a lakossági összjövedelemhez képest 0,2 százalékot, a hálapénz 0,1 százalékot jelent.

8. tábla

A hálapénz összege és a hálapénzt adók aránya

Megnevezés	1993.	1996.	1997.
	évben		
Hálapénzkiadás összesen (milliárd forint)	4,1	5,3	5,8
Hálapénz az egészségügyi kiadások százalékában	7,1	4,7	4,6
Hálapénzt adók aránya az összes háztartásból (százalék)	5,7	5,2	5,1
Egy hálapénzt adó háztartásra jutó átlagos összeg (forint)	1556	2220	2476

Megjegyzés. A háztartási költségvetésben kiadásként elszámolt hálapénz.

9. tábla

A borralaló- és hálapénzadás gyakorisága és összege

Szakma	Az alkalmak száma összesen	Az adott összeg (ezer forint)
Fodrász, kozmetikus stb.	21 505 919	1 459 962
Taxis	722 288	68 487
Benzinkutas	9 956 397	631 840
Pincér, egyéb vendéglátó-ipari	9 008 595	407 623
Portás, házfelügyelő	563 823	25 189
Postás, újságkihordó	23 278 068	1 534 495
Újságárus	14 181 732	170 890
Kéményseprő	202 043	13 578
Díjbeszedő	13 391 713	758 049
Orvos	3 582 252	2 790 500
Fogorvos	120 807	60 159
Egyéb egészségügyi	807 215	177 129
Egyéb	755 794	222 979

Megjegyzés. Szolgáltatás-igénybevételi, vásárlási szokások, 1997 (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998.) c. kiadvány alapján számolva.

A kiadások tételes számbavétele a borralalók esetében egyértelműen jobb eredményt adott, mint a jövedelemi tételkénti elszámolás. A felvételben számos kérdés szerepelt jóval részletesebben, mint az a rendszeres háztartás-statisztikai adatgyűjtésben. A hálapénz esetében azonban meglepő módon kisebb a jelen felvételben kapott összeg, mint a háztartási költségvetési felvételben egészségügyi kiadásként számba vett, aminek valószínűleg módszertani oka van. A kiadásaival rendszeresen elszámoló naplóvezető a háztartási naplóvezetés időszaka alatt adott egyszeri – vélhetően jelentős összegű – hálapénzt azonnal regisztrálja, míg az előző évre történő visszatekintés alapján becslést ad, ami szükségképpen pontatlanabb. Így e tétel esetében célszerű a háztartási költségvetési felvételben

5,8 milliárd forintos értéket szerepeltetni. Az egészségügy komplex vizsgálata kapcsán a hálapénz jelenséggel is foglalkozó legújabb elemzés³ a hálapénz értékét 1995-ben 4,8 milliárd forintra becsülte. A becslés jelen felvételtől teljesen függetlenül, a KSH és a TÁRKI adataira támaszkodva készült. (Az adóhivatalnak 1996-ban jövedelemként bevalólt összes hálapénz értéke mindössze 613 millió 744 ezer forint volt.)

A felvétel során a megkérdezett háztartások 90 százaléka említette, hogy rendszeresen vagy alkalmilag ad borralalót. A borralaló gyakorlatával, illetve szükségességével a lakosság 82 százaléka ért egyet, s a korábbi felmérések adatai is igazolják a borralaló adásának széles körű elterjedtségét. (A GKI Gazdaságkutató Rt. elődje, a Gazdaságkutató Intézet és a KSH 1986. évi közös felmérése szerint a megkérdezetteknek 80 százaléka adott borralalót. Ugyanezt a gyakoriságot igazolta egy 1992-es felmérés,⁴ míg a hálapénzadás az egészségügyi szolgáltatásokat igénybe vevők körében 14 százalékos volt.)

A felvétel összes háztartásának 22 százaléknál fordult elő táppénzes távollét, s az összes háztartás 13 százaléka említette, hogy az orvosnak, fogorvosnak és egyéb egészségügyi dolgozónak 1997-ben hálapénzt adott.⁵

A borralalóadás tipikus területeit felmérve a kapott válaszokból a 10. tábla szerinti kép rajzolódott ki.

10. tábla

A borralalós, illetve hálapénzes szakmák rangsora az előfordulás gyakorisága és az adott összeg nagysága szerint

Szakma	Az említés gyakoriságának		Az adott összeg éves nagysága szerinti rangsor
	háztartásonkénti	alkalmankénti	
	rangsora		
Fodrász, kozmetikus stb.	2.	2.	3.
Taxis	11.	10.	10.
Benzinkutas	4.	5.	5.
Pincér, egyéb vendéglátó-ipari	7.	6.	6.
Portás, házfelügyelő	12.	11.	12.
Postás, újságkihordó	1.	1.	2.
Újságárus	6.	3.	9.
Kéményseprő	8.	12.	13.
Díjbeszedő	3.	4.	4.
Orvos	5.	7.	1.
Fogorvos	13.	13.	11.
Egyéb egészségügyi	10.	8.	8.
Egyéb	9.	9.	7.

A legtöbb háztartásban a postás és az újságkihordó kap borralalót. Második helyen említették a megkérdezettek a fodrászt, kozmetikust, harmadik helyen a díjbeszedőt. Az

³ Kornai János: Az egészségügy reformja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.1993.

⁴ Ékes Ildikó: Rejtett gazdaság – láthatatlan jövedelmek tegnap és ma. (Kézirat.)

⁵ A kérdőíven a közismerten borralalós (hálapénzes) szakmák (foglalkozások) közül tizenegynek a megnevezése és két egyéb kategória szerepelt. Az Egyéb rovatban előfordulási gyakoriságuk szerinti sorrendben a következők voltak: szerelők (gáz-, villany-, vízvezeték, háztartási gép), autószerelők, autósosók, szemetesek, szippantósok, sírásók, sírgondozók, szállító-munkások, fuvarozók, egyházi személyek, ügyvédek. A kabinosok, masszörök stb. pedig az összesítő táblákon az Egyéb egészségügyi kategóriában szerepelnek.

említés sorrendjében az orvosok csak az ötödik helyen állnak, de a kapott összeg nagyságát tekintve éves szinten az elsők a rangsorban. A kapott borralaló összege szerint az orvost a postás, újságkihordó követi, harmadik a fodrász, kozmetikus. Az alkalmak átlagos száma alapján az újságárus kerül az első, a pincér a második, a fodrász, kozmetikus a harmadik helyre, viszont az újságárusnak adott borralaló egy alkalomra jutó összege messze elmarad a többi szakma képviselőjének adott borralaló alkalmankénti összegétől.

11. tábla

A borralaló- és hálapénzadás egy háztartásra, illetve egy alkalomra jutó éves összege

Szakma	Az adott borralaló és hálapénz		Alkalmak száma átlagosan
	egy érintett háztartásra jutó éves összege (forint)	egy alkalomra jutó összege (forint)	
Fodrász, kozmetikus stb.	924	68	14
Taxis	1432	95	15
Benzinkutas	1337	63	21
Pincér, egyéb vendéglátó-ipari	1469	45	32
Portás, házfelügyelő	561	45	13
Postás, újságkihordó	817	66	12
Újságárus	555	12	46
Kéményseprő	141	67	2
Díjbeszedő	926	57	16
Orvos	7047	779	9
Fogorvos	2167	498	4
Egyéb egészségügyi	3301	219	15
Egyéb	2921	295	10

Jelen felvétel és a háztartási költségvetési felvétel adatai alapján a borralaló és a hálapénz nagysága éves szinten mintegy 12 milliárd forintra becsülhető, mely összegnek vélhetően döntő része nem jelenik meg adóalapként.

A borralalóadás és a településtípus közötti kapcsolat a felvétel adatai alapján jól ki-mutatható. A városi életmóddal együtt jár a lakossági szolgáltatások széles körű igény-bevételének lehetősége. A borralalóadás tipikus területei – például a személyszállítás (ta-xi), vendéglátás (étterem, vendéglő), újságárus – bizonyos településnagyság alatt már nem jellemzők. Az egyes településtípusok a borralalóadás egyéb lehetőségei szerint nem különíthetők el élesen, mivel az ezer fő alatti lélekszámú községek és a majdnem város-nyi méretű nagyközségek között esetenként jelentősebbek a különbségek a szolgáltatási infrastruktúra tekintetében, mint egy közigazgatásilag városi státusú helység és egy közel azonos méretű nagyközség között.

Megállapítható, hogy a település nagyságával fordított arányban áll az egyes szakmák képviselőinek (például orvos, postás) adott borralaló előfordulási gyakorisága, ami a kis-településeken élő szolgáltatók és a szolgáltatást igénybe vevők közötti fokozottabb egy-másra utaltságot igazolja. Bizonyos laza kapcsolat felfedezhető a település típusa és a borralalóként adott összeg nagysága között: a kisebb vagy alacsonyabb közigazgatási státusú településen élők általában kisebb összegeket adnak. Ez a városi és a vidéki kere-setek különbségével is magyarázható, de összefügg a kistelepülések kedvezőtlen demog-ráfiai összetételével.

A válaszoknak a válaszadók neme és kora szerinti elemzése arra a következtetésre vezetett, hogy a háztartás-gazdálkodás egészét illetően a nők válaszai pontosak és megbízhatók, a borraivaladásnak azonban vannak olyan tipikus területei, ahol a férfiak válaszai a nőkéhez képest szignifikáns különbségeket mutatnak. A férfiak a taxisnak átlagban hatszor több alkalommal és összességében kétszer akkora összeget adnak, mint az azonos korcsoportoz tartozó nők.

A SZÁMLA NÉLKÜLI VÁSÁRLÁSOK ÖSSZEGE

A belföldiek számla nélküli vásárlásairól a következő főbb megállapítások tehetők:

- a szolgáltatások esetében a felmérés – az eredményekhez fűzött kommentárokat is figyelembe véve – 1997-ről megközelítően 170 milliárd forintos számla nélküli értéket mutatott ki, ami kellően teljesnek tekinthető, ugyanis a kérdőívben nem szereplő szolgáltatások döntő többségénél (lakbér, közüzemi díjak, tömegközlekedés, telefon, posta, tévé-előfizetés, biztosítások stb.) nem jellemző a számla nélküli igénybevétel;
- a piaci, utcai árusítás számla nélküli 130 milliárdos forgalma (38 milliárdos iparcikk, 92 milliárdos élelmiszer) a kereskedelem e területére ugyancsak elfogadhatóan jellemzőnek tekinthető;
- a borraivaló, hálapénz nagysága éves szinten mintegy 12 milliárd forintra becsülhető, mely összegnek vélhetően döntő része nem jelenik meg adóalapként.

Nem terjedt ki a megfigyelés a kiskereskedelmi üzletekben, vendéglátóhelyeken történő számla nélküli vásárlásokra, mivel nem láttuk biztosítottak, hogy ez hitel érdemlően felmérhető. A jelenség azonban közvetett módon számszerűsíthető, és a kiskereskedelmi forgalomnak mintegy ötödére becsülhető az a kör, amelynél az értékesítés egy részének számla nélküli lebonyolítása napi gyakorlatnak tekinthető. Nem tartoznak ebbe a körbe az üzletláncok, az áruházak, a gépkocsi- és az üzemanyag-forgalmazás, a tartós fogyasztási cikkek, a tüzelő anyagok értékesítésének döntő hányada, a gyógyszerforgalmazás stb. Viszont a számla nélkül is forgalmazó kör jellegzetes típusai a kis cégek kis üzletei, amelyeknek 1997-es forgalma 600-700 milliárd forintra tehető. A kérdés, mennyi ebből a számla nélküli. Ha aránya olyan magas (50-55 százalék) lenne, mint a szolgáltatások, a piaci, utcai árusítás esetében, akkor 300-400 milliárd forintot tenne ki. Ennél azonban nyilvánvalóan jelentősen kisebb a valószínű érték, és 30-35 százalékos aránnyal becsülve 200 milliárd forint körülire tehető. A szolgáltatás, a piaci, utcai egységeknél és a kiskereskedelmi üzletekben a hazai lakosság számla nélküli 1997-es vásárlásainak összege ilyenképpen 500 milliárd forint körülire tehető.

TÁRGYSZÓ: Rejtett gazdaság. Háztartás-statisztika. Fogyasztás.

SUMMARY

In 1998 supported by the UNDP the HCSO together with outside participants carried out a sample survey on the size of the hidden (black) economy by examination of the shopping manners of the households.

The study presents the hidden dimensions of the utilisation of the services then it offers an analysis broken down by commodity on the shopping attitudes in case of buying from stallkeepers and casual vendors. Finally, the rate of people who give gratuity as well as the frequency of giving gratuity and the amount thereof are described.

A FEKETEGAZDASÁG ELLENI FELLÉPÉS EREDMÉNYEI ÉS LEHETŐSÉGEI

DR. BENCZE JÓZSEF

A feketegazdaság olyan gazdasági tevékenységeket ölel fel, melyeket a közgazdaságtudomány a termelés fogalmkörébe sorol, ám az nem kerül bevallásra az adóhatóságnál, társadalombiztosításnál, más közterhek megfizetésénél, így nem kerülnek számbavételre a nemzeti számla- és mérlegrendszerben, a nemzeti össztermék számításánál.

Az ENSZ által ajánlott számlarendszer, (System of National Accounts – SNA) is kitér az ún. eltitkolt (concealed) és a földalatti (underground) gazdaságra. Definíciója szerint a feketegazdaság gazdasági értelemben produktív, valódi termelési folyamatokat foglal magába. Ugyanakkor jelentős az a része, mely nem növelve a megtermelt javak összegét az újraelosztásból fakad. Ez a rész a közterhek előli eltitkolt és más bűncselekményekkel – a vesztegetéssel, korrupcióval – kapcsolatos jogellenes vagy tiltott tevékenységeket foglalja magába.

A FEKETEGAZDASÁG OKAI, VISSZASZORÍTÁSÁNAK MÓDSZERE ÉS STRATÉGIÁJA

Magyarországon a kilencvenes évek rendkívül jelentős változásokat hoztak, mely változások között a piacgazdaságra történő áttérés döntő fontosságú volt. Ez a folyamat pozitív és negatív jelenségeket egyaránt hordozott magában, melyek számos nehézséggel jártak a piaci élet szereplői számára, de az állami, hatósági feladatok terén is. 1994-ben már egyértelművé vált, hogy a gazdasági bűnözés terjedése, a bűncselekmények egyre növekvő kárértéke s a fekete- (rejtett-, árnyék-, informális-) gazdaság térnyerése jelentősen fékezi a piacgazdasági átalakulást, a legális vállalkozók számára bizonytalanságot okoz, és sérti a jövedelem- és vagyonarányos közteherviselés alkotmányos alapelveit is.

Magyarországon a feketegazdaság hozzávetőleges, a hivatalosan publikált GDP-hez viszonyított aránya 1992 és 1994 között 22-ről 28-30 százalékra növekedett. Kialakulásában és növekedésében számos okot említhetünk meg, melyek közül a legjellemzőbbek: a gazdasági növekedés hullámozása, az infláció, a munkanélküliség, a reáljövedelem csökkenése, a közteherviselés aránytalansága, a létbizonytalanság, az államnak a gazdaságban betöltött túlzó vagy csökkenő szerepe, az állami ellenőrző és felügyeleti szervek közötti koordináció hiánya, kezdetlegessége, a dereguláció nyomán kialakult szabályozatlan, jo-

gílag lefedetlen területek kezelhetetlensége, a belső ellenőrzés, a közigazgatás hiányosságai, a magas közterhek, a valutapiac szigorú szabályai, a lassú igazságszolgáltatás stb.

Az 1989. évi rendszerváltozás, az azt követő nagy gazdasági átrendeződés nehéz időszaka és az említett okok együttesen éreztették hatásukat. A folyamat sürgős állami beavatkozást igényelt, mert a piacgazdaság szabályai még nem voltak képesek önállóan mederben tartani a feketegazdaság negatív jelenségeit. Felismerhetővé váltak a lehetséges következmények csakúgy, mint az, hogy a feketegazdaság térhódítása adókiésést okoz, súlyosan csorbítja a közteherviselés elvét, tisztességtelen árversenyével gazdasági ágazatok sorvadását, a szervezett bűnözéssel összekapcsolódva a gazdasági és politikai élet korrumpálódását, s így a jogállamiságba vetett bizalom elvesztéséhez vezethetnek.

Módszer és stratégia

A gazdasági átmenet sajátossága, hogy bizonyos mértékig szükségszerű a feketegazdaság arányának növekedése, hiszen az intézkedések megszorító jellege a társadalom egyes rétegeit mintegy passzív résztvevőként a rejtett gazdaságba kényszeríti. Ezért az 1994-1995. években a feladat a fellépés stratégiájának kidolgozása, az állami szerepvállalás formájának megfogalmazása, a gazdasági bűnözés jelenségeinek – legalábbis elfogadható – „mederben” tartása volt. Meg kellett határozni a rövid és a középtávú feladatokat, és a hozzájuk rendelt eszközöket. Olyan intézkedésekre volt szükség, amelyek jogkövető magatartásra ösztönöznek, szűkítik a közteherviselés elkerülésének lehetőségét, megfelelően szankcionálnak, és a gazdasági bűnözés elleni fellépés eszköztárát bővítik, úgy, hogy – a jogállam alkotmányos elveiből fakadóan – a verseny szabadságát, a tulajdon sérthetetlenségét és a szerződés szabadságát, a piac önszabályozásának érvényesülését nem szorítják háttérbe.

A stratégia egyszerre tartalmazott tiltó és ösztönző, számonkérő és megengedő eszközöket, melyek a következőkben összegezhetők: stabilabb, kiszámíthatóbb és vonzóbb közteherviselés kialakítása, átlátható, harmonizált és betartható jogalkotás, a jogsértést elkövetőkkel szembeni hatékonyabb komplex szankciórendszer kialakítása, a feladat- és hatáskör-átvilágítást követő korszerűsítés feltételeinek megfelelő gazdaságvédelmi fellépést segítő szervezeti intézkedések megteremtése, az állami ellenőrző és felügyeleti szervek közötti információáramlás biztosítása, a hatóságok koordinált együttműködése, s végül, de nem utolsó sorban, a társadalmi tudat formálása.

Az elmúlt öt évben alkalmazott stratégia legfontosabb intézkedései tehát a jogalkotásra, a szervezeti korszerűsítésre és feladat-összehangolásra, valamint az információáramlás javításával az intézményes együttműködésre, és – a büntetőjogi szankciókkal szemben – a gazdasági szankcionálás előtérbe helyezésére terjedtek ki, bátran mondhatni, eredményesen.

Eredmények

A rendszerváltozást követően *jogalkotási dömping* vette kezdetét. Több száz jogszabály született újjá, módosult, s még ennél is több vált hatálytalanná a szükségszerű dereguláció során. Megszülettek az adózás, a vámjog, a büntetőjog, a büntetőeljárás-jog, a pénzügyi jog, a társaságokról szóló joganyag, a cégeljárás, a belkereskedelmi jogterület jelentős rendelkezéseinek újraszabályozása, differenciálása, illetve jogharmonizációja.

A leggyorsabban, legdinamikusabban változó terület az elmúlt évtizedben a gazdaság volt. Nem csoda tehát, hogy a piacgazdasági átalakulás diktálta ütem számos esetben nem várta meg a demokratikus jogállamiság – az átalakulás másik pillére – által megkívánt és esetenként túlzott garanciákat is beépítő, nehezkesebb törvényi jogalkotás kezdeményezéseit. Számos új jogszabály nem számolt az átmenet sajátosságaival, más esetekben az új gazdasági helyzetekre nem volt képes tartós választ adni. A büntető törvénykönyvvel (Btk.) kapcsolatos felfokozott jogalkotási igény is elsősorban a gazdaság változásaira adandó büntetőjogi válaszokból fakadt. Sok esetben előfordult azonban, hogy a gazdasági jogszabályok hézagai, vagy egy-egy terület szabályozatlansága, vagy éppen túlszabályozottsága tette lehetővé, hogy újabbnál újabb elkövetési módokkal lehetett akár büntetlenül is jogtalan előnyöket szerezni. A közvélemény, de a szakemberek egy része is – tévesen – a Btk. módosításában látták a leggyorsabb és leghatékonyabb megoldást.

Napjainkra körvonalazódtak azok a tényállások, melyek a gazdasági és gazdálkodással összefüggő bűncselekmények alakulását jellemzik.

1. tábla

Égyes gazdasági és a gazdálkodással összefüggő kiemelt bűncselekmények számának alakulása*

Kiemelt bűncselekmény	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999. I. félévben
	évben						
Hivatali visszaélés	118	187	167	225	266	291	154
Vesztegetés	410	623	434	724	650	746	327
Befolyással való üzletelés	54	173	75	243	215	239	29
Számviteli fejelem megsértése	38	121	331	339	458	525	294
Csődbüntett	43	140	190	327	381	488	269
Gazdasági adatszolgáltatás elmulasztása	.	.	17	54	101	110	126
Devizagazdálkodás megsértése	3 632	1 076	827	620	612	317	225
Adó- és tb-csalás	76	183	480	531	953	5 738	736
Visszaélés jövedékkel	40	189	396	447	10	1	1
Csempészet és vámmorgazdaság	1 692	1 148	1 347	1 378	2 000	2 340	1 050
Sikkasztás	1 828	1 871	6 148	5 085	5 171	5 133	3 269
Csalás	4 003	4 649	112 592	50 923	69 312	119 646	34 092
Orgazdaság	3934	4191	4349	4 494	4 889	4 900	1 953
Szerzői és szomszédos jogok megsértése	6 721	16 799	11 649	4 023	4 629	5 566	4 015
Egyéb	354	924	1 305	1 080	1 692	1 696	.
<i>Összesen</i>	<i>22 943</i>	<i>32 274</i>	<i>140 307</i>	<i>70 493</i>	<i>91 339</i>	<i>147 736</i>	.

* A személyek elleni, vagyon elleni bűncselekmények nélkül.

Megjegyzés. A gazdasági és gazdálkodással összefüggő bűncselekmények (Egységes Rendőrségi és Ügyészségi Bűntügyi Statisztika szerinti) statisztikai mérése mintegy 50 tényállásra terjed ki. A kimutatásban nem nevesített tényállások egyéb című alatti összevontan szerepelnek.

Az e területeken elkövetett bűncselekmények összesített statisztikai mutatóiból (lásd az 1. táblát) azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a törvényhozás ugyan gyorsan reagált a rendszerváltozás, a piacgazdaság kiszélesedése és az ennek nyomán jelentkező gazdasági bűnözés jelenségeire, mégis számos új tényállás nem igazolta az elvárásokat, és a

bűncselekmények növekvő száma ellenére csak nagyon korlátozott számú esetet derítettek fel. Ugyanakkor a cselekmények egyre kifinomultabbakká, árnyaltabbakká váltak, s a gazdasági bűnözésre napjainkban igen jellemző, hogy a bűncselekmények bonyolultságuk, szervezetségük miatt mind nehezebben bizonyíthatók. Egyre gyakrabban találkozhatunk a szervezett bűnelkövetéssel, mely esetenként több törvényi tényállást is kimerít, s általános tapasztalat, hogy a bűncselekmények nagy részét valamely gazdasági társaság, avagy „fantomcég” felhasználásával követik el. Jellemző a nemzetközi kapcsolatok megerősödése is, ami a bűnüldöző szervektől a valódi bűnelkövetők felderítése és kilétének megállapítása szempontjából egyre nagyobb szakértelmet kíván.

A büntetőjog eszköze azonban csupán „ultima ratio”, végső megoldás lehet, és a gazdasági viszonyokra elsősorban közgazdasági (adók, vámok, kedvezmények) és államigazgatási, közigazgatási (engedélyezés, üzletbezárás, tevékenység felfüggesztése) eszközökkel lehet eredményesen hatást gyakorolni, természetesen figyelembe véve a gazdasági törvényszerűségeket. A gazdaság szabályainak alakulásába történő bárminemű beavatkozás csak bizonyos sorrendben képzelhető el, mindenkor teret hagyva a piac önszabályozásának.

Szervezeti intézkedések

A jogrendszer átalakítása – figyelemmel a nemzetközi jogharmonizációs törekvésekre is – a piactudományi stabilizálódás gazdasági–jogi környezetét teljesítette ki. A törvényhozással párhuzamosan a végrehajtás szervezeti reformjára is sor került.

A Miniszterelnöki Hivatalon belül létrejött a Gazdaságvédelmi Koordinációs Bizottság, melynek tagjai a minisztériumok és egyes országos hatáskörű szervek vezető tisztviselői lettek. A Bizottság feladata volt a feketegazdaság elleni harcban érintett szervek tevékenységének koordinálása, a kormány részére javaslatok kidolgozása, a hatékony információáramlás megteremtése, az együttműködés módszertanának kidolgozása. Ez a szervezet munkáját befejezve 1998-ban megszűnt, a továbbiakban e tevékenységet a Belügyminisztériumon belül a szervezett bűnözés ellen létrehozott szűkebb körű tagsággal rendelkező bizottság hivatott ellátni. A rendvédelmi szerveken belüli szervezet-korszerűsítések célja a gazdasági bűnözésre koncentráció, speciális, országos hatáskörrel rendelkező egységek létrehozása volt (például az Országos Rendőrfőkapitányságon belül a rövid életű Központi Bűnüldözési Igazgatóság, a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságán belül a Központi Járőrszolgálati Parancsnokság).

A vámtörvény felhatalmazása alapján több szakosított vámkezelőhely jött létre, meghatározott árukörök (gépjárművek, játékautomaták, kőolajszármazékok, nemesfémek) bemutatását célszerűségi, de biztonsági és egyéb gazdasági vagy piacvédelmi okokból kijelölt vámhivatalokhoz telepítve.

Említésre méltó szervezeti intézkedés volt még az Igazságügyi Minisztérium (IM) Céginformációs Szolgálat, az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) szervezetén belül, kiemelt ügyek vizsgálatára a Különleges Ügyek Főosztálya és az Adatvédelmi, Biztonsági és Rendészeti Főosztály, valamint a Kiemelt Adózók Hivatala, a Nemzetbiztonsági Hivatal keretében pedig a Gazdaságbiztonsági Igazgatóság és a különösen fontos, bizalmas munkakört betöltő személyek ellenőrzésére a Biztonsági Igazgatóság létrehozatala. A Nemzetbiztonsági Hivaltól elkülönült a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, míg az

Állami Bankfelügyelet és az Értékpapír- és Tőzsd felügyelet összevonásával megalakult az Állami Pénz- és Tőkepiaci Felügyelet.

A közigazgatási szervek kategóriájában megalakult a Közbeszerzési Tanács, amely a korrupcióval legveszélyeztetettebb területen, a közbeszerzések terén központi jogkörrel rendelkező szervezetként működik. Feladata az állami pénzek, költségvetési források megóvása. Az Államkincstár a közigazgatási szervek, önkormányzatok központi költségvetési forrásainak elosztó szerveként működik.

Hangsúlyt kapott a munkaügyi ellenőrzés szervezetének kialakítása és a fogyasztók védelmét hatékonyabban szolgáló szervezeti rendszer (a fogyasztóvédelmi felügyelőségek szakmailag önállóan működve tovább, mint a közigazgatási hivatalok ágazati igazgatási szervei) kiépítése.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a fogyasztóvédelem feladatait az új szervezeti rendszer hatékonyan tudja képviselni. (1997-ben 995 településen 38 291 egységnél végeztek ellenőrzést, 1998-ban 1207 településre és 4506 egységre terjedt ki tevékenységük.)

Az 1999. évi szervezeti intézkedések között nem feledkezhetünk meg arról, hogy január 29-én megalakult az APEH Nyomozó Hivatala, illetve a közeljövőben várható a Vám- és Pénzügyőrség Központi Nyomozó Hivatala megalakulása is, mely természetesen maga után vonja a nyomozóhatósági jogkörre vonatkozó hatásköri szabályok módosítását. Az APEH Nyomozó Hivatalának hatásköri szabályait az 1998. évi XCIII. tv. iktatta be, míg a 2242/1998. (XI.6.) Kormányhatározat a vám- és pénzügyőrség nyomozóhatósági jogköre kiterjesztésének lehetőségeit kívánta felülvizsgálni „...minden olyan bűncselekmény tekintetében, amelyek a vámellenőrzés során feltárássá kerülhetnek”. A fegyvercsempészet (263/B.§), a nemzetközi jogi kötelezettség megszegése (Btk. 261/A.§), a nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák forgalmára vonatkozó kötelezettségek megszegése (Btk. 287.§), az engedély nélküli külkereskedelmi tevékenység (Btk. 298.§), a visszaélés kábítószerrel (Btk. 282-282/A.§), az áru hamis megjelölése (Btk. 296.§), a szerzői és szomszédos jogok megsértése (Btk. 329/A.§) bűncselekmények nyomozásának a vám- és pénzügyőrség hatáskörébe utalását indokolja, hogy ezek felderítésére és megítélésére leginkább a vám- és pénzügyőrségnek van lehetősége. Természetesen nem várható az új központi nyomozóhivaltól közvetlen költségvetésibevétel-növekedés, de az állami ellenőrző és felügyeleti szervek ellenőrzéseinek növekvő mennyisége és minősége egyre több bonyolult jogsértést tár fel (lásd a 2. táblát), melyek büntetőjogi feldolgozása is speciális szaktudást igényel.

Meggyőződésem, hogy a legkiemelkedőbb, legbonyolultabb és legjelentősebb elkövetési értékű (100-300 millió forint feletti) ügyekben – melyekben az üzletszerűség, a bünszövetség is tényállási elem, vagy azokat bünszervezetben követik el – indokolt a nyomozást mindenképpen országos nyomozati hatáskörrel rendelkező specialistákra bízni. Számos nyugat-európai ország alkalmazott és alkalmaz jelenleg is hasonló megoldást a szervezett gazdasági bűnözés visszaszorítására.

A gazdaságvédelemben tevékenykedő szervek kialakulása nem állt meg központi szinten, hanem az igazgatás területi egységeiben folytatódott tovább, ami rendkívül hasznos, hiszen a jogsértések nagy része ezen a szinten keletkezik. Ez arra ösztönözte a meggyőző mintegy 10-15 gazdaságvédelmi feladattal érintett szervezetet, hogy megalakítsák területi központjaikat, amire 1996 folyamán került sor. A gazdaságvédelmi

koordináció azután az 1027/1998. (III.13.) Kormányhatározat „A társadalmi kapcsolatok erősítését szolgáló kérdések” fejezetében meghatározottak szerint az államigazgatási kollégiumok keretében intézményes formát öltött, és működik jelenleg is.

2. tábla

Az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal tevékenysége

Tevékenység	1997.	1998.	1999.
	évben		I. félévben
Ellenőrzési tevékenység			
Ellenőrzések száma	286 000	308 100	165 200
Megállapított adóhiány (milliárd forint)	39,3	50,5	33,3
Kiutalások előtti ellenőrzések eredményeként megtagadott kiutalások, támogatások összege (milliárd forint)	19,8	20,9	17,5
Nyugta- és számlakibocsátás-ellenőrzések száma, feketedobozkiírások	13 600	15 843	14 245
Piacok, közterületek ellenőrzéseinek száma, kirótt mulasztási bírság összege (millió forint)	820	835	1 114
Adóalany-nyilvántartó osztályok által végzett helyszíni vizsgálatok száma	1 400	1 292	1 398
Ellenőrzések megalapozására, előkészítésére tett ellenőrzések száma	57,8	40,1	40,5
Üzletbezárás szankciójának alkalmazása az ellenőrzések során	7 600	6 074	4 519
Mulasztási bírság (millió forint)	10 400	13 065	5 521
	175	644	717
	13	51	53
Büntető feljelentések			
Büntető feljelentések száma	668	770	393
A feljelentésben meghatározott kárérték összege (milliárd forint)	8,2	11,9	3,7
A feljelentésekben csalás törvényi tényállása eset	377	375	165
milliárd forint	3,3	4,6	1,8
A feljelentésekben adócsalás törvényi tényállása eset	166	204	135
milliárd forint	3,8	7,1	1,7

Forrás: APEH 1999. augusztus 3.

A külső feltételek megteremtésével egyidejűleg folyamatosan zajlott a belső erőforrások feltárása. Az állami ellenőrző és felügyeleti szervek egymás közötti, valamint a civil szervezetekkel megteremtett együttműködése új alapokra helyeződött egyrészt jogszabályok által, másrészt szükséges belső felismerésből. A szakmai érdekképviseletek, kamarák bevonása a gazdaságvédelmi tevékenységbe nem hangzatos kijelentés, hanem gyakorlati felismerés lett, amely meghatározott közfeladatok átadásában és sajátos megelőző hatást gyakorolva az ellenőrzési jogosítványok kamarákhoz telepítésében mutatkozott meg.

A szervezeti intézkedések, az együttműködés új intézményesített formái azonban nem működhetnek hatékonyan az információáramlás automatizmusának biztosítása nélkül. Ebben a kormányzati informatikai koordináció ún. „egyablakos” rendszerének bevezetése és az adótitok, vámítok, banktitok szabályozásának szigorú reformja kínált megoldást.

Ez utóbbi több lépésben valósult meg, és a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól szóló 1999. évi LXXV. törvényben teljesedett ki.

S végezetül, de nem utolsósorban meg kell említeni a szankciórendszer átalakítását, azon jogi eszközök beépítését az egyes ágazati jogszabályokba, melyek az önkéntes jogkövetést teszik lehetővé és egyben elkerülhetetlenné. Ez olyan jogszabályi környezet megteremtését feltételezi, amelyben egyrészt a jogi normarendszer azon előírásokat privilegizálja, amelyek az érintettek érdekeivel is egybeesnek, másrészt akár a feltételrendszerek felhatalmazásai által vagy éppen az adatátadás garanciális követelményeinek érvényesítésével éri el a kívánt hatást. Ugyanakkor hozzájárul a büntetőjogi szankciók eszközrendszerének a közgazdasági, államigazgatási szankciókkal történő felváltásához.

Végigtekintve tehát az eredményeken, egyfajta hangsúlyeltolódásnak lehetünk tanúi, mely abban jut kifejezésre, hogy a figyelem ma már a jogalkotásról a jogalkalmazásra, a szervek közötti együttműködésben a közigazgatási koordinációra, a szankcionálásról a prevencióra, a büntetőjog eszközeiről a gazdasági, államigazgatási eszközökre terelődik. Az intézkedések hatására a feketegazdaság térhódításának tendenciája és a GDP-hez viszonyított aránya csökken. Egyes területeken teljesen megszűntek vagy jelentősen csökkentek a jogsértések (például az ásványolaj-termékek hamisítása, a halasztott vámfizetési kedvezménnyel való visszaélés, a használt gépjárművel kapcsolatos és egyéb jogosulatlan adóvisszaigénylés, a lakáscélú szociális támogatásokkal kapcsolatos visszaélés, a különböző támogatásokhoz kapcsolódó jogtalan visszaigénylések, az illegális pénznyerő automaták használata, az idegenforgalom egyes részterületein tanúsított jogellenes magatartások stb.). A költségvetés adó- és vámbevételei teljesültek az 1996., 1997. és 1998. években, ami az ellenőrző és behajtási tevékenység javulásán túl az adófizetési morál javulását is jelzi. Természetesen mindezt óvatosan kell megfogalmazni, hiszen vannak olyan intézkedések, melyek csak hosszabb távon, egyes részterületeken válthatják be a hozzájuk fűzött reményeket. Ilyenek a már említett büntető jogszabályi változtatások, a tb-járulékok csökkentése, avagy például az egyszerűen csak adórendőrségnek nevezett új nyomozó hatóság, az APEH Nyomozó Hivatalának kialakítása. Lazíthatják, de mindenképpen befolyásolhatják a kedvező folyamatot bizonyos szervezeti intézkedések. A rendőrség helyi és területi szervezeteiben az elmúlt évben végrehajtott szervezeti intézkedések kedvezőtlenül érintették a korábban létrehozott gazdaságvédelmi egységeket, mivel azokat visszafejlesztették.

Ma már lehet úgynevezett „szürke zónáról” és „fekete zónáról” beszélni. A kutatók véleménye szerint a szürke zónában jelentős szerkezeti változás állt be azáltal, hogy mind nagyobb teret nyernek a kiskereskedelemben a szuper-, a mega- és a gigamarketek, így az adóhatóság szemszögéből áttekinthetőbbé válik ez a gazdasági terület. (Nem feledve azt sem, hogy a nagy kereskedőházak nagy forgalma megbízhatóbbá, tervezhetőbbé teszi az adófizetést, mint a kis egységeké.) A fekete zóna a teljesen illegális gazdasági tevékenységek tere, melynek egyes részterületei – mint már említettem – valóban visszaszorulóban vannak. Ugyanakkor a szervezett gazdasági bűnözés óvatosabb magatartása miatt azt mondhatjuk, hogy a rejtett gazdaság egyes részterületei még illegálisabb, még konspiráltabb s – ha lehet fokozni – még „feketebb” képet mutatnak.

A FEKETEGAZDASÁG ELLENI VÁM- ÉS PÉNZÜGYŐRSÉGI TEVÉKENYSÉG

A vám- és pénzügyőrség feladatait a vámjogról, vámeljárásról, valamint a vámigazgatásról szóló 1995. évi C. tv. és a végrehajtására kiadott 45/1996. (III.25.) kormányrendelet határozza meg. A vámigazgatás, a jövedékigazgatás, valamint rendészeti feladatok, egymással szoros kölcsönhatásban állnak, s összességében az átlátható, tisztességes piaci magatartás, az esélyegyenlőség elvére épülő piacgazdaság kialakulását, s nem utolsósorban az államháztartási érdekek fokozott érvényesítését segítik. A Gazdaságvédelmi Koordinációs Bizottság által kezdeményezett és a TÁRKI által végrehajtott felmérés szerint a megkérdezettek a rendőrség után a második helyen említették a vám- és pénzügyőrséget mint olyan hatóságot, amely a legtöbbet tehet a feketegazdaság visszaszorításáért.

A vám- és jövedékigazgatási felderítések

A vámjogsértő cselekmények fő formái a csempészet és vámorgazdaság, a vámszabálysértés, de ezek mellett a deviza-bűncselekmények, a deviza-szabálysértések, az adó- és társadalombiztosítási csalások, a visszaélések csekkel, az adóügyi szabálysértések felderítése is a vámhatóság hatáskörébe tartoznak.

A statisztikai adatok szerint – lásd a 3. táblát és az ábrát – a felderített bűncselekmények és szabálysértések esetszáma 1994-ről 1995-re jelentősen: 16 682-ről 19 540-re nőtt, 1996-ban viszont 14 643-ra csökkent, 1997-ben szinte teljesen megegyezett az esetszám az előző évivel (14 624), míg 1998-ban ismét növekedés volt mérhető (16 636). Az 1999. I. félévi adat (9182) azt vetíti előre, hogy 1999-ben a cselekmények száma jelentős mértékben növekedhet. A hullámozást az magyarázza, hogy 1996. január 1-jén lépett hatályba az 1995. évi XCV. törvény, mely jelentős liberalizálást hozott a devizajogi rendelkezések terén. Eredményeképpen a devizabűntettek száma 511-gyel, a deviza-szabálysértések száma pedig 2469-cel, összesen 2980-nal csökkent 1996-ban. Úgyszintén 1995-ben helyezték hatályon kívül a visszaélés jövedékkel szabálysértést, ami 1227 esettel kevesebbet jelentett 1996-ban, és ez évben szűnt meg a háztartási tüzelőolaj (HTO) -utalvány rendszer, így a visszaélés háztartási tüzelőolajjal szabálysértés tartalmilag kiüresedett, ami 370 esettel csökkentette a felderítési eredményeket.

Az 1996. és 1997. évi stagnálás körülményeit érdemes megvizsgálni. Bár 1997-ben a felderített csempészet és vámorgazdaság esetszáma 614-gyel nőtt, addig a visszaélés jövedékkel bűncselekmény tényállásának 1996. augusztus 15-i hatályon kívül helyezésével e cselekmények száma 448-cal csökkent. E bűncselekmények egy része ugyanis a továbbiakban nem minősült bűncselekménynek. Emellett jogértelmezési viták voltak azzal kapcsolatban, hogy a visszaélés jövedékkel bűncselekmények közül melyek ütközthetnek az adó-, társadalombiztosítási csalás bűncselekmény törvényi tényállásába. Ezt mutatja, hogy az adó-, és társadalombiztosítási csalások száma az 1996. évi 321-ről 1997-ben mindössze 472-re emelkedett, 1998-ban viszont már 833 esetet derítettek fel, és az 1999. I. félévi 376 felderített cselekmény azt jelzi, hogy 1999-ben is az előző évihez hasonló lesz az eredmény, jóllehet az 1999. január 29-től felállított APEH Bűnügyi Igazgatósága hatáskörébe tartozik az APEH adóhatósági illetékességébe tartozó adókra elkövetett adócsalások nyomozása.

3. tábla

A vám- és pénzügyőrség által felderített bűncselekmények és szabálysértések alakulása

Bűncselekmény, szabálysértés	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999. I.
	évben					félévben
	Esetszám					
Csempészet és vámorgazdaság	1 260	1 581	1 814	2 428	2 797	1 571
Devizabűntett	1 003	1 027	516	696	555	231
Visszaélés jövedékkel	273	502	452	4	0	0
Adó- és tb-csalás	123	225	321	472	833	376
Visszaélés csekkel	2	11	3	1	5	0
Bűncselekmény együtt	2 661	3 346	3 106	3 601	4 190	2 178
Vámszabálysértés	7 628	10 675	10 253	9 685	10 682	6 125
Deviza-szabálysértés	4 491	3 627	1 158	1 250	1 676	707
Visszaélés jövedékkel	1 241	1 227	0	0	0	0
Visszaélés HTO-val	573	373	3	1	0	0
Adóügyi szabályok megszegése	88	292	123	87	88	172
Szabálysértés együtt	14 021	16 194	11 537	11 023	12 446	7 004
<i>Összesen</i>	<i>16 682</i>	<i>19 540</i>	<i>14 643</i>	<i>14 624</i>	<i>16 636</i>	<i>9 182</i>
	Elkövetési érték (millió forint)					
Csempészet és vámorgazdaság	2 508,9	8 087,7	10 353,3	20 994,2	40 060,2	21 083,2
Devizabűntett	4 094,6	2 010,8	2 818,5	6 700,3	20 666,8	947,9
Visszaélés jövedékkel	1 288,3	3 045,3	2 005,9	2,8	0,0	0,0
Adó- és tb-csalás	8353,2	18 140,7	12 431,1	17 192,1	20 267,2	9 948,7
Visszaélés csekkel	0,2	11,0	2,7	9,7	68,9	0,0
Bűncselekmény együtt	16 245,2	31 295,5	27 611,5	44 899,1	81 063,1	31 979,8
Vámszabálysértés	273,1	303,7	278,3	291,3	363,1	316,2
Deviza-szabálysértés	5 017,7	1 575,0	263,9	714,0	1 004,6	203,2
Visszaélés jövedékkel	16,1	39,8	0,0	0,0	0,0	0,0
Visszaélés HTO-val	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Adóügyi szabályok megszegése	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Szabálysértés együtt	5 306,9	1 918,5	542,2	1 005,3	1 367,7	519,4
<i>Összesen</i>	<i>21 552,1</i>	<i>33 214,0</i>	<i>28 153,7</i>	<i>45 904,4</i>	<i>82 430,8</i>	<i>32 499,2</i>

Megjegyzés. A visszaélés HTO-val szabálysértési tényállásoknak nincs elkövetői értéke.

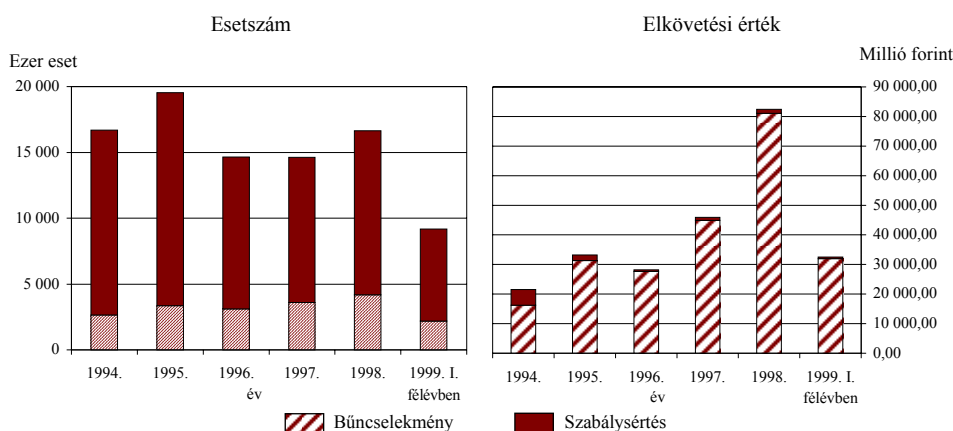
A felderített elkövetési érték a vizsgált időszakban, az 1996-os visszaesés kivételével erőteljesen növekedett. (1996-ban 33 milliárdról 28 milliárd forintra csökkent az elkövetési érték.) A jogsértések szerinti vizsgálat azt mutatja, hogy míg a csempészet és vámorgazdaság felderítési eredménye 2 milliárd forinttal nőtt, addig a visszaélés jövedékkel bűncselekmény és az adó- és társadalombiztosítási csalás bűncselekmények elkövetési értéke jelentősen csökkent. E csökkenések oka a jövedéki törvény szigorítása volt, 1997-ben az elkövetési érték ugrásszerűen nőtt, és jelentősen meghaladta a csökkenés előtti értéket is.

A *csempészet és vámorgazdaság* elkövetési értéke majdnem megkétszereződött, 10 milliárd 353 millióról 20 milliárd 994 millió forintra emelkedett. A deviza-bűncselekmények elkövetési értéke 2,8 milliárdról 6,7 milliárdra nőtt, míg az adó- és társadalombiztosítási csalások elkövetési értéke – a jogértelmezési problémák megoldását követően –

ismét emelkedett, 12,4 milliárdról 17,2 milliárd forintra. Hagyományosan a vám- és pénzügyőrség hatáskörébe tartozó csempészet és vámorgazdaság bűncselekmények tehát mind az esetszámok, mind az elkövetési érték tekintetében folyamatosan növekedtek. Külön kiemelés érdemel, hogy 1996 és 1998 között az elkövetési érték évről évre majdnem megkétszereződött. Ennek fő oka, hogy az 1996. április 1-jén hatályba lépett vámtörvény lehetővé tette a jogsértések elleni hatékony fellépést, részben az utólagos ellenőrzésekkel, melyeket tervszerűen, a testület minden szintjén végez a vámszolgálat, részben a vámigazgatási területen 1996 szeptemberében bevezetett új technológiai renddel.

A felderített bűncselekmények és szabálysértések alakulása

A deviza-bűncselekmények a már említett okok miatt hullámzó képet mutatnak, azonban itt is elmondható, hogy az 1995. évi visszaesést, majd az 1996. évi stagnálást követően – a külkereskedelem fokozottabb ellenőrzésének eredményeképpen – az esetszámok kismértékű változása mellett az elkövetési érték 1997-ben 2,8 milliárdról 6,7 milliárdra, majd 1998-ban 20,7 milliárd forintra nőtt.

Az adó- és társadalombiztosítási csalások felderítése szintén erősen változó képet mutat. 1995-ben 8,4 milliárdról 18,1 milliárd forintra nőtt az elkövetési érték, az esetszám pedig 123-ról 225-re emelkedett. 1996-ban az elkövetési érték 12,4 milliárdra esett vissza, ugyanakkor az esetszám 321-re növekedett. Ezt a jövedéki szabályozás szigorodása okozta. 1997-ben a cselekmények száma, 321-ről 472-re, az elkövetési érték 12,4 milliárdról 17,2 milliárd forintra növekedett. 1998-ban a cselekmények száma 472-ről 833-ra, az elkövetési érték 17,2 milliárdról 20,7 milliárd forintra emelkedett. A felderítési tevékenység tehát egyre fokozódik, hiszen a felderített cselekmények száma évről évre nagyobb. Ugyanakkor az elkövetési érték – a jogi szabályozás szigorodására visszavezethetően – hol visszaesett, hol növekedett. Az 1999. I. féléves eredményeket tekintve megállapítható, hogy bár az adó- és társadalombiztosítási csalások tekintetében a vám- és pénzügyőrség nyomozó hatósági hatásköre az APEH Bűnügyi Igazgatóság létrehozásával jelentősen csökkent, felderítési eredményei jónak mondhatók.

A visszaélés csekkel bűncselekmények mind az esetszám, mind az elkövetési érték tekintetében jelentéktelenek, aminek az az oka, hogy e cselekményt általában súlyosabb

bűncselekményhez kapcsolódóan követik el, így felderítése önálló cselekményként elemezhető számban fordul el.

A felderített *szabálysértésekkel* kapcsolatban annyit kell megemlíteni, hogy azok esetszámukat tekintve (1998-ban 12 446) jelentősek, az elkövetési értékük (1,37 milliárd forint) azonban a bűncselekményekhez képest nem jelentős.

A vámhatóság által a vámigazgatási eljárásban felfedett vámjogsértő cselekmények rendkívül széles skálán mozognak, a vámértékkel kapcsolatos jogsértésektől kezdve, az apport szerződésekhez, a készfizető kezességvállaláshoz, a halasztott vámfizetési engedélyhez, a garanciavállaláshoz fűződő jogsértéseken át, egészen az ideiglenes behozatal terén tapasztalható visszaélésekig. Az egyik legjellemzőbb elkövetési mód a vámértéket mutató számlák manipulálásához kötődik. Gyakori az alulszámlázás és az ahhoz igénybe vett off-shore cégek beiktatása a jogsértő árubehozatal láncolatába, avagy a valótlán nyilatkozattétel az alacsonyabb köztartozás kiszabásának reményében, továbbá a vámértéknövelő tényezők (fuvar költség, licenc-díjak, csomagolási költség) tekintetében, illetve a kért vámáruhoz tartozó vámtarifaszám helytelen feltüntetésével adott valótlán nyilatkozat, mellyel a vámterhek összegét csökkentik az elkövetők. Nem csökkennek a nemzetközi vámokmányokkal kapcsolatos jogsértések – például a TIR-igazolvánnyal szállított vámáru jogtalan forgalomba hozatala – sem.

A szervezett bűnelkövetés főként a csempészetben a gépkocsik, illetve például a gépjárműabroncsok behozatalakor észlelhető. Az egyes elkövetői körök csupán egy-egy részfeladatot látnak el, nem ismerve a láncolatban szereplő elkövetői kört. Külön csoport szervezi a külföldi vásárlást, a behozatalt, a vámáruk értékesítését, így az esetleges elkövetés közben elfogottak az elkövetők alsó rétegét képezik, akik a megbízókról használható információval nem rendelkeznek, vagy azokat a megfélemlítés hatására nem áll érdekükben a hatóságnak elmondani, avagy a hallgatásukért anyagi ellenszolgáltatásban részesülnek. Ily módon az irányítók nemegyszer a büntetőjogi felelősségre vonás alól mentesülnek. E bűnöző szervezeteket felépítésükön kívül esetenként a vámjoghoz értő személyek, valamint megfelelő tárgyi, technikai háttérük is segíti. Mindez indokolta tette a gépjárműbűnözés elleni fellépés kormányzati programjának kidolgozását. A 2245/1997. (VII.29.) sz. Kormányhatározat vázolta azokat, a több ellenőrző hatóságot érintő feladatokat, melyek hatékonyabbá tehetik a gépjárműlopások felderítését, nyomozását.

1997-ben 7 százalékkal, 1998-ban közel harmadával több új gépkocsit értékesítettek, mint a bázisévként tekintett 1995-ben. Ennek magyarázata egyfelől a gazdaság fellendülésében keresendő, másfelől azonban határozottan állítható, hogy szakosított vámkezelőhely létrehozásával jelentősen megcsappant a használt gépkocsik behozatala, és párhuzamosan nőtt az új személygépkocsik forgalma. Valószínűleg szerepet játszott ebben a folyamatban az is, hogy a behozható használt autók életkora nem haladhatja meg a négy évet, és szigorodott a vámkezelést megelőző műszaki vizsgálat. Így a jelentősen sérült személygépkocsik importja is megszűnt. Nagyobb hangsúlyt kapott a vámérték megállapítása, melyben az összehasonlító értéklista számítógépes programja nyújt segítséget. 1996-tól a Schwacke-katalógust országosan alkalmazzák. Ennek nyomán a nem kereskedelmi forgalomban beérkezett ún. használt gépkocsik vámkezelési adataiban jelentős változás mutatkozott: az import használt gépkocsik behozatala jelentősen visszaesett, a vámérték átlaga pedig a többszörösére növekedett. Nem elhanyagolható tény, hogy közben megszűnt a gépkocsi apportként történő behozatalának lehetősége is. Mind-

ezek hatására 1999-ben jelentősen nőtt az új gépkocsik importja. A használt gépkocsik importjának évjárat korlátozása a 3/1999 (I. 18.) KHVM–PM rendelet alapján 2000. január 1-jétől megszűnik a környezetvédelmi előírások egyidejű szigorításával. Bár a négy évnél idősebb gépkocsikra vonatkozó magas vámtételek látszólag továbbra is fékezik az öregebb gépkocsik behozatalát, mégis számolni kell a forgalom növekedésén túl a vámértékkel és a korrupcióval okirathamisítással elkövetett jogsértések számának növekedésével is.

A jövedéki adótörvény hatálya alá tartozó termékekkel – fűszerpaprika-őrlemény, sör, kávé, dohánygyártmányok, szeszes italok, kőolajtermékek, kőolajszármazékok – kapcsolatban elkövetett jogsértésekről, és az azokra válaszul megszületett rendelkezésekről is említést kell tenni.

a) A *fűszerpaprika* nemzeti termékünk, így az emlékezetes hamisítási ügyeknek (ólmozás) nem csupán egészségügyi, adózási, hanem nemzetközi vonatkozásai is voltak, lehetnek. A zárjegy kötelező használatával – 1994. évi LXIX. tv. 1994. november 26-tól – a kérdés rendeződött, a paprika kikerült azon termékek köréből, melyekre nézve jellemzően követnek el minőséghamisítási jogsértéseket, s már nem is tartozik az új jövedéki adótörvény hatálya alá.

b) A *sör* magas adótartalmú termék, melynek előállítására alakult gazdasági társaságok jelentős része a kilencvenes évek gazdasági liberalizációja nyomán az adózási szabályok kijátszásával nagy haszonra tett szert. A sörfőzetek egy részének eltitkolásával az államnak súlyos bevételkiesést okoztak, melyet a jövedéki szabályozással, illetve ezen üzemek rendszeres elszámoltatásával, és a termék-előállítás szigorú ellenőrzésével sikerült visszaszorítani.

c) A *kávénak* mint illegálisan forgalmazott csempészet eredetű árunak a forgalmazása a közelmúltra a vámellenőrzések szigorításával, illetve a terméknek a jövedéki körbe vonásával visszaesett, de egy újfajta viszály magatartás révén – a pótkávé tartalmazó kávékeverék, függetlenül a valódi és a pótkávé keveréki arányától – egy ideig kikerült a jövedéki szabályozás hatósugara alól. Ez az elkövetési magatartás a pótkávé jövedéki szabályozás hatálya alá vonásával és a zárjegyhasználat bevezetésével, hatékony fogyasztóvédelmi és vámellenőrzés révén megszüntethetővé vált.

d) A *dohánygyártmányok* előállítását, forgalmazását jelentős adó terheli, ami annak külföldön történő megvásárlásával és hazai értékesítésével – a vám- és adóterhek kijátszásával – a gazdasági élet bizonyos szereplőit a sokkal nyereségesebb, de illegális tevékenységre ösztönözte. Az ellenőrzések szigorításával, valamint a vámtörvény, a nem kereskedelmi forgalomban behozható termékek vámmentes behozatalát szabályozó rendelkezésének módosításával sikerült elérni. A rendelkezések két oldalról szűkítették a dohánygyártmány és a szeszes ital vámmentes, illetve kedvezménytel vámkelzelt behozatalát. Egyrészt utiholmiként a dohánygyártmány, a szeszes ital és a parfüm naponta egy alkalommal, az első belépéskor kezelhető vámmentesen, másrészt mind az utasforgalomban, mind pedig a nem kereskedelmi forgalomban behozott és a kedvezményesen vámkelzelt vámárúk köréből a szeszes italokat és a dohánygyártmányokat kizárta. (A rendelkezés összhangban áll a New York-i Egyezményel.) A jogszabályi intézkedések, valamint a vám- és pénzügyőrség fokozottabb piacellenőrzése eredményes volt, az adózatlan dohánygyártmányok forgalmazása – mind a forgalmazott mennyiség, mind pedig a forgalmazási csatornák vonatkozásában – visszaesett.

e) A *szeszes italokra* a piacon mind a csempészet, mind az illegális gyártás és a termékhamisítás jellemző. A korábban nagy mennyiségben bér munka címén importált termékekkel elkövetett visszaéléseket sikerült visszaszorítani. Az illegális kisipari előállítás azonban továbbra is jelentős mértékű. Az ellene hozott intézkedések sorában meg kell említeni az ún. lédig áruk forgalmazásának megtiltását, a kiskereskedelmi egységek gyakoribb ellenőrzését, illetve az ún. borkommandós akciók szervezését több hatóság egységes fellépésével. Az akciócsoport működésének hatékonysága egyfelől a lefoglalt termékek mennyiségével (1997. II. felében és 1998-ban összesen 5112 hektoliter cukorcefre), másfelől a belföldi cukorforgalmi adatok (izocukor-felhasználás, cukor, izocukorimport) alakulásával mérhető. A borkommandó tevékenységében való részvétel mellett, a vám- és pénzügyőrség nem zárkózik el attól, hogy a bor a jövedéki adótörvény hatálya alá kerüljön (nulla százalékos, vagy minimális adókulccsal).

A magas adótartalmú termékekkel kapcsolatos jogsértésekre jellemző volt az 1990-es évek elején és közepén, hogy a jogi szabályozás hiányosságait és az ellenőrzés gyengeségét kijátszva az elkövetők egyre szervezetesebben működtek, és milliárdos károkat okoztak a költségvetésnek. Napjainkban már a jogi környezet és az el-

lenőrzés is zárt, de továbbra is nagy a csábítás, hiszen a csempészet révén – akár a vámellenőrzés megkerülésével, akár a vámérték, esetleg a vámtarifaszám hamis megjelölésével – extraprofitra lehet szert tenni.

f) A *háztartási tüzelőolaj*, a nem szabványos fűtőolajtermékek jelentették a jövedéki szektorban a kilencvenes évek első felében a legnagyobb problémát. A HTO és a gázolaj rendszere kettőssége következtében a HTO színezésével, szőkítésével okozott adóbevétel-kiesés több százmillió forintba rúgott. A későbbiekben a nem szabványos fűtőolajjal a HTO-val kapcsolatos jogsértésekhez hasonló visszaéléseket követték el. A terméket minimális átalakítással motorikus célra (a gázolaj helyett) kiválóan fel lehetett használni. Ennek következtében a termék importja hirtelen megnőtt. A végfelhasználók ellenőrzése során kiderült, hogy az Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium engedélye a legtöbb esetben nem valós társaságok tüzelőolajjal történő ellátását szolgálta. Az üzemanyag célú ásványolaj-szarmazékok (benzin, dízelolaj) olyan több komponensből álló termékek, melyeket magas adótartalmuk miatt folyamatosan próbálnak kisebb adótartalmú és a jövedéki adótörvény hatálya alá nem tartozó termékekből illegálisan előállítani. Az egyes alkotórészek megfelelő arányú összekeverésével a magyar szabványnak eleget tevő minőségű termék nyerhető. Folyamatosan kisebb adótartalmú és a jövedéki adótörvény hatálya alá nem tartozó termékekből illegálisan a magyar szabványnak megfelelő minőségben előállítva igen nagy illegális bevételt hoznának. Az ásványolajtermékekkel való visszaélések köre különösen veszélyes területe a gazdasági jogsértéseknek.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy a magas vámtételű, magas adótartalmú vámtarifaszámok alá tartozó termékeket veszélyes körnek kell tekinteni. Kockázatelemzéssel azonban meghatározhatók azok a vámtarifaszámok, amelyek alatt importált árukat célszerű fokozottan figyelni. A rohamosan fejlődő vám- és jövedékigazgatás, a fejlett informatikai rendszer, az utólagos ellenőrzések eredményessége fenyegető veszély a jogsértőknek. A Vám- és Pénzügyőrség Vegyvizsgáló Intézete és három mozgólaboratórium további segítséget jelent a határon, a közúton és a vízi utakon bevetett egyre nagyobb számú mobil ellenőrzéshez. Magyarország mind a személy, mind a tulajdon esetében kiemegesen nagy számú forgalmi adatokkal büszkélkedhet (az utóbbi három év átlagában évi 100 millió ki- és belépő személy és évi 30 millió ki- és belépő gépjármű, ebből 3,5 millió kamion), ami egyúttal jelzi azt a szükségszerű igényt, hogy a forgalom jelentős lassítása nélkül is jól működő, kockázatelemzésen alapuló ellenőrzést kell megteremteni a határokon.

A hatóságok ellenőriznek és felderítenek minden új próbálkozást. Bár például az olaj-visszaélések lehetősége jelentősen leszűkült, néhány próbálkozás jelzi, hogy nem landadhat az ellenőrzés figyelme, mint ahogyan az alkohollal próbálkozó jogsértők új ötleteinek leleplezése is folyamatos feladat. A jövedéki adótörvény hatálya alá tartozó szeszes italok osztályozásánál, illetve az adómentes felhasználási kérelmek értékelésekor ugyanis megállapítható, hogy nem csökkent a jogsértések száma, sőt újabb és újabb formái jelentkeztek a vámtarifafétel helytelen megválasztásának. (Például alkoholos desszert megnevezéssel krémlikőr kerül kereskedelmi forgalomba; a gyártó ezáltal édességgé, az annak megfelelő vámtarifaszám alatt, alkoholtermékeket hoz forgalomba, és egyben kivonja azt a jövedéki adótörvény hatálya alól, ezzel jelentős adóbevétel-kiesést okozva az államnak. Hasonló végeredménnyel jár arcvíz megnevezéssel emberi fogyasztásra is alkalmas szeszes készítmény importálása, víztisztító szerként kolloid szén tartalmú etilalkohol behozatala, avagy ablakmosó folyadékként alkoholos készítmények importja.)

Az 1997. év a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló 1997. évi CIII. törvény megalkotásának jegyében telt el. Ez mind a jövedéki alanyok, mind a vám- és pénzügyőrség számára új feladatokat vetett fel 1998. január 1-jét követően. A jövedékigazgatás újraszabályozásával a magas adótartalmú termékek forgalomba hozatala, előállítás, exportjának és importjának ellenőrzése komp-

lex, egységesített adóellenőrzési rendszerbe került. A törvény a korábban adóztatott termékkörön kívül az egyéb ásványolajtermékeket is megadóztatja abban az esetben, ha azokat üzemanyagként vagy tüzelőolajként kínálják eladásra, értékesítik vagy használják fel. Ehhez szervesen kapcsolódik az a rendelkezése, mely szerint a kenőolajok környezetvédelmi termékdíjkötelelessé váltak. Az üzemanyagok esetében pedig a korábban különböző jogcímű elvonások (útalap-hozzájárulás, környezetvédelmi termékdíj) egy jogcímen, jövedéki adóként kerülnek bevezetésre.

4. tábla

Jövedékigazgatási eljárás keretében 1998-ban lefoglalt, elkobzott jövedéki termékek

Megnevezés	Lefoglalt		Elkobzott	
	mennyiség	érték	mennyiség	érték
Ásványolaj üzemanyag (liter, forint)	1 417 427,50	198 274 079	334 758,00	46 522 424
Egyéb ásványolaj, cseppfolyós (kilogramm, forint)	17 654,00	2 119 515	0	0
Egyéb ásványolaj sűrített (ezer köbméter, forint)	65,19	112 200	0	0
Egyéb ásványolaj liter, forint	394 520,00	33 733 794	79518,51	7 321 977
kilogramm, forint	11 829,80	939 530	12,16	90 095
Alkohol (hektoliter, forint)	117 179,5455	245 736 588	1 044 923,565	87 548 032
Sör (hektoliter, forint)	2 269,18	3 292 144	276,37	3 581 012
Pezsgő (liter, forint)	2 858,52	1 257 274	506,40	299 267
Köztes alkoholtermék (liter, forint)	35 649,03	1 261 574	11 801,50	881 568
Dohánygyártmány				
cigaretta (ezer szál, forint)	3 937 440,913	174 674 211	12 174,959	107 217 481
szivar (ezer szál, forint)	37,45	453 760	35,44	425 605
dohány (kilogramm, forint)	1,20	2 029	9,91	14 706
Kávé (kilogramm, forint)	1 985,40	1 622 772	1 760,16	2 289 475
Cukorcefre (liter, forint)	3 613 075,00	157 229 400	53 109,00	6 815 208
Egyéb termék (liter, forint)	2 098,65	546 511	6 584,00	5 147,-
Zárjegy (darab, forint)	12 212,00	1 721 530	8 213,00	1 145 900
Tilos pálinkafőző készülék (darab, forint)	63,00	287 500	20,00	570 000
Egyéb gép, eszköz, berendezés (darab, forint)	104,00	4 247 006	4,00	65 000
<i>Összesen</i>		<i>830 921 175</i>		<i>264 792 897</i>

Az új törvény a jövedéki biztosíték területén megszüntette az ingatlanbiztosíték lehetőségét, ezzel megkönnyítve a köztartozások behajtását, tekintettel arra, hogy a nyújtandó biztosíték készpénz vagy bankgarancia lehet. Az ásványolaj- és alkoholtermékek adómentes beszerzését a korábbi szabályozással ellentétben jövedéki biztosíték nyújtásához kötötte. Szűkítette az adómentes felhasználási célok körét. Jelentős eredmény, hogy a sok gondot okozó ásványolajtermékek tekintetében a vámkezelési pontokat sikerült koncentrálni, az EU-gyakorlatnak megfelelő, szakosított vámkezelőhelyek kijelölésével.

A dohánygyártmányok területén az EU-gyakorlatnak megfelelően az adójegy intézményét vezették be, mely e termék forgalmazása tekintetében gyökeres változást eredményezett.

A jövedéki adótörvény szigorúbb és zártabb jogi környezete mellett megteremtődtek a hatékonyabb ellenőrzés tárgyi és személyi feltételei, melynek kétségtelen következménye, hogy 1998-ban – a VPOP 4. táblába foglalt adatai szerint – kimagasló mennyiségben foglaltak le és koboztak el jövedéki termékeket a jövedéki eljárások során.

1998-ban a jövedékigazgatási eljárásokban jogerősen megállapított bírságok összege 3,487 milliárd forintot tett ki, melyből 3,330 milliárd forint jövedéki bírság, 102,4 millió adóbírság, 73,0 millió mulasztási bírság volt. Ezeknek azonban csak kis részét, 213,2 millió forintot fizették be a megbírságotlaktak.

A kábítószer-felderítés eredményei

Az elmúlt évek jelentős feladatokat róttak a kábítószer-csempészet elleni küzdelem területén is a hazai vámigazgatásra. A kábítószer iránti hazai kereslet – s tegyük hozzá fizetőképes kereslet – évről évre növekszik, s a nemzetközi szervezett bűnözés továbbra is a drogüzletet tekinti a legjövedelmezőbb, legkisebb befektetéssel járó, de a legnagyobb hasznot hajtó tevékenységnek. A vám- és pénzügyőrség tehát csak jól átgondolt stratégiával képes eredményesen fellépni a kábítószer-kereskedelemmel szemben. Az ún. vám- és pénzügyőrségi drogstratégia 1992-óta létezik, s mind a határátkelőhelyeken működő, mind a belterületi vám- és nyomozóhivatalokra, illetve valamennyi vám- és pénzügyőri szervre fokozott ellenőrzési feladatokat ró.

A nyolcvanas évek végétől rendelkezésre álló felderítési adatok némi kettőséget horodoznak magukban. Negatívumként kell említeni az évek folyamán folyamatosan növekvő felderítési arányt akkor, amikor arról beszélünk, hogy a kábítószer sajnálatosan már Magyarországon sem számít újdonságnak, és a kimutatások szerint hazánk már célországga vált. Kedvező jel azonban az a tény, hogy a vám- és pénzügyőrség mind nagyobb mennyiségben talál és foglal le kábítószeret (lásd az 5. táblát), s ezzel a nemzetközi bűnüldözés színterén is kiemelkedő szerepet tölt be. Az adatok nem csupán a mennyiség vonatkozásában sokat mondók, hanem a kábítószer előállításához szükséges segédanyagok, az ún. prekursorok növekvő illegális forgalmának figyelemmel kísérését, tettenérését is bizonyítják.

A vám- és pénzügyőrség 1988-ban mindössze 30 dekagramm kábítószeret foglalt le a határokon. A kábítószer-bűnözés jelentős növekedését jelzi, hogy az elmúlt hét évben már 6200 kilogrammot meghaladó a hatóság által lefoglalt kábítószer-mennyiség, ami a hazai lefoglalás 80-95 százaléka. A felderítési tevékenységet értékelve megállapítható, hogy a drogok piacra juttatásának eszközei határtalanok, és mind kifinomultabbak. Napjainkban a kábítószer-csempészet jellemző útja a balkáni útvonal, a szállítók állampolgársága már nem jellemző, nem kivételek a magyar állampolgárságú elkövetők sem. Az 1998-ban tettenért 157 eset többsége nem a látványos, tíz-húsz kilogrammos esetleg mázsás felderítés volt, hanem ún. „turistadrogna” nevezett néhány grammos kábítószer illegális behozatala vagy kivitele. Nagyszámban kerültek elő ilyen tételek a turistaként hazatérő magyar állampolgároktól, illetve az ide látogató vendégek utiholmijából.

5. tábla

A vám- és pénzügyőrség kábítószer-felderítési adatai

Kábítószerfajta	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999. I. félévben
	évben					
Heroin						
eset	17	16	14	13	28	5
kilogramm	724,907	491,125	316,77	102,984	629,038	79,688
Kokain						
eset	6	8	5	5	16	5
kilogramm	24,984	18,48	4,88	8,053	14,198	5,688
Kokalevél						
eset	–	–	–	1	8	–
kilogramm	–	–	–	0,055	0,822	–
Marihuana						
eset	2	3	5	46	56	49
kilogramm	0,501	0,023	0,089	2024,09	96,472	6,159
Marihuana palánta						
eset	–	–	–	–	1	–
darab	–	–	–	–	720 db	–
Hasis						
eset	3	–	12	12	29	20
kilogramm	13,914	–	815,389	0,199	5,488	0,273
Hasis olaj						
eset	–	–	–	–	–	2
kilogramm	–	–	–	–	–	0,002
Ópium						
eset	–	–	–	–	–	3
kilogramm	–	–	–	–	–	2,169
Amfetamin						
eset	–	3	4	6	12	6
darab	–	1,005	1813 db	1,097	0,670	0,163
Ecstasy tableta						
eset	–	2	–	1	–	–
darab	–	1001	–	73	–	–
LSD-bélyeg						
eset	–	–	2	1	4	5
darab	–	–	1013	1	2645	562
Meszkalin gombatenyészet						
eset	–	–	–	–	3	1
kilogramm	–	–	–	–	2,286	0,011
<i>Esetszám összesen</i>	28	32	52	85	157	89

A kábítószer-kereskedelem elleni harc sikere érdekében indokolt a vám- és pénzügyőrség nyomozóhatósági jogkörének kibővítése az általa felderített kábítószerügylek nyomozásában. Ez az Európai Közösség tagállamaiban nem ismeretlen gyakorlat, melyet a vámigazgatások között jelenleg is jól működő együttműködési, kölcsönös segítségnyújtási formák tovább erősítenek. A bilaterális vám-együttműködési megállapodások lehetővé teszik a különböző vámigazgatások kapcsolattartását a felderítés, a bűnmegelőzés területén, meghatározzák azokat az eljárási cselekményeket, melyek a vám- és pénzügy-

ország által nemzetközi szinten végrehajthatók. Hazánk 19 országgal kötött 1977-től napjainkig kétoldalú vámigazgatási, bűnmegelőzési kölcsönös segítségnyújtási megállapodást, s jelenleg is folynak ilyen célú tárgyalások több európai állammal. Természetesen e megállapodások nem csupán a kábítószer-felderítést hivatottak szolgálni, hanem az egyéb jogsértések felderítését és a közterhek helyes megállapítását is, melynek jellegzetes területe a vámértékre és a származásra vonatkozó megkeresések kezelése is.

Az 1999. március 1-jétől hatályos büntető jogszabályok differenciált és szigorú szabályozásrendszert teremtettek a kábítószerrel való visszaélés (forgalmazás, előállítás, szállítás, megszerzés stb.) tekintetében, figyelemmel az egyes magatartás-formák társadalmi veszélyességének súlyára. Emellett ki kell emelni, hogy a kábítószer előállításához, termesztéséhez használatos anyagok, termékek, berendezések készítése, forgalmazása is olyan tevékenység, ami a kábítószerrel való visszaélések közé sorolható, ezért a jogalkotó ezeket önálló tényállásban nevesítette és büntetni rendelte. A törvény a csekély és a jelentős mennyiség határait is pontosan szabályozza, mely a jogalkalmazás számára biztos támpontul szolgál.

A KORRUPCIÓ

„A korrupció – írja az Értelmező kéziszótár – általános romlottság, züllött élet a közéletben, a javak társadalmi elosztásának torzulása. A társadalmi, politikai tényezők, továbbá az állami hivatalnokok megvesztegethetősége.” A korrupció lehet konkrét bűncselekmény, de lehet hivatali pozíció magánérdekre történő felhasználása, jogtalan előnyök biztosítása, gazdasági vesztegetés stb. Oka lehet a korrupt erkölcsi szemlélet, a hivatástudat hiánya, a lelepleződés csekély veszélye, az ellenőrzés gyengesége, de sok esetben a túlzott szabályozásra, a bürokráciára, a rosszul fizetett közszolgálati és gyenge igazságügyi rendszerre, valamint a hiányra (áru, hitel, idő stb.) vezethető vissza. Magyarországon az elmúlt években a szervezett bűnözés és az ún. fehérgalléros bűnözés közötti kapcsolat több ponton nyilvánult meg: jellemző módon, azokon a területeken, melyeket a szervezett bűnözés ellenőrzése alá kívánt vonni. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a korrupció és a bűnözés egyéb formái között is szoros kapcsolat jött létre, és mindez olyan jelenséggé vált, amely átlép az országhatárokon.

A közélet tisztasága elleni bűncselekményeket jellemzi a nagyfokú rejtettség a láncreakciószerű terjedés, a gyors alkalmazkodási készség a társadalmi–gazdasági élet új lehetőségeinek kihasználásához, különösen olyan helyzetekben, amikor a döntéshozó elhatározásától vagy mérlegelésétől függ az elintézés módja. A legveszélyeztetettebb terület a rendvédelmi szervek körében a rendőrség (közúti ellenőrzés), a vám- és pénzügyőrség és a határőrség (határforgalom), s kiemelkedően veszélyeztetett a Közlekedési Felügyelet (gépjárművezetői engedély kiadása, gépkocsik vizsgáztatása). A gazdasági vesztegetés nagyösszegű pénzzuttatásai a pénz- és hitelforgalomban fordulnak elő (például fejlesztési hitelek biztosítása 10-20 százalékos jutalékért). A passzív vesztegetőket a nyereségvágy, az aktív vesztegetőket részben a nyereségvágy, részben a jogosulatlan előny megszerzése ösztönözi.

A korrupciónak rendkívül nagy a demoralizáló hatása, jelentős mértékben veszélyezteti a társadalom stabilitását és biztonságát, kockáztatva egyben a társadalmi, gazdasági és politikai fejlődést. Emiatt a törvény nyolc tényállásban foglalta össze a közélet tiszta-

sága elleni cselekmények sorában az előnyt elfogadó passzív vesztegetést és az előnyt ígérő, avagy nyújtó tevékenységet, vagyis az aktív vesztegetést, a befolyással üzérkedést, illetve a közérdekű bejelentő üldözését. Magyarországon az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika szerint 1998-ban a korrupciós jellegű bűncselekmények között 291 hivatali visszaélés, 664 vesztegetés és 239 befolyással üzérkedés vált ismertté.

A szervezett bűnözés nemzetközi jellege s különösen veszélyes volta miatt Magyarország 1997 decemberében aláírta A külföldi hivatalos személyek megvesztegetéséről a nemzetközi üzleti tranzakciókban című OECD-egyezményt, s ennek elveire figyelemmel hatályos márciustól az a Btk. módosítás, mely önálló címben szerepelteti a nemzetközi közélet tisztasága elleni bűncselekményeket. (Vesztegetés nemzetközi kapcsolatokban, befolyással üzérkedés nemzetközi kapcsolatokban.) Ezzel a nemzetközi korrupció súlyos erkölcsi és politikai következményeit és a gazdasági fejlődésre gyakorolt káros hatását kívánta enyhíteni, bevallottan törekedve a nemzetközi versenysemlegesség biztosítására.

A korrupció elleni nemzetközi összefogás megszervezésére Berlinben megalakított Nemzetközi Korrupcióellenes Szervezet (Transparency International – TI) minden évben közzéteszi – nem hivatalos, de nemzetközi szinten elfogadott – a korrupció elterjedtsége szerinti országlistáját. Az üzletemberek és újságírók véleményét összesítő, a nemzetközi közvéleményt jelző minták alapján (a legkevésbé korrump ország 10, a leginkább korrump 0 pontot kap) elkészített jelentés a Magyarországon tapasztalt korrupciós jelenségeket is értékelte. A TI országlistáján 1995-ben Magyarország a vizsgált 41 ország között a 28., 1996-ban 54 ország között a 31., 1997-ben 54 ország között a 28. és 1998-ban 85 ország között a 33, míg 1999-ben 99 ország között a 31. helyet foglalta el. (A legkevésbé korrump ország 10 ponttal az 1. helyen áll, míg a legkorrumpabb ország 0 ponttal az utolsó.) Magyarország 1995-ben 4,12, 1996-ban 4,86, 1997-ben 5,18, 1998-ban 5,00 és 1999-ben 5,2 pontot ért el.

A korrupció visszaszorítására már számos ajánlás született. A Transparency International állásfoglalása szerint a korrupció elleni fellépés intézményrendszerének az alábbi elemekre kell épülnie:

- a felelősség és átláthatóság növelésére alkalmas mechanizmusok kiépítése a demokratikus folyamatokban, a parlamenti és a választási rendszerben;
- építő kapcsolat a kormányzat és a civil társadalom között;
- igazgatási reform és érdekütközések elleni fellépés a közszolgálatban;
- közigazgatási jog tökéletesítése, a döntéshozók felelőssége;
- mechanizmusok a köztisztviselők számára a korrupciós jelenségek jelzésére;
- a bírói testület függetlensége;
- nyílt, átlátható közbeszerzési rendszer;
- a magánszektor önszabályozása és elriasztó hatását jogrendszer a korrump gyakorlat kialakulása ellen;
- nyilvánosság;
- független korrupció elleni szervezetek létrehozása és együttműködés más országokkal a nemzetközi korrupció elleni fellépésben.

A vázoltakkal kapcsolatos intézkedésekben szükségessé válik egyfelől a rendvédelmi szervek bűnmegelőzési célú ellenőrzésének fokozottabbá tétele, hatékonyabb együttműködése, jogi státusuk, anyagi, technikai és személyi lehetőségeik javítása, másfelől a hivatalos szolgálatra méltatlanná válás kérdésének szigorúbb megítélése. Kiemelten fontos feladat a hivatali és gazdasági döntéshozó folyamat minden szinten történő átláthatóbbá tétele,

a köztisztviselők gazdasági életben betölthető szerepének újbóli felülvizsgálata és egyértelműbb szabályozása. A hatékonyabb fellépés záloga mindezekon túl a szakmai felkészültség magas színvonala lehet, az ehhez szükséges képzési program és technikai feltételek biztosításával. Mindezeket kívánta segíteni az Igazságügyi Minisztérium, amikor is 1999 nyarán az ENSZ-szel aláírta azt a megállapodást, amely a magyarországi korrupció-jellegű bűncselekmények visszaszorítását célzó, átfogó stratégiai tervet rögzíti, és amely alapján a Minisztérium – az ENSZ támogatásával – a jogszabály-módosításokat is igénylő korrupció elleni programot a jövő év elejére elkészíti.

*

Az eddigiekben az elmúlt öt év eredményeinek, folyamatainak értékelése körvonalazódott. A jövőbeni feladatok megfogalmazására azonban nem került sor.

A. *Smith* angol közgazdász szavait idézve, a feketegazdaság elleni fellépés célja és módja egy mondatban összegezhető: „Ahhoz, hogy az államot a gazdagság legmagasabb fokára emeljük ... csupán békére, alacsony adókra és az igazságosságot elviselő közigazgatásra van szükség.”

A rejtett gazdaság visszaszorítására és legalizálására a Gazdaságvédelmi Koordinációs Bizottság a megoldásra váró főbb kérdéskörök szerint csoportosítva az alábbi feladatokat jelölte meg:

1. a prevenció, a jogellenes magatartások megelőzése érdekében:

- egyszerűbb adózási konstrukció, alacsonyabb közteherviselés;
- a külkereskedelmi, a vám-, a számviteli törvények összhangjának megteremtése;
- a számlaadási kötelezettség betartása, betartatása, ha kell ösztönző és tiltó módszerek alkalmazásával;
- a pénzügyi szervezetek és hitelintézetek működésével, a hitelezéssel, a pénzügyi tranzakciókkal kapcsolatos jogszabályok áttekintése;

- korrupcióval összefüggő jogszabályok felülvizsgálata, lobbitorvény kidolgozása;

- felkészülés a számítógépes bűnözés megelőzésére;

2. a bűnüldözés hatékonyabbá tétele érdekében:

- az Európa Tanács büntetőjogi ajánlásainak fokozottabb figyelembe vétele a jogalkotás folyamán (a szervezetek büntetőjogi jogalanyisága, a kárpótlás);

- pénzmosásra vonatkozó szabályozás felülvizsgálata (a bejelentésre kötelezettek körének bővítése);

- áldozatvédelmi szabályozás;

- az állami támogatásokra vonatkozó rendelkezések felülvizsgálata;

- a közbeszerzés joganyagának folyamatos felülvizsgálata, a hatékonyabb ellenőrzés megteremtése;

- készpénzforgalom arányának további csökkentése ösztönzéssel és szabályozással;

3. eredményesebb ellenőrzések, koordináltabb fellépés biztosítása:

- a Szerencsejáték Felügyelet és a Környezetvédelmi Felügyelőség hatáskörének felülvizsgálata;

- a szabálysértési jogszabályok megadása a Szerencsejáték Felügyeletnek és a Környezetvédelmi Felügyelőségnek;

- a kamarák engedélyezési, nyilvántartási, ellenőrzési és más közhatalmi jogosultságainak hatékonyabb jogi keretek közé helyezése a feketegazdaság elleni fellépésben;

4. szervek informálása, nyilvántartási és egyéb hatósági feladatok:

- egyes nyilvántartások (hatósági, állami ellenőrző és felügyeleti szervek, önkormányzatok) felmérése az adatstruktúra, a tárolás időintervalluma, lekérdezés, adatszolgáltatás stb. áttekintésével, módszertani útmutató készítése, az információáramlás javítása, a célhoz kötött felhasználás lehetőségeinek bővítése.

A hatóságok tevékenységében a legális gazdaság működési feltételeinek további javítására és a jogsértések megelőzésére, megakadályozására kell a hangsúlyt helyezni. Ebben az egységes jogértelmezés megteremtése, a nyilvántartási és ellenőrzési rendszerek

hatékonyabbá tétele; a szervezett gazdasági bűnözés elleni fellépésben a nemzetközi együttműködés kiszélesítése és a bűnszervezetek gazdasági alapjainak felszámolása; a támogatási rendszerek újragondolásával a közterhek fokozatos csökkentése, a gazdasági joganyag szükséges korrekciója; a pénzügyi szektor hiányzó intézményeinek megteremtése, valamint az igazságszolgáltatási reform következetes végrehajtása az alappillér, amelyen a „felépítmény”, azaz a tisztességes, versenysemleges, legális, kiszámítható intézményrendszerű, de egyben önszabályozó piacgazdaság felépülhet, fejlődhet, válhat stabillá és nyerhet nemzetközi elismertséget.

TÁRGYSZÓ: Feketegazdaság. Vámstatisztika. Bűnügyi statisztika.

SUMMARY

The increasing share of the black economy endangered seriously the formation and development of the market economy and violated the constitutional principle of the income and property rates and taxes to be borne, causing at the same time a valuable deficit of the state budget and providing a possibility for emergence of new criminal business activities.

The measures taken by the government with a substantial delay had the aim to legalise the certain part of the black economy and repress the other part of it. Due to the introduced measures the tendency regarding the spreading of the black economy and its share to the GDP tend to decrease. The law infringements have been entirely ceased in some areas or significantly reduced and the customs and tax receipts have been fulfilled. The economy has become more controllable and transparent, while organised economic crime tries to exploit its tightening possibilities in a more hidden way.

The Customs and Finance Guard takes an important place in the fight against black economy, therefore the enforcement activity of their body is determinant. In spite of the achieved results and the statistically measurable positive processes it is essential to stress that the action can not be intermittent and both legislation and application services have to execute the considered missions still waiting for solution without any delay.

A REJTETT GAZDASÁG A LAKOSSÁGI VÉLEMÉNYEK TÜKRÉBEN

HAVASI ÉVA – SCHUMANN RÓBERT

A rejtett gazdaság lakossági vélemények oldaláról való megismerését célzó „Szolgáltatás-igénybevételi és vásárlási szokások” című,¹ kutatás részeként megkíséreltük feltérképezni, hogy a magyar háztartások miként vélekednek a szürke- és a feketegazdaságról, valamint szereplőiről, milyen a velük kapcsolatos személyes, illetve családi magatartásuk. A társadalmi jelenségek alaposabb megismeréséhez hasznos információt nyújt az azokról kialakult lakossági vélemények pontos ismerete. A magyar háztartások vásárlási szokásainak megismerését, a rejtett gazdaság kiterjedtségét vizsgáló statisztikai felvétel természeténél és céljánál fogva nem volt alkalmas a társadalmi vélekedések átfogó és pontos megismerésére, de hasznos információkat nyújtott a rejtett gazdasággal kapcsolatos jellemző álláspontok kitapintására.

A következőkben először a statisztikai felvétel zárt kérdéseire adott válaszokat elemezzük a rejtett gazdaságról és az azzal összefüggő jelenségek lakossági megítéléséről, véleményekről, majd a megkérdezettek önálló észrevételeit, meglátásait vizsgáljuk.

ÁLTALÁNOS VÉLEMÉNYEK A REJTETT GAZDASÁGRÓL ÉS ELŐNYEIRŐL

A rejtett gazdaság kiterjedtségéről, előnyeiről és hátrányairól, jövedelemegyenlőtlenségekre gyakorolt hatásáról, a felszámolására tett intézkedések lakossági fogadtatásáról alkotott véleményeket a megkérdezettek egy ötfokozatú skálán értékelték, ahol az 1-es érték a teljes elutasítást, az 5-ös érték pedig a teljes egyetértést jelentette. Az állítások leírását és a lakosság összesített véleményét az 1. tábla foglalja össze.

Az elemzés során az egyes állításokkal kapcsolatos vélekedéseket egyenként vesszük sorra. Figyelemre méltó, hogy a megkérdezettek a rejtett gazdaságot mindennapi életünk szerves részének tartották. A válaszolók 44 százaléka teljes mértékben egyetértett azzal, hogy „a rejtett gazdaság az élet velejárója”, s további 15 százaléka nagyjából elfogadta ezt az álláspontot. (Lásd a 2. táblát.) A teljes mértékben elutasítók aránya mindössze 15

¹ A „Szolgáltatás-igénybevételi és vásárlási szokások” című lakossági felvételt a folyamatos „Háztartási költségvetési felvétel” részmintáján hajtották végre 1998-ban. A kiválasztás alapegysége a lakás, a megfigyelés egysége a háztartás volt. Összesen 2596 véletlenszerűen kiválasztott magánháztartás került be a kiegészítő felvételbe. A felvétel módszertanáról lásd: Rejtett gazdaság Magyarországon 1998. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998. 107 old. (különösen a 45–56. old.).

százalék volt. A véleményt legnagyobb arányban a vállalkozói réteg és az alkalmazotti elit támogatta.

1. tábla

A lakosság összesített véleménye az előre megfogalmazott állításokról

Állítás	1-es	2-es	3-as	4-es	5-ös	Átlagos pontérték
	osztályzatot adók aránya (százalék)					
1. A rejtett gazdaság az élet velejárója	14,7	7,1	19,4	15,2	43,6	3,7
2. Magyarországon a rejtett gazdaság aránya nem magasabb, mint máshol	14,2	10,0	34,3	13,4	28,1	3,3
3. A rejtett gazdaság kialakulásában a túl magas adó- és járulékkulcs játssza a legfontosabb szerepet	4,0	3,0	14,0	14,4	64,6	4,3
4. A rejtett gazdaság magas szintje rontja az Európai Unióhoz való csatlakozási esélyeinket	15,7	12,0	35,2	15,0	22,1	3,2
5. A rejtett gazdaság mindenki számára előnyös	28,4	12,7	31,2	10,3	17,4	2,8
6. A rejtett gazdaságból beszerzett (mindennapi élethez szükséges) termékek mérséklék a család kiadásait	6,7	3,9	17,2	16,1	56,1	4,1
7. A rejtett gazdaság növeli az emberek közötti jövedelmekülönbségeket	5,8	4,4	19,9	14,4	55,5	4,1
8. A rejtett gazdaság elleni fellépés csak a kisembereket érinti	9,3	5,1	18,6	16,7	50,3	3,9
9. Nem az utcai árusok ellen kellene felvenni a harcot	5,9	3,9	17,5	15,6	57,1	4,1
10. A rejtett gazdaság ellen általában szigorúbban kellene fellépni	11,8	6,7	28,3	13,4	39,8	3,6
11. Általában az lehet könnyen gazdag, aki nem veszi figyelembe a törvényes kereteket	3,8	1,7	14,2	15,5	64,8	4,4
12. A rejtett gazdaságból származó legnagyobb bevételek az alvilághoz vándorolnak	10,6	10,7	33,3	14,4	31,0	3,5
13. Borralvót, hálapénzt, ha tetszik, ha nem, bizonyos helyzetekben adni kell	9,5	3,5	13,1	14,0	59,9	4,1

2. tábla

A teljes mértékben és a nagyjából egyetértők aránya és pontértéke

Ismérv	Az egyetértők aránya (százalék)	Átlagos pontérték
A rejtett gazdaság az élet velejárója		
Felsőszintű vezetők és felsőfokú végzettségű szakalkalmazottak	75,2	4,1
Vállalkozók	67,0	4,1
<i>Országosan</i>	58,8	3,7
Magyarországon a rejtett gazdaság aránya nem magasabb, mint máshol		
Felsőszintű vezetők és felsőfokú végzettségű szakalkalmazottak	54,5	3,6
Vállalkozók	62,3	3,7
<i>Országosan</i>	41,5	3,3

Azzal a megfogalmazással, hogy „Magyarországon a rejtett gazdaság aránya nem magasabb, mint máshol”, már jóval kevesebben értettek egyet, de az e vélekedést nagyobb arányban elfogadók köre megegyezett azokéval, akik a rejtett gazdaságot az élet szükségyszerű velejárójának tartották. Az emberek többsége e vélemény határozott támogatása és elutasítása helyett semlegesebb közbülső „nem is támogatja, nem is utasítja el” álláspontot képviselt.

Arra vonatkozóan, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozási esélyeinket rontja-e a rejtett gazdaság kiterjedtsége, összességében még kiegyenlítettebbek voltak az álláspontok, ez alól csak a felsőfokú végzettségű válaszolók alkottak kivételt. A teljes mértékben és nagyjából elutasítók országos átlagban 28, a teljes mértékben és inkább támogatók 37 százalékot tettek ki, a közbülső álláspontot vallók aránya 35 százalék volt.

Az utóbbi két kérdés esetén – melyek a hazai rejtett gazdaságnak szélesebb spektrumu, nemzetközi keretbe helyezett megítélését követelik meg a válaszadóktól – további közös vonás, hogy a dönteni nem tudók száma és aránya a többi kérdésre adott válaszokhoz viszonyítva kiugróan magas volt. A 13 előre megfogalmazott állításból az összes nemválaszolás 41 százaléka erre a két kérdésre esett (arányuk rendre 23, illetve 18 százalék volt). Az átlagosnál több semleges válasz és a nagyobb arányú nemválaszolás arra enged következtetni, hogy a lakosság nem szívesen foglal állást olyan kérdésekben, amelyekről nincsenek közvetlen tapasztalatai, s amelyek megválaszolása széles körű tájékozottságot követel. Mindez közvetve azt a tapasztalatunkat is megerősíti, hogy a megkérdezettek átgondoltan és felelősen igyekeztek válaszolni a feltett kérdésekre.

Szinte teljes volt az egyetértés a tekintetben, hogy „A rejtett gazdaság kialakulásában a túl magas adó- és járulékkulcs játssza a legfontosabb szerepet”. A válaszok átlagos pontértéke ez esetben 4,3 volt. A lakosság 65 százaléka teljes mértékben, további 14 százaléka nagyrészt egyetértett ezzel az állítással. A különböző lakossági csoportok véleménye közötti eltérés minimális volt. A rejtett gazdaság kiterjedtségében a magas adók és járulékok elkerülésének döntő szerepe van, s ezt a lakosság is érezte.

A lakosság megítélése szerint „A rejtett gazdaságból beszerzett, a mindennapi élethez szükséges termékek mérséklék a család kiadásait”, azaz a rejtett gazdaság léte előnyökkel is jár, de ez nem jelenti azt, hogy a megkérdezettek elnézők lettek volna a rejtett gazdaság egészét illetően. Véleményük szerint ugyanis a rejtett gazdaság fő haszonélvezői ellen és nem az utcai árusok ellen kell harcolni. Az alacsonyabb jövedelműek határozottabb egyetértését leszámítva, a vélemények e tekintetben egységes képet mutattak. Leginkább a legszegényebb rétegek értettek egyet a rejtett gazdaságból beszerzett termékek családi kiadásokat mérséklő szerepével és azzal az állítással, hogy „Nem az utcai árusok ellen kellene felvenni a harcot”. Bár az utcai árusoktól nemcsak és nem elsősorban a legszegényebb rétegek vásárolnak, hanem ők vannak leginkább ráutalva az olcsó beszerzési forrásokra, még akkor is, ha az gyenge minőséggel párosul. A szegények árérzékenysége korlátozott anyagi lehetőségeik miatt magasabb, mint minőségérzékenységük.²

Annak ellenére, hogy – a megkérdezettek véleménye szerint – a rejtett gazdaságnak számukra jól érzékelhető előnyei is vannak, ez nem jelenti azt is, hogy a rejtett gazdaság létét és kiterjedtségét általában előnyösnek tartanák. Sőt a legnagyobb mértékű elutasítás

² Erről lásd bővebben *Sík Endre: Fekete fogyasztás. Magyar Háztartás Panel. Műhelytanulmányok 7. TÁRKI. Budapest. 1996. 82–84. old.*

„A rejtett gazdaság mindenki számára előnyös” állítással szemben fogalmazódott meg. Mindössze 28 százalék vélte úgy, hogy a rejtett gazdaság mindenki számára többé-kevésbé előnyös, a többség (41%) azonban ennek éppen ellenkezőjét vallotta. Az elutasítás mértékében nincsenek számottevő különbségek.

A REJTETT GAZDASÁG HATÁSA A JÖVEDELEMKÜLÖNBSÉGEK KIALAKULÁSÁRA

A lakosság abszolút többsége (55,5%) fenntartás nélkül úgy ítélte meg, hogy „A rejtett gazdaság növeli az emberek közötti jövedelmi különbségeket”. A válaszadó iskolai végzettségének emelkedésével nőtt az ezen állítással teljes mértékben egyetértők aránya. A vállalkozói réteg az átlagosnál kisebb mértékben zárkózott fel a többségi véleményhez. Bár a vállalkozók is egyetértettek a rejtett gazdaság jövedelmi különbségeket növelő szerepével, de ez a véleményük közel sem volt olyan határozott, mint a lakosság többségéé. Úgy tűnik, ez a társadalmi csoport ellenérdekelt a rejtett gazdaság felszámolásában, így érthető, hogy jóval elnézőbb a rejtett gazdasággal összefüggő jelenségek többségével kapcsolatban, mint a lakosság nagy része. A vállalkozók egyharmada semleges „is-is” választ adott. Ebben az is szerepet játszhat, hogy a vállalkozói rétegnél mosódik leginkább össze a jövedelem és a fogyasztás, a jövedelem és a befektetett jövedelem, a tőke. Az iskolázottabb rétegek mellett az idősebb korcsoportokba tartozó keresők és a nyugdíjasok is az átlagosnál valamivel nagyobb arányban látták úgy, hogy a rejtett gazdaságnak fontos szerepe van a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésében.

A rejtett gazdaságnak a jövedelmi különbségekben játszott szerepénél is nagyobb egyetértés volt abban, hogy „Általában az lehet könnyen gazdag, aki nem veszi figyelembe a törvényes kereteket”.

3. tábla

Általában az lehet könnyen gazdag, aki nem veszi figyelembe a törvényes kereteket állítással egyetértők aránya korcsoportonként és nemenként

A válaszadó korcsoportja (éves)	A teljes mértékben egyetértő		
	férfiak	nők	együttes
	aránya (százalék)		
29 és fiatalabb	56,6	52,4	53,2
30-39	66,5	62,8	63,6
40-49	67,0	65,5	65,9
50-59	78,2	68,4	70,7
60-69	68,5	62,8	64,4
70 és idősebb	68,6	68,6	68,6
<i>Összesen</i>	<i>68,2</i>	<i>63,6</i>	<i>64,8</i>

Magyarországon a gazdagok megítélése – a nyugat-európai országokhoz és még inkább az Egyesült Államokhoz képest – rendkívül kedvezőtlen. A gazdagsággal összefüggésben legtöbbször a teljesítmény, a munka és egyéb nemesen hangzó fogalmak helyett leginkább a törvénytelenésre asszociálnak.

A törvényes előírások megszegésének a meggazdagodásban játszott szerepét a lakosság minden rétege hasonlóan ítélte meg. Az állítások közül ez talált a legnagyobb egyetértésre: a lakosság 65 százaléka fenntartás nélkül, teljes mértékben egyetértett vele.

Meglepő, hogy az állítások közül ez volt az egyedüli, amelyikben a férfiak és a nők véleménye – ha nem is élesen, de érzékelhetően és következetesen – eltért egymástól. A férfiak minden korosztályban nagyobb arányban látták úgy, hogy a gazdagsághoz vezető út a törvények megszegése. A nemek megítélésbeli különbségei mellett megfigyelhető, hogy a nyugdíj előtt álló, illetve a frissen nyugdíjba ment korosztályba tartozók az átlagosnál nagyobb arányban értettek egyet ezzel az állítással. Az aktív életszakaszban a kor előrehaladtával mind a férfiak, mind a nők körében emelkedik azok aránya, akik szerint a törvénytelen eszközök a meggazdagodásban fontos szerepet játszanak. Ehhez az állásponthoz a vállalkozásból élők többsége is csatlakozott, de az osztatlan támogatók köre (51,4%) lényegesen elmaradt az országos átlagtól.

A válaszadók iskolai végzettsége valamelyest tovább színezte az összképet. Az átlagosnál alacsonyabb és magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők szintén többségükben egyetértettek a törvénytelen eszközök szerepének fontosságával a meggazdagodásban, de kevésbé egyöntetű a véleményük, mint a lakosság többségének. Nem mutatható ki összefüggés az állítás támogatottsága és a véleménynyilvánítók jövedelmi helyzete között. A legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmű válaszadók egyaránt úgy érzik, hogy igen távol vannak azoktól a „gazdagoktól”, akikről véleményüket megformálták.

Az a feltételezésünk, hogy a kedvezőbb munkaerő-piaci helyzetű, felsőfokú végzettségű, magasabb jövedelmű rétegek kevésbé támogatják a rejtett gazdaság elleni szigorúbb fellépést, nem igazolódott, sőt a felvétel eredményei – a 10. állításra adott válaszok szerint – ennek éppen ellenkezőjét támasztották alá.

4. tábla

Vélemények a rejtett gazdaság elleni szigorú fellépésről

A válaszadók ismérve	Átlagos pontérték	A teljes mértékben egyetértők (százalék)
Gazdasági aktivitás		
Betanított és segéd munkások	3,4	31,2
Felsőszintű vezető és felsőfokú végzettségű szakalkalmazott	4,0	47,0
Jövedelmi helyzet		
Alsó jövedelmi tizedbe tartozó	3,3	27,9
Felső jövedelmi tizedbe tartozó	3,9	48,9
Legmagasabb iskolai végzettség		
Legfeljebb általános iskolai végzettségű	3,5	35,6
Szakmunkásképző, szakiskolai végzettségű	3,5	35,3
Középfokú végzettségű	3,8	46,3
Felsőfokú végzettségű	4,0	51,1
Összesen	3,6	39,8
Ebből budapestiek	4,0	49,3

A jobb módúak, a képzetesebbek, a magasabb beosztásban dolgozók igen határozottan foglaltak állást a rejtett gazdasággal szemben. Hasonló magatartás jellemezte a budapes-

tieket is. A vállalkozók körében a határozottabb fellépést követelők aránya (31%) az országos átlag alatt maradt, s ez a visszafogottság különösen akkor szembetűnő, ha a vállalkozókat a hasonló iskolai végzettséggel és jövedelmi szinttel rendelkező alkalmazottakkal hasonlítjuk össze.

Azt is tudakoltuk, hogy a rejtett gazdasággal kapcsolatos szélsőséges vélemények mennyire elfogadottak a lakosság körében. Azzal az állítással, hogy „A rejtett gazdaságból származó legnagyobb bevételek az alvilághoz vándorolnak”, a lakosságnak közel egyharmada teljes mértékben, fenntartás nélkül egyetértett. A lakosság másik egyharmada az ötfokozatú skálán semleges, 3-as osztályzatot választott, s a maradék egyharmada megoszlott az inkább egyetértők és az inkább elutasítók között. A szélsőséges véleményhez képest meglehetősen magas átlagos egyetértési arány társadalmi rétegenként nem mutatott kiugró eltéréseket. Ugyanakkor a feketegazdaság elleni szigorúbb fellépést követelőkhez hasonlóan az alvilág és a rejtett gazdaság kapcsolatát is keményebben ítélték meg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, a magasabb jövedelműek és a budapestiek. Az iskolai végzettségi szint és a települési hierarchia mentén fölfelé haladva, a rejtett gazdaság és az alvilág kapcsolatának összefonódását vélelmező állítással teljes mértékben egyetértők aránya nőtt. Nem túl erős, de tendenciaszerű kapcsolat van a határozottabb intézkedéseket követelők aránya és az életkor között is. Az életkor előrehaladtával a megkérdezettek egyre nagyobb arányban osztják azt a véleményt, hogy a rejtett gazdaságból származó legnagyobb bevételek az alvilághoz vándorolnak.

A borralaló és a hálapénz a rejtett gazdaság leginkább legalizált területei. Nem az a kérdés, hogy adjuk-e, mert ez „természetes”, hanem csak az, hogy mennyit. Azt az állítást, hogy „Borralalót, hálapénzt, ha tetszik, ha nem, bizonyos helyzetekben adni kell”, a megkérdezetteknek mindössze 13 százaléka utasította el részben (3,5%) vagy teljes mértékben (9,5%). Ez Magyarországon olyan társadalmilag elfogadott normának látszik, amelyben nem érvényesülnek társadalmi réteghez-csoporthoz kapcsolható eltérések. A szegények és a gazdagok, a fiatalok és az idősök egyaránt igyekeznek megfelelni a meggyökeresedett társadalmi elvárásoknak.

A MEGKÉRDEZETTEK ÉSZREVÉTELEI ÉS VÁLASZAI A REJTETT GAZDASÁGRÓL

A háztartások fekete-, illetve szürkegazdasággal szembeni előítéleteit, véleményeit, magatartását is vizsgáltuk. A háztartások véleményét, a saját körülményeiket vélhetően legjobban ismerő háztartástag ismertette ebben az esetben is. Az így kapott válaszok két véleménystruktúra megismerésére adtak lehetőséget. Egyrésztől megismerhettük az egyes háztartástípusok rejtett gazdasággal kapcsolatos véleményét, amennyiben elfogadjuk, hogy a válaszadó háztartástag ismeri azt a legjobban, és avatottan tolmácsolni is tudja. Másrésztől olyan véleménystruktúra jött létre, mely – a kérdések és a feleletek sajátossága miatt – képet adhat a rejtett gazdasággal szembeni általános magatartásról.

A felvétel előző részeitől eltérően nem zárt, hanem nyitott formában tettük fel a kérdéseket. Azaz a válaszadó háztartástagok saját szavaikkal mondták el véleményüket a rejtett gazdaságról. Ezzel sokkal szélesebb, a valóságot jobban tükröző válaszgyűjtéshez jutottunk, mintha előzetesen megterveztük volna kérdéseinket.³

³ Ez az egész felvételen belül csak a háztartások rejtett gazdasággal kapcsolatos egyéni véleményeire vonatkozik.

A háztartások többsége élt a lehetőséggel és elmondta a véleményét. Ez igen kedvezőnek minősíthető, hiszen az ilyen témájú kérdések fogadtatása általában nem túl jó (mindössze a felkeresett háztartások 28 százaléka nem tudta vagy nem akarta saját szavával is leírni a rejtett gazdasággal kapcsolatos tapasztalatait, érzelmeit). Nagyon sokszínű és igen bőséges, életszerű válaszokat kaptunk. Egy interjún belül akár több kérdést is érintettek a válaszadó háztartástagok. A statisztikai feldolgozás igénye és eredményessége miatt azonban a beérkezett válaszokat rendeznünk és csoportosítanunk kellett. E művelet során a sokszínűség miatt az áttekinthetőség érdekében két rendszerező csoportosítást dolgoztunk ki.

Első csoportosító elvünk szerint a beérkezett válaszokat külön-külön (egy háztartáson belül a rejtett gazdasággal kapcsolatosan több vélemény is megfogalmazódhatott) összehasonlítottuk egymással, és a hasonlóságok, illetve megegyezések szerint tizenkilenc csoportba rendeztük őket. Ezek a következők voltak:

1. a rejtett gazdaság szükséges rossz, az élet velejárója;
2. a rejtett gazdaság jó a kispénzűeknek;
3. mindenki úgy érvényesül, ahogy tud;
4. a nagy jövedelemkülönbség az oka a feketegazdaságnak (az egyes emberek rétegek közötti, jövedelemkülönbségben megmutatkozó társadalmi egyenlőtlenségeknek rejtett gazdaságot erősítő szerepét kidomborító válaszaik tartoznak ide);
5. kényszer a feketegazdaság (a kényszer mögött a megélhetési nehézségek, az adózási kötelezettségek kikerülései húzódnak meg);
6. a nagyvállalkozókat, felsőszintű gazdasági vezetőket kellene ellenőrizni, büntetni, nem a kisvállalkozókat;
7. az állam felelőssége a rejtett gazdaság kialakulásában és létezésében (minden olyan válasz idekerült, amely konkrétan megemlítette, hogy az „állam” a rejtett gazdaság okozója);
8. a törvények szerepe (azok a válaszok alkotják a válaszhalmozatot, melyek a törvények szigorában, illetve a létező kiskapukban látják a rejtett gazdaság kialakulásának, meglétének okát);
9. kalákában veszi igénybe az egyes szolgáltatásokat (építkezések, szerelések esetében egymásnak nyújtanak segítséget az emberek);
10. soha sem kér számlát;
11. számla nélkül sem olcsóbb (azok a válaszok tartoznak ide, amelyek gazdasági, minőségi indokokat sorakoztatnak fel a számla nélküli vásárlásokkal, szolgáltatásokkal szemben);
12. mindenről kér számlát;
13. csak boltban vásárol;
14. a borraaló kényszere (minden olyan válasz idekerült, amely a borraalót úgy kezelte, hogy az egyes szolgáltatásokért jár a borraalótól);
15. orvosnál jó, ha adunk hálapénzt (e válaszhalmozatot elméletileg tartozhatna az előző válaszhalmozathoz, de különválasztását az indokolja, hogy a rendszerváltozás előtti időszak arra szoktatta a társadalom jelentős részét, hogy adjanak hálapénzt az orvosoknak, illetve az orvosok ezt elfogadják társadalmi presztízsükhöz, szerepükhöz mérten alacsony fizetésük miatt, és ez még ma is jórészt így van);
16. nem ad borraalót;
17. általános vélemény a rejtett gazdaságról valamilyen megoldási javaslattal kiegészülve (az olyan válaszok tartoznak ide, amelyekben a felsorolt válaszcsoporthoz csak egyes részei tükröződnek, de nincs bennük konkrét utalás sem az állam, sem más ezzel kapcsolatos szerepére, hanem a rejtett gazdaság általános megítélés kibővült ezekben a válaszokban valamilyen, a megszüntetését, visszaszorítását célzó javaslattal, ötlettel, például: „A feketegazdaság van, mert hagyják, de ha nem engednék, hogy a külföldiek – románok, ukránok, lengyelek – az utcán áruljanak, akkor már kevésbé létezne”);
18. nem ért hozzá, nem érintett;
19. egyéb (minden olyan válasz idekerült, amelyek az előző tizenkilenc csoportba nem fértek bele, illetve azok a véleményhalmozatok is, amelyek ugyan további válaszcsoporthoz alkothattak volna, de csoportjuk számossága nem érte el a statisztikai hibahatár küszöbét).

A második csoportosító elv a feleleteket egészében szemlélte és rendezte. Azaz, még ha a válaszadó egyszerre több témát is érintett (például feleletét „A rejtett gazdaság jó a kispénzűeknek” és „A borralaló kényszere” válaszalmazokba soroltuk), azt néztük a sorok között olvasva, hogy milyen az általános, saját szavaival leírt hozzáállása a rejtett gazdasághoz. Ahhoz, hogy ezt értékelni tudjuk, létrehoztuk a következő ötfokú skálát:

1. nyílt negatív beállítódás (bármiféle megnyilvánulás a válaszokban a rejtett gazdasággal szemben: például rossz; nem jó; ellenzem; büntetni kell; fel kell lépni ellene stb.);
2. rejtett negatív beállítódás (a válaszadók elfogadják is, meg nem is a rejtett gazdaságból származó „előnyöket”, de inkább nem: például fokozott ellenőrzéssel mérsékelni lehetne; borralalót adni rossz szokás);
3. nyílt, illetve rejtett semleges beállítódás (belenyugvó állapot: például az élet velejárója; a rejtett gazdaság volt, van, lesz; ezt engedhetjük meg stb.);
4. rejtett pozitív beállítódás (elfogadják és kihasználják a rejtett gazdaság létezését: például a családnak csak a fekete munka révén él meg; olcsóbban kapok meg egyes dolgokat stb.);
5. nyílt pozitív beállítódás (a válaszadók nyíltan kiállnak a fekete- és a szürkegazdaság megléte és a belőlük származó előnyök érvényesítése mellett: például kell; szükség van rá; a rejtett gazdaság jó a kispénzűeknek stb.).

Az első típusú csoportosítás eredményei

A háztartások, illetve a kérdezett háztartástagok válaszai két pólus között ingadoznak.

Az első csoportosító elv szerinti vélemények megoszlása

Vélemény	Százalék
A rejtett gazdaság jó a kispénzűeknek	19,8
Az állam felelős a rejtett gazdaság kialakulásában és létezésében	14,6
A nagyvállalkozókat, a felsőszerintű gazdasági vezetőket kellene ellenőrizni, büntetni, nem pedig a kisvállalkozókat	14,5
Kényszer a feketegazdaság	10,9
Sohasem kér számlát	10,0
A borralaló kényszere	7,9
Mindenki úgy érvényesül, ahogy tud	7,4
Szükséges rossz, az élet velejárója	7,3
Általános vélemény a rejtett gazdaságról valamilyen megoldási javaslattal kiegészülve	7,2
Orvosnál jó, ha adunk hálapénzt	7,0
A törvények szerepe	5,7
A nagy jövedelmkülönbség az oka a feketegazdaságnak	4,5
Nem ért hozzá, nem érintett	3,7
Számla nélkül sem olcsóbb	3,4
Csak boltban vásárol	3,1
Nem ad borralalót	2,2
Mindenről kér számlát	0,9
Kalákában veszi igénybe az egyes szolgáltatásokat	0,3
Egyéb	5,2

A rejtett gazdaságról három legsűrűbben adott válasz két véglet, a jó, illetve nem jó a rejtett gazdaság közötti ingadozást tükrözi. Legtöbbször azt a választ adták, hogy „A rejtett gazdaság jó a kispénzűeknek” (a válaszadók közel egyötöde).

A második legtöbbször adott válasz az állam felelősségét emelte ki a feketegazdaság létezésében, megtűrésében és térnyerésében (a háztartásoknak közel 15 százaléka véleke-

dett így). Az állam felelőssége ugyanis a válaszadók szerint az adópolitika, az adózási fegyelem, az alacsony fizetések és munkabérek, a fizetés és a megélhetés állami szinten kezelt ellentétpárja és aránytalansága, a nagyfokú munkanélküliség. E csoporton belül akadt egy kisebbség is, melyet külön is meg kell említeni, mivel előfordulási gyakorisága nem indokolta, hogy önálló csoportot képezzen. A rejtett gazdaságot elítélő háztartások között akadtak olyanok is (de csak kis számban és elsősorban budapesti háztartások), melyek felismerték és érzékeltették, hogy a rejtett gazdaság miatt be nem folyó adók őket is, a becsületesen adózókat is károsítják.

A harmadik leggyakoribb válaszban a háztartások 15 százaléka emelte ki azt, hogy a nagyvállalkozókat és tulajdonosokat, a felsőszintű gazdasági vezetőket kellene ellenőrizni, büntetni a kisvállalkozók helyett annak érdekében, hogy a fekete- és a szürkegazdaság szerepe kisebb legyen a hétköznapi életben.

A 7–11 százalékos előfordulási gyakorisági sávban olyan véleményeket találunk, melyek szerint a rejtett gazdaság az élet kényszerű velejárója. E véleménycsoportokat leginkább a „Mindenki úgy érvényesül, ahogy tud” válasz üzenetével lehet azonosítani. Ezzel összefüggésben és ebből következően – mely természetesen hűen tükrözi e megállapítást – a válaszokban a borraivaló- és hálapénzadás kényszerére való utalás a leginkább kiemelhető tény, de olyan tény, mely a hálapénzt, illetve a borraivalóadást kedvező szerepben tünteti fel: segít leküzdeni bizonyos problémákat, segítségükkel egyes „akadályok” könnyen átjárhatóvá válnak.

Az 5 százalék körüli és ezen érték alatti véleményadási sávban tükröződik leginkább a rejtett gazdaság megítélésének sokszínűsége, a hétköznapi életben jelen lévő fekete- és szürkegazdaság szerepe. A háztartások, a válaszadók elsősorban az adott pillanattól, életkörülményeiktől, közvetlen társadalmi közegüktől függően vélekednek a rejtett gazdaságról, döntenek el, hogy jó-e az nekik vagy sem, és aszerint formálnak véleményt róla.

Az egyes háztartástípusok véleményének megoszlását vizsgálva előjáróban megállapítható, hogy az esetek többségében az egyes háztartástípusok véleményét képviselő válaszok megoszlásának struktúrája hasonló a teljes sokaság véleményeinek megoszlását tükröző struktúrához, néhány esetben azonban jellemzően kiugró eltérésekkel találkozhatunk.

Az aktív háztartásfőjű háztartások esetében is az általános szinten vezető három válaszcsoporthoz került az első helyekre, két jelentősebbnek mondható eltéréssel. E háztartások 14 százaléka úgy ítélte meg, hogy a fekete- és a szürkegazdaság, az élet vagy valami más által ki- és rákényszerített dolog, illetve az átlagnál 2 százalékponttal gyakrabban fordul elő körükben az, hogy soha sem kérnek számlát a vásárlások vagy a szolgáltatások ki-egyenlítésekor. Közülük a vezető beosztású háztartásfőjű háztartások a 19 válaszlehetőség közül az állam felelősségét említették legtöbbször a. A felsőfokú végzettségű szakalkalmazott, illetve vállalkozó háztartásfőjűek körében is ez volt a leggyakoribb válasz. Az alacsonyabb végzettségű háztartásfővel rendelkezők körében viszont (a végzettség csökkenésével párhuzamosan egyre inkább) már „A rejtett gazdaság jó a kispénzüeknek” véleménycsoport volt a leghangsúlyosabb.

Az aktív háztartások közül, ahol a háztartásfő inaktív volt, legtöbbször az államot tették felelőssé a fekete gazdaság létezéséért, s ez kivált a nyugdíjas háztartásfőjű háztartások esetében volt nagyon jellemző vélemény (23%). Az inaktív háztartások leggyakoribb válaszából – „A rejtett gazdaság jó a kispénzüeknek” – következik, hogy számukra a

leginkább fontos a láthatatlan jövedelmek szerzése, illetve a minél olcsóbb vásárlás (például a gyesen, gyeten, gyeden lévő háztartásfőjűek 44 százaléka adta ezt a választ).

Településhierarchia szerinti bontásban vizsgálva az egyes háztartások rejtett gazdasággal kapcsolatos véleményét, azt látjuk, hogy a legsokszínűbben a budapestiek vélekednek erről a gazdasági formáról. A budapestiek válaszai közül kettőt érdemes kiemelni. A legtöbbször adott válaszuk a fekete- és szürkegazdaság szegényebbek számára előnyös voltát emelte ki (10%). A másik pedig az, hogy a budapesti háztartások tagjai adták legkevesebbszer azt a választ, hogy „Soha sem kérnek számlát” az adott szolgáltatásról vagy vásárlásról (1,9%).

A megyeszékhelyek és a községek háztartásainak többsége szerint is a rejtett gazdaság elsősorban a kispénzüeknek kedvez, a szegényebbek számára nyújthat némi megélhetési könnyebbséget. A vidéki városi háztartások válaszainak megoszlása némiképp eltér a többi településen kapottaktól. Három válaszcsoport emelhető ki az általános szinten tapasztaltaknak közel megfelelően – „A rejtett gazdaság jó a kispénzüeknek”, „Az állam felelőssége a rejtett gazdaság kialakulásában és létezésében”, „A nagyvállalkozókat, a felsőszintű gazdasági vezetőket kellene ellenőrizni, büntetni, nem pedig a kisvállalkozókat” –, de mindhárom válasz közel egyenlő arányban (15–18%) fordult elő.

Az iskolai végzettség szerint vizsgálva a rejtett gazdasággal kapcsolatos véleményeket, az alacsonyabb végzettségű (legfeljebb szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező) háztartásfős háztartások között a legnagyobb arányban a gazdasági formának a kisjövedelműek számára nyújtott előnyeit említették és az életnek, a társadalmi környezetnek a fekete- és szürkegazdaságban való részvételre kényszerítő erejére utalás fordult elő. A legalább érettségivel rendelkező háztartásfős háztartásokban pedig inkább az elmarasztaló vélemények voltak többségben: leggyakrabban a rejtett gazdaság kialakulásának állami felelősségre való visszavezetését említették.

A legegységesebb összefüggés – jövedelemtizedekbe rendezve a háztartásokat – a háztartások véleményei és az egy főre jutó jövedelme között észlelhető. Az első négy tizedben, ahol legalacsonyabb az egy főre jutó jövedelem, a válaszokból a pénztárcán keresztül megközelítés érvényesül. A legtöbbször előforduló válaszban az figyelhető meg, hogy az anyagi hátrányok leküzdése érdekében a háztartások jelentős hányada jónak, előnyösnek találja saját maguk (a „kispénzüek”) számára a rejtett gazdaság létezését. Az 5. és 6. jövedelemtizedbe tartozók köztes helyzetben vannak. Ezeknél a háztartásoknál közel egyenlő arányban találhatók olyan válaszok, melyek a rejtett gazdaságban a kispénzüek érvényesülési lehetőségét látják, illetve – negatívan szemlélve a jelenséget – amelyek a rejtett gazdaság létezését az állam és szervezeteinek, intézményeinek hiányosságaira vezetik vissza.

Végigtekintve a válaszgyakoriságon – egy-két esetet leszámítva – a háztartások szinte hasonló mértékben említették a különböző válaszokat, függetlenül attól, hogy (az aktív, a nyugdíjas vagy az egyéb inaktív háztartások) egy-, kettő- vagy többtagúak. A háztartások taglétszáma tehát nem befolyásolja a háztartástagok rejtett gazdaságról kialakított véleményét, csupán egy-két háztartástípusnál, főképpen az aktív egytagú háztartásoknál jelentkeznek e tekintetben némi eltérések.

A rejtett gazdaságról alkotott véleményeket társadalmi–demográfiai csoportképző ismervek szerint is vizsgáltuk. A vélemények megoszlása mindkét nem esetében azonos, és a vélemények korosztályi eltéréseit is alig mutatnak. 50 éves korig a válaszadó háztar-

tástagok legtöbbször (a kérdezettek 17-30 százaléka) a fekete- és szürkegazdaságból származó előnyöket emelték ki. 50 éves kor felett azonban nemcsak az esetleges saját érdeket védtek vagy támasztották alá, hanem már tágabb szemszögből ítélték meg a kérdést. Legsűrűbben azt rosszallták, hogy a rejtett gazdaság meglétében az állam játssza az elsődleges szerepet.

A válaszadók minél magasabb végzettségűek voltak, annál ritkábban fejezték ki azt a nézetüket, hogy a rejtett gazdaság elsősorban a kisebb jövedelemmel rendelkezők számára előnyös, s ezzel párhuzamosan a magasabb végzettségűek felé haladva egyre többen emelték ki a rejtett gazdaság negatív oldalát, valamint az állam és a törvények felelősségét. Ennek valószínű oka az, hogy a magasabb végzettségűek kevésbé vannak ráutalva a rejtett gazdaságból származó „előnyök” kihasználására, illetve esetleges érintettségüket sokkal jobban tudják palástolni. Fontos tapasztalat, hogy a végzettségtől függetlenül a válaszadók körében van egy 10 százaléknyi csoport, mely a fekete- vagy szürkegazdaságban való részvételt önhibán kívüli, az élet által kikényszerített jelenségnek tekinti.

A rejtett gazdasággal kapcsolatos véleményben a saját érdekek, érzelmek, sérelmek a megkérdezettek jövedelemszerző tevékenysége szerint tükröződnek. Erre jó példa az alkalmazottal rendelkező és nem rendelkező egyéni vállalkozók véleménykülönbsége. Az alkalmazott nélküliek legtöbbször (több mint egyharmaduk) annak adtak hangot, hogy ne a kisvállalkozókat büntessék a feketegazdaságban való részvétel miatt, hanem a nagyokat. Az alkalmazottal rendelkezők pedig nem más vállalkozókra, hanem az általános körülményekre vezetik vissza rejtett gazdaságbeli részvételük, vagy feltételezett részvételük okát: kétharmaduk szerint a rejtett gazdaságot az élet kényszerítette ki, s egyharmaduk az állam és a törvények felelősségét emeli ki mint e gazdasági forma létokát.

A jövedelemszerző tevékenységgel nem rendelkezők (nyugdíjasok, betegek, gyese, gyeten levők stb.) véleményeinek megoszlása az általános szinten élőkénél tapasztaltakhoz hasonlít, vagy sokszor meg is egyezik azzal. A munkát kereső válaszadók is saját sorsukból és lehetőségeikből indultak ki (vagy egyetértésük így nyilvánult meg): egyharmaduk szerint mindenki úgy érvényesül, ahogy tud, egyharmaduk szerint pedig a rejtett gazdaságban való részvétel elsősorban a kisjövedelműeknek jó.

A második típusú csoportosítás eredményei

E vizsgálat esetében elsődlegesen a válaszadó háztartástagot önállóan, saját személyében kezeljük. A válaszaikban rejlő összefüggéseket csak másodsorban tulajdonítjuk a háztartást reprezentálóknak.

A korábban elmondottakkal összefüggésben, a válaszadó háztartástagok a rejtett gazdaságban való részvételt, az érintettséget, e gazdasági formának a létezését elsősorban elnézően szemlélik: a legtöbben semlegesek vele kapcsolatban. Nyíltan ellenséges 7 százaléku, burkoltan ellenséges 12 százaléku állásfoglalása. A pozitív megnyilvánulások aránya magasabb: 12 százalék burkoltan, 17 százalék pedig nyíltan kiáll e gazdasági forma létezése mellett, illetve kihasználja a belőle származó előnyöket. (A megkérdezettek 28 százaléka nem tudott véleményt formálni, és közel egynegyedük semleges álláspontot foglalt el.)

A nyílt és burkolt (rejtett) beállítódásokat összevonva azt tapasztaljuk, hogy igen jelentős hányad (29%) egyáltalán nem ellenzi a rejtett gazdaságot, sőt kifejezetten egyetért

létezésével. Ez abban is megmutatkozik, hogy a kérdezetteknek csak alig egyötöde számára elfogadhatatlan a fekete- és a szürkegazdaság. Ennek több oka is van, de elsősorban a gazdasági hátrányokban, a jövedelmi egyenlőtlenségekben keresendő a magyarázat. Ezen túl a pozitív vélemények mögött meghúzódhat olyan beállítódás is, mely régen beidegződött (de a piacgazdaságra való áttérés indította gazdasági folyamatban is jelen van): „Amit csak lehet, azt ne adjuk az államnak”, „Mi jó nekem abból, ha sokat adózik, inkább kiskapukat keresek”.

Az általános, a pozitív, a negatív és a semleges beállítódások között a nem, illetve a korosztály szerint jelentős eltérések nem tapasztalhatók. Annyi azonban megállapítható, hogy a középkorúak nemüktől függetlenül sokkal pozitívabban értékelik a rejtett gazdaság létezését, mint a többi korosztály tagjai.

Az egyes régiók közül a rejtett gazdasággal szembeni legnyíltabb ellenszenv az ország középső részén, illetve a Dél-Alföldön élők körében, a legpozitívabb beállítódás pedig az észak-alföldiek körében figyelhető meg. (Mivel az utóbbi Magyarország egyik kiemelten elmaradott és magas munkanélküliségű régiója, a jelenség egyáltalán nem meglepő. Érdekes azonban, hogy a többi elmaradottnak tekinthető régióban nem ez a tapasztalat.)

5. tábla

A rejtett gazdasággal kapcsolatos beállítódások megoszlása régiók szerint
(százalék)

Beállítódások	Közép-Magyarország*	Észak-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
1. Nyílt negatív	9,5	7,1	7,4	2,2	4,1	5,6	10,9
2. Rejtett negatív	13,9	10,2	4,9	6,2	7,9	17,0	12,9
3. Nyílt, illetve rejtett semleges	18,8	31,2	18,9	18,3	32,8	25,9	26,1
4. Rejtett pozitív	8,6	11,0	16,4	17,8	17,4	10,3	10,1
5. Nyílt pozitív	12,9	15,6	20,9	10,3	18,7	29,7	10,9
Nem tudott véleményt formálni	36,3	24,9	31,5	45,2	19,1	11,5	29,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Budapest és Pest megye.

A legnyilvánvalóbb különbségek a településhierarchia mentén rajzolódtak ki. (Lásd a 6. táblát.) A településnagysággal fordított arányban nő a rejtett gazdaságról nyíltan, burkoltan pozitívan vélekedők tábora („fordított településsor”). Ennek megfelelően a budapestiek fekete- és szürkegazdasággal kapcsolatos meglátásai, érzelmei hordozzák magukban a legtöbb ellenérzést.

Az előbbiekhöz hasonló eltéréseket nem találunk a végzettség és a jövedelemszerző tevékenység szerint vizsgálva a válaszokat. Csak olyan megállapításokat tehetünk, miszerint a rejtett gazdaság „népszerűsége” az iskolai végzettség növekedésével fokozatosan csökken (de ez a csökkenés nem túl nagy mérvű), illetve az egyéni vállalkozók és a munkanélküliek állnak ki nyíltan a rejtett gazdaság létezése mellett számukhoz képest a legnagyobb arányban.

6. tábla

*A rejtett gazdasággal kapcsolatos beállítódások megoszlása településtípus szerint
(százalék)*

Beállítódások	Budapest	Megyei jogú város	A többi vidéki város	Községek
1. Nyílt negatív	14,5	7,9	6,4	4,3
2. Rejtett negatív	16,7	13,8	9,3	9,8
3. Nyílt, illetve rejtett semleges	20,4	25,2	28,5	22,0
4. Rejtett pozitív	8,0	10,3	14,0	13,2
5. Nyílt pozitív	7,6	14,9	18,7	20,3
Nem tudott véleményt formálni	32,8	27,9	23,1	30,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A mai magyar társadalomban a rejtett gazdaság nemcsak a gazdasági szakemberek számára, hanem az átlagpolgárok számára sem „rejtett”. Az emberek nagy része korra, nemre, iskolázottsági szintre, jövedelmi helyzetre való tekintet nélkül, a fővárosban és vidéken egyaránt természetesnek tekinti a rejtett gazdaság létét, és reálisan látják, hogy a magas adók és járulékok kiemelkedő szerepet játszanak fennmaradásában. Tisztában vannak azzal, hogy a rejtett gazdaság haszonélvezői azok, akik „rejtve” maradnak. Nem zárják ki a rejtett gazdaságnak az alvilággal való kapcsolatát sem, s a jelenséget a meggazdagodás egyik reális hazai útjának tartják. A megkérdezettek elvileg egyetértene a rejtett gazdaság felszámolására tett intézkedésekkel is, de véleményük szerint ennek nem az utcai árusok, a kisemberek elleni fellépésnek kell lennie.

*

A rejtett gazdasággal kapcsolatos vélemények sok esetben szélsőségesek, a jó és a nem jó közötti ingadozást tükrözik. Összességében azonban a háztartások a rejtett gazdaságban való részvételt, az érintettséget, e gazdasági formának a létezését többnyire elnézően szemlélik. Ezt igazolja az is, hogy igen sokan a fekete-, illetve a szürkegazdaságot mindennapi életünk szerves részének tartották. Úgy gondolják, hogy Magyarországon a rejtett gazdaság részvételi–részesedési aránya alacsonyabb, mint más volt szocialista országokban. A kérdés nemzetközi környezetbe való helyezése és értelmezése azonban jelentős bizonytalanságot okozott, mivel a lakosság kevésbé szívesen foglal állást olyan kérdésekben, amelyekre vonatkozóan nincsenek közvetlen tapasztalatai, s amelyek megválaszolása széles körű tájékozottságot követel.

A lakosság a rejtett gazdaság kialakulásában, létezésében, megtűrésében és térnyerésében az állam felelősségét emelte ki. Az állam felelősségét a válaszadók az adópolitikában, a túl magas adó- és járulékkulcsokban, az adózási fegyelem hiányában, az alacsony fizetésekben és munkabérekben, a fizetés és a megélhetés állami szinten kezelt aránytalanságában, a nagyfokú munkanélküliségben látták.

A háztartások véleménye szerint országunkban a rejtett gazdaság nem mindenki számára előnyös, mivel a többség szerint növeli a jövedelmi különbségeket. A fekete- és szürkegazdaságnak a jövedelmi különbségekben játszott szerepénél is nagyobb egyetértés volt abban, hogy segítségével törvénytelen keretek között könnyebben lehet nagy jöve-

delmekre szert tenni. A kispénzű, szegényebb állampolgárok számára ugyanakkor azzal az előnnyel jár, hogy valamelyest könnyíteni tudnak életükön (olcsóbb vásárlások, adómentes munkalehetőségek stb.), ezért a feketegazdaság felszámolását nem a kisemberek megbüntetésével kellene kezdeni.

A borralaló és a hálapénz a rejtett gazdaság legelfogadottabb területei, és nem az a kérdés, hogy adjuk-e, mert ez „természetes”, hanem csak az, hogy mennyit. Adásuk társadalmilag elfogadott „norma”, amelyben nem érvényesülnek társadalmi rétegekhez-csoportokhoz kapcsolható eltérések.

Tárgyszó: Rejtett gazdaság. Lakossági vélemények.

SUMMARY

In 1998 supported by the UNDP the HCSO together with outside participants carried out a sample survey on the opinion of the households about the hidden economy and about their attitudes in connection with it. The study presents the opinions of the population broken down by type of households, residence etc. about the characteristics of the transactions carried out without invoices as well as about the attitudes concerning gratuity.

AZ ADÓZATLAN GAZDASÁG ÉS A GLOBALIZÁCIÓ

DR. ÉKES ILDIKÓ

A hazai közgazdaságtan a régióban elsőként kezdett foglalkozni a második, illetve azon belül is az ún. rejtett gazdaság témakörével. Már a 80-as évek elején becslések készültek arról, hogy az egész gazdaság teljesítményében milyen súlyt képviselnek azok a tevékenységek, jövedelmek, amelyek ebbe a fogalomkörbe sorolhatók. Ez nem volt egyszerű, mert mind a mai napig nemcsak a hazai, hanem a világ szakértői között is vita folyik arról, hogy mi tartozik e fogalmi körbe. Ennek meghatározása annál is nehezebb, mert a világ különböző részein más és más tevékenységi és jövedelmi formákat sorolnak bizonyos látszólag azonos értelmű fogalmakba.

A világ jelentős pénzügyi társaságai egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek erre a kérdésre. Egyre nyilvánvalóbbá válik ugyanis, hogy ezek a jelenségek ma már nem csupán az egyes nemzetgazdaságok, hanem az egész világgazdaság működését olyan mértékben befolyásolják, hogy annak nemzetközi pénzügyi, illetve általában a világgazdaságot érintő hatásaival is számolni kell.

Ennek tudható be, hogy a Deloitte and Touche társaság 1998-ban létrehozta a rejtett gazdasággal foglalkozó kutatóközpontját, amely 1999. április 8–9-én rendezte első világkonferenciáját Londonban „Quantifying and controlling the untaxed economy” címmel. A konferencián a szakma neves képviselői szólaltak fel (*V. Tanzi, E. Feige*), és számos jelentős kutatási eredmény ismertetésére is sor került. A nemzetközi szakértők megállapítása szerint a kutatásoknak legalábbis pénzügyi szempontból új irányt kell adni, és a korábbiak helyett pusztán egy dologgal, az adózatlan gazdasággal kellene foglalkozni, ennek hatásait kell vizsgálni, és az ezzel kapcsolatos problémának a kezelésére kell megoldást keresni.

Tanulmányomban azonban nem e konferenciáról kívánok beszámolni – bár erre is érdemes lenne időt és helyet áldozni –, hanem a konferencián elhangzottak és néhány korábbi előadás, tanulmány kapcsán felvetődött gondolataimat foglalom össze. Mivel a témakörrel kapcsolatos véleményeket V. Tanzi előadása [34] kiválóan jelenítette meg, írásomat nagyrészt az ő előadásának fonalához kapcsoltam, mintegy vele vitatkozva mondom el a témára vonatkozó észrevételeimet. Az első részben a fogalmi kérdéseket tárgyalom. A második részben arról szólok, hogy a globalizáció milyen hatást gyakorol erre a területre. A harmadik részt a gazdaságpolitika és az adózatlan gazdaság összefüggéseinek szentelem. A negyedik részben a méretekről igyekszem képet adni nemzetközi és hazai becslések alapján.

Fogalmak

Az elmúlt évtizedekben a vizsgált, első látásra azonos jelenségek megnevezésére számtalan név született. Olvashattunk a rejtett, a szürke, a fekete, a földalatti, az illegális, az árnyék-, az informális, a nem regisztrált, a második, a szabálytalan stb. gazdaságról. Ezúttal egy újabb elnevezés csatlakozott ehhez a sorhoz, a címben olvasható adóztatlan gazdaság.

Az idők folyamán a szakemberek számára nyilvánvalóvá vált, hogy a különböző megnevezések esetében különböző tartalmú, csupán látszólag egyazon jelenségkőről van szó. Azt nehéz, és nem is lenne feltétlenül hasznos bemutatni, hogy az egyes fogalmakhoz tartozó tevékenységek hol, mennyiben térnek el egymástól. Annál is feleslegebbnek látszik ez az erőfeszítés, mert a szerzők (még a szakírók is) időnként elég önkényesen választják meg a fogalmat és a hozzá tartozó jelenségek körét. A fogalmi elhatárolás mégis fontos, mert csak így lehet szakmailag elfogadhatóan megalapozott véleményt nyilvánítani, becsléseket, hatáselemzéseket készíteni.

A látszólag nagyon tarka tömegből gondos válogatással – véleményem szerint – három csoportot lehet kialakítani.

Az egyik csoport, amelyet célszerű a feketegazdaság fogalmával illetni – részben azért, mert ez fejezi ki legjobban a tartalmat, részben pedig azért, mert ezt használják a leggyakrabban az ide sorolható tevékenységformák esetében –, a bűnözés világát takarja. Olyan tevékenységekről van szó, amelyek büntetőjogilag elítélhető pénzszerzési tevékenységek (például a prostitúció, a kábítószer-kereskedelem, a fegyver- és egyéb hadianyag-kereskedelem, az orgazdaság, a lopott műkincsek értékesítése stb.).

A második csoportot leginkább rejtett gazdaságnak lehet nevezni. Ezek a jövedelemszerzési módok többnyire legálisak. Általában olyan munkavégzéshez kapcsolódóan szerzett jövedelmek keletkeznek itt, amelyekkel a kormányoknak és a társadalomnak az a fő gondja, hogy kikerülnek az adófizetést, nem vállalják a közösségi terhekből rájuk eső rész befizetését. Ilyenek a fusizás, a feketemunka, a feketefoglalkoztatás, a borraivaló stb., ahol termelés történik, csupán nem lesz regisztrálva, az adóhivatalnak jelentve. Azért mondható, hogy többnyire legális, munkával keresett pénzekekről van ebben a csoportban szó, mert az előzőkkel részben összefonódva jelentkeznek. Ezért ide szokás sorolni néhány gazdasági bűncselekményt is, például sikkasztás, csalás, korrupció. A helyzet érdekessége, hogy ezek is rendszerint teljesítményhez kapcsolódva keletkező jövedelmek. A hűtlen kezelés, a sikkasztás, az adócsalás könyvelői, számlázási munkát tesz szükségessé. A korrupció pedig valamiféle ügyintézési, lobbizási stb. munkát feltételez, tehát a lehetőségekhez képest éppen úgy valamilyen többleteljesítményt igényel, mint kicsiben a borraivaló.

Végül a harmadik csoportba sorolható tevékenységeket az informális gazdaság névvel lehet a legjobban kifejezni. Ennek a csoportnak jellemzője, hogy nagyrészt pénzmozgások nélküli tevékenységcserékről, illetve az egyének jólétnövelő és adózás alá soha nem vont tevékenységeiről (például barkácsolás, szabás-varrás, kötés, hímzés, befőzés stb.) van szó. Nagyrészt pénzmozgások nélküli tevékenységcserék ezek, de időnként van pénzmozgás is, ha a tevékenységek cseréje nem azonnal, illetve a munka díjazása nem közvetlenül történik (például a meny időnként eljár az anyósa lakását kitakarítani, ezért viszont névnapra, születésnapra nagyobb pénzbeni ajándékot kap az anyósától). Emellett az olyan bújtatott fizetési módok is ebbe a csoportba sorolhatók, amelyek esetében a

pénz tárgyiasult formában kerül a munkát adó személyhez (például az, aki 50 csirkét szeretne neveltetni, 100 kiscsibét vesz és cserében valaki az ő 50 csirkéjét is felneveli).

Az adózatlan gazdaság az első két csoportot egyesíti is és nem is. A megnevezésből látható, hogy a definíció a jövedelemnek az adózáshoz való viszonyán alapszik. A Deloitte and Touche nemzetközi konferenciáján elhangzott előadások szerint az adózatlan gazdaság nem csupán a legális tevékenységek adót megkerülő formáit öleli fel, hanem az illegálisakat is. A kategóriába sorolt jövedelmek egyetlen közös vonása, hogy nem adóznak. Ez a kategorizálás nem tesz különbséget a legális és az illegális között, és azzal a megfontolással sem bajlódik, hogy a bűnözésből származó jövedelmek az adózással legalizálódhatnak, illetve, hogy a bűnesetek felfedezése esetén a jövedelemforrás megszűnik, mert a jövedelmet ilyenkor nem adóztatni, hanem teljes egészében elvenni szokás. (Sok országban nemcsak a leleplezett eset kapcsán keletkezett jövedelmet, hanem a vélhető korábbi akciók révén nyert jövedelmekből vásárolt vagyontárgyakat, ingatlanokat is elkobozzák.) A megközelítés szerint ha a gazdaságban jövedelem keletkezett, annak bizonyos (az adott ország adótörvényében előírt) hányada az államot, a költségvetést illeti meg. Ez a szemléletmód tehát nem tesz különbséget legális jövedelem és az illegális jövedelem között.

M. J. Bridges egy egészen újszerű gondolatot fogalmazott meg [11]. Azt a véleményét hangsúlyozta, hogy megítélése szerint az illegális tevékenységek megszüntetésének egyik módja lehetne azok erőteljes adóztatása. E megoldás eredményességében kétkezem. Ugyanis nagyrészt a túladóztatás hozza létre a rejtett gazdaságot. Az adóprés nyomásának erősödése rendszerint nemcsak a jövedelmek növekvő mennyiségének elrejtéséhez, hanem az elrejtés új módjainak kitalálásához is vezet. Az illegális tevékenységeknél is ilyen hatások várhatók az adóztatás, a jövedelmek mind nagyobb részének elvonása esetén. Mivel az illegális tevékenységek gyakran párosulnak erőszakos cselekményekkel, vélhetően még ez is növelné a jövedelemszerzési nyomás hatását. Elképzelhető, hogy ezek felderítésére többet kellene költeni, mint amennyi többletbevétel az illegális tevékenységek adójából befolyyna.

Az adózatlan gazdaság definíciónak annyiban mégis értelme van, hogy a jelentős összegű illegális jövedelmeket általában legalizálni akarják. Így ennek során, illetve ezek után már nagy hatással vannak a gazdaság egészére, ezért számolni kell velük.

A globalizáció és az adózatlan gazdaság

A pénzmosásról és a nemzetközi pénzügyi rendszerről írott tanulmányában V. Tanzi [34] kiemelten foglalkozik a világgazdaság és különösen a világ tőkepiacának egyre nagyobb mértékű globalizálódásával. Rámutat arra, hogy a tőke jobb megtérülése szempontjából a világgazdaság, de főként a tőkepiacok globalizálódása meghatározó jelentőséggel bír. A tőke napjainkban szabadon és gyorsan mozog a határokon keresztül, hogy megtalálja a legkedvezőbb befektetési lehetőséget. Ennek előnyei és hátrányai egyaránt vannak.

A globalizálódás és a tőkemozgás előnyei:

– a tőke az alacsony termelékenységű országokból a magas termelékenységet biztosítóba áramolva éri el, hogy a megtakarítások világméretben jobban legyenek elosztva, befektetve, és ezáltal a világgazdaság növekedési üteme magasabb legyen;

- azon országoknak, amelyek hajlandók gazdaságukban a szükséges módosításukat végrehajtani, az adósságválság leküzdéséhez segítséget ad azáltal, hogy könnyebbé válik a nemzetközi tőkepiacokhoz való hozzáférésük;
- hozzájárul ahhoz, hogy az átmeneti gazdaságok a nemzetközi gazdasági rendszerbe integrálódjanak;
- megoldja a tőke átáramoltatását a folyószámla-feleslegekkel rendelkező országokból az ebből a szempontból deficites országokba.

A nagyobb arányú gazdasági integráció és a szabadabb tőke mozgás lehetséges előnyei mellett e növekedésnek azonban ára van:

- a világpiacon globalizálódása miatt kialakult nagyobb volumenű kereskedelem következtében a kábítószerek, fegyverek csempészése is egyszerűbbé válik;
- a tőkepiacok globalizálódása időnként nagy összegű tőkék gyors kivonásával járhat, és ez az adott országban gazdasági nehézségeket okozhat;
- az olyan országok, amelyek strukturális okokból deficitesek (nem azért, mert a gazdasági ciklus eredményezi ezt), elhalaszthatják a szükséges korrekciókat, mert könnyen jutnak külföldi hitelekhez, és így több adósságot halmozhatnak fel, mint amennyit szabad lenne;
- az adóztatlan gazdasággal (annak is a bűncselekményekkel szerzett részével) kapcsolatos költség, hogy a pénzügyi célokkal mozgatott tőkék miatt a világ összforrásállománya a lehetségesnél kevésbé hatékonyan van befektetve, hiszen a pénzügyi célú befektetésnél nem az elérhető legnagyobb nyereség a fő szempont, hanem az, hogy könnyen lehessen a pénzt mozgatni, elrejtteni (ezzel a hatékonysági követelmények sérülnek, a pénzügyi piac lassanként korrumpálódik, csökken a nemzetközi pénzügyi rendszer iránti bizalom, nő a rendszer instabilitása és a kockázat, mindezek következtében csökken a világgazdaság növekedési üteme).

Véleményem szerint a gyors és állandóan jobb befektetést kereső tőke mozgás egyik legnagyobb veszélye, hogy a megbízható, tartós befektetések aránya csökken. A tőkepiaci verseny a több és gyorsabb profit utáni állandó futásra kényszerít. Aki nem tud lépést tartani, az kiesik, csődbe kerül. Ennek több kedvezőtlen következménye van. Az egyik, hogy mind kevesebb szervezet kezébe kerül az egész világpiacon, és a megmaradt óriásszervezetek irányítani tudják az országokat, a kormányokat. Így olyan gazdaságpolitika alakul ki, amely keveseket szolgál és a többségnek hátrányos.

A másik következmény a termékek minőségének folyamatos romlása. A monopolhelyzetben levő cégeket semmi sem kényszeríti termékeik minőségének javítására, sőt senki sem tudja megakadályozni a minőségromlást, ami egyik eszköze lehet a nyereség növelésének. Gyakran tapasztalni, hogy valamely elfogadottá vált termék minősége idővel romlik. A reklám segít mindent eladni. Nem véletlen, hogy a költségeken belül a reklámköltség mind nagyobb helyet foglal el. A reklám hatása egyre nagyobb a fogyasztókra, akik mindinkább azt veszik, ami számukra elérhető áron kapható, és amit legjobban reklámoznak. Ezen nem sokat változtat a fogyasztóvédelmi és az ombudsmani rendszer sem.

A tőke a termelési költségek csökkentésében is érdekelt, tehát az olcsó anyagot és munkaerőt keresi. Az olcsó munkaerő azonban rendszerint szakképzetlen. A technikai fejlődés jelenlegi szintjén nem is kell túl sok magasan képzett munkás. Egy-egy termelési láncban elég néhány olyan dolgozó, aki a bonyolult gépi rendszerek működtetéséért felelős, a többinek csak a saját részfeladatát kell ismernie. Ehhez pedig nincs szükség sok éves képzésre, elég a betanítás. Ez volt az ázsiai „kis tigrisek” gyors fejlődésének az egyik titka: bőségesen állt rendelkezésre az egyhangú munkavégzésre alkalmas, betanítható, fegyelmezett munkás, és annyi szakképzett munkaerő is akadt, amennyire az oda telepített tömegtermeléshez szükség volt. Ebben a folyamatban az olyan országok, ahol a munkások széles rétege szakképzett, kifejezetten hátrányos helyzetbe kerülnek, mert ná-

luk nem lehet olyan keveset fizetni, mint ott, ahol a betanított, betanítható munkások tömege áll rendelkezésre.

A gyorsan ide-oda mozgó tőkének a munkaerőpiacra gyakorolt kedvezőtlen hatása az is, hogy nyomában mindenhol nő a munkanélküliség. Amikor külföldön fektetnek be a nagyobb haszon érdekében, akkor a hazai munkásság elveszti munkahelyét, de a fogadó országban is, ahol ugyan teremt bizonyos számú munkahelyet, csökkenti a munkalehetőséget. A kis családi üzemektől a munkaerőt elvonzza, és nagyüzemi munkássá alakítja át. Eközben a kevésbé hatékony kis családi üzemek tönkremennek. Amikor a nagyvállalat újabb, még kedvezőbbnek tűnő befektetési helyet talál, és másik országba helyezi át működését, korábbi foglalkoztatottai munkanélkülivé válnak. Ezek a munkások már nem tudnak visszatérni az időközben tönkrement kisüzemekbe. A kormányoknak ez kettős gondot okoz. Megnő a szociális támogatásra szorulókat tábora, és bármennyire igyekszik is takarékoskodni, kiadásai megnőnek. Mindez akkor történik, amikor az adóbevételei is megcsappannak, hiszen már nem fizet adót a megszűnt sok kis vállalkozás, és már nem fizet a nagy cég sem. A költségvetés deficitje is megnő, és jobb híján külföldi hitelekhez kell folyamodni. Ha ez a helyzet tartós marad, akkor kialakul az adósságválság, amire V. Tanzi is utalt.

Az ilyen helyzetek növelik az adóztatlan gazdaság térnyerésének esélyét. A munkanélküliség, a legális munkához jutás kilátástalansága mindenhol táptalaja a feketemunkának, illetve bármilyen – akár bűnözéshez tapadó – jövedelemszerzésnek. A fejlődő országokban a szociális ellátó rendszerek fejletlenek. A munkanélküliek olyan szegénységben élnek, hogy többségük szinte bármire rávehető, hogy pénzhez jusson. Amikor nő a munkanélküliség fokozódik a harc a szegények között a kereseti lehetőségekért, vagyis az egyén még könnyebb prédája lesz az alvilágnak is.

A kivonuló külföldi tőke űrt hagy maga után. Ezt az űrt a helyi szervezeteknek kell kitölteniük. Csakhogy már más helyzetről van szó, mint a külföldi tőke beáramlása előtt. A helyi vállalkozók csendben újraszerveződnek családi, közösségi alapon, és nem is próbálják már magukat legalizálni, adót többet már nem lehet tőlük beszélni. Néhány dél-amerikai országban például megbénulna a tömegközlekedés, ha nem lennének azok a szállító cégek, amelyek sehol nincsenek regisztrálva, soha nem fizettek adót, de a forgalmat lebonyolítják. Ehhez természetesen megvesztegetik a helyi hivatalnokokat is.

A nagy munkanélküliséggel küzdő országok kedvenc vadászterületei az ún. karvalytőkének, amely az átlagosnál gyorsabb megtérülésre és nagyobb profitra törekszik. A karvalytőke nagy része pénzmosást takar. Ezért nem látom valóságosnak azt a problémát, amelyet V. Tanzi a pénzmosási célú tőkemozgás kapcsán említ. Nevezetesen, hogy a pénzmosási célú tőkebefektetések miatt a tőke hozama világméretben alacsonyabb, mintha ilyen pénzek nem lennének. Az bizonyos, hogy a feketegazdaságból szerzett és legalizálni kívánt pénzek olyan helyeket keresnek, ahol gyenge az ellenőrzés. Ezek rendszerint a fejlődő országok, illetve az utóbbi évtizedben az ún. átmeneti gazdaságok. Ezeket az országokat a pénzmosók azonban nemcsak azért kedvelik, mert könnyebb a pénz beáramoltatása és kivonása, azaz legalizálása, hanem azért is, mert azokban a nyereség többnyire nagyon magas. Ezekben az országokban a tőkehiány miatt könnyen kapnak a kormányoktól kedvezményeket. Éppen úgy megkapják az adókedvezményeket, termelési támogatásokat és hasonló előnyöket, mint a legális forrásból származó tőkék. Ha esetleg mégsem kapják meg, ugyanúgy kijátsszák az adószabályokat, mint bármely más ország-

ban tennék. Az alacsony béreket még le is nyomhatják, mert a nyomorban élőknek bármilyen kis kereset is fontos lehet. Ezzel is tudják csökkenteni a termelési költségeket és növelni a profitot. A pénzt rendszerint a szolgáltatásokba fektetik, ahol a magas munkaigényesség miatt alacsonyak a termelési költségek és gyors a megtérülés. Egyszóval, lehet, hogy ezek miatt a befektetések miatt a befektetések eloszlása nem racionális, de a hozam nem feltétlenül rossz. Csaknem bizonyos, hogy az átlagprofit a világgazdaságban nem rosszabb a feketegazdaság befektetései miatt, mint nélkülük lenne.

Gazdaságpolitikai vonatkozások

Az adóztatlan gazdaság egyik fontos hatása, hogy félretájékoztatja a gazdaságpolitikusokat. Ez elsősorban nem a bűnözéssel szerzett jövedelmekre vonatkozik, hanem a munkával keresett, illetve egyéb gazdasági jövedelmekre. A rejtett gazdaság miatt nem lehet pontos statisztikai adatokat kapni a foglalkoztatottak és a munkanélküliek tényleges számáról, a GDP nagyságáról, a jövedelmekről és azok megoszlásáról, a vállalkozások nyereségének színvonaláról, a szegénység méretéről, és számos más nagyon fontos gazdasági mutatóról. Amíg az adóztatlan gazdaság nem túl jelentős, a kisebb eltérések nem okoznak nagy gondot. Minél kiterjedtebb azonban ez a gazdaság, annál inkább eltéríti a jelzőszámokat, vagyis annál inkább félretájékoztatja a gazdaságpolitikusokat. Így a döntések szükségszerűen még rosszabb irányba terelik a folyamatokat. A rejtett, adóztatlan gazdaság pedig tovább erősödik.

Ezt egy olyan példával szeretném illusztrálni, amely időről időre a nagyobb arányú energia- és gyógyszeráremelések kapcsán hozott kormányzati döntéseknél napirendre került. A szegényeknek nyújtandó kompenzációról van szó. A jövedelemre vonatkozó adatok bizonytalansága miatt nem lehet pontosan tudni, hogy ez esetben valójában hányan és kik szolgálnak rá arra, hogy segítséget kapjanak. A jövedelembevallásokban sokan eltitkolnak jövedelmeket. Az ellenőrzés azonban többbe kerülne, mint a segítségével elért megtakarítás. Így a kormány vagy senkinek sem ad támogatást, mintegy abból kiindulva, hogy mindenkinek úgymint még eltitkolt tartaléka, vagy bizonyos jövedelmi sáv alatt – a jövedelem bevallását az egyénre bízva – mindenki kap, e sáv felett pedig senki sem kap támogatást. Az első esetben nyilvánvaló sérelem éri a szociális elveket és a valóban rászorulókat. Ennek következményeként, egyrészt nő a közüzemeknél felhalmozott tartozás (ez jelenleg Budapesten 4 milliárd forint felett van), illetve a betegségeket elhanyagolók, tehát később nagyobb költséggel kezelhetők száma. Tehát a problémák megoldása későbbi időszakra halasztódik. Másrészt a „bátrabbak” kikapcsolják a mérőket és lopják az áramot, a gázt, a vizet (Budapesten több százmillióra becsülik a lopott áram értékét), azaz a feketegazdaságba menekülnek az adósság elől.

A kedvezményeknek a jövedelemszinthez való kötése esetében méltánytalan helyzetek alakulnak ki. Azok, akik el tudják a jövedelmüket titkolni, igyekeznek a jövedelmi limit alatt maradni, hogy megkapják a támogatást. A támogatás érdekében esetleg még többen és többet tagadnak le, így tovább nő az adóztatlan gazdaság. Ugyanakkor azok, akik csak regisztrált jövedelmekkel rendelkeznek, néhány száz forint miatt eshetnek el a számukra esetleg nagyon fontos kompenzációtól.

A globalizáció kapcsán más gazdaságpolitikai hatásokkal is számolni kell. V. Tanzi is említi, hogy a sokszor csupán pénzmosási célokkal beáramló tőke miatt a kormányok – a

gazdasági problémák ellenére – azt gondolják, hogy nincs igazán nagy baj, és ezért nem hajtják végre a szükséges korrekciókat. A közelmúltban a magyar gazdaságban is volt erre példa. Véleményem szerint azonban ezen esetekben nem csak a kormány mulasztásáról van szó. A pénzmosási céllal befektetett, illetve az adózatlan gazdasággal valamilyen kapcsolatban álló tőkének gyakran érdeke, hogy ne is történjenek meg a változások. Ez különösen igaz az ellenőrzés, szabályozás tekintetében. Az ilyen tőkének előnyös, hogy az ellenőrzés, illetve az ahhoz lehetőséget teremtő adatgyűjtés ne javuljon, a különféle információs rendszerek ne legyenek összekapcsolva, és a gazdaság egyéb kedvezőtlen tünetei sem feltétlenül rosszak neki. Az infláció például segíti profitja növelését, és a bevitt pénzért megvásárolható vagyontárgyak növekvő mennyiségéhez juttatja. A globalizáció kapcsán említettem, hogy a pénzmosási célú tőke nem feltétlenül hoz kisebb hozamot, mint a legális tőke. Azokkal az előnyökkel, amelyekkel a legális tőke élni tud, az adózatlan pénzekből eredő tőke is él, sőt az esetek többségében még inkább, mert jobban ismeri a mellékutakat, kiskapukat, és a korrupció kevésbé idegen tőle.

A korrupciónak a pénzmosásban, illetve az adózatlan gazdaságban játszott szerepe jelentős. A tőkeéhségben szenvedő országok nem nagyon firtatják a tőke eredetét. Ha mégis, akkor a befektető a pénzmozgást szervező magánszervezeteknél (bankoknál, bróker cégeknél) vagy éppen állami hivatalnokoknál, akik a pénzmozgások ellenőrzésével vannak megbízva, némi korrupciós összegekkel biztosítja céljának elérését. Amikor nagy összegek tisztára mosásáról van szó, a korrumpálás lehetősége is nagy.

A tőkének általában, és azon belül az adózatlan jövedelmekből származó tőkének, egyik legfontosabb gazdaságpolitikai célja, hogy a gazdaságban elért súlyával végső fokon az országok gazdaságpolitikáját egyre jobban irányítani tudja. A fejlődő és az átmeneti gazdaságokban nagy az ún. kockázati tőke aránya, amelynek jelentős része éppen a tisztára mosott pénzekből adódik. Ez a tőke nem válogatós, és valójában nem visel akkora kockázatot, mint ahogyan az első pillantásra látszik. Mégpedig azért nem, mert érdeke szerint tudja irányítani a folyamatokat. A tőkeéhes országok kormányait könnyű a tőke-kivonással fenyegetve zsarolni. Ezen országok gazdaságpolitikájának formálása tehát nem kis mértékben a külföldi tőke kezébe megy át részben azért, mert van olyan fegyvere, amellyel fenyegetni tudja a gazdaságpolitikásokat, részben azért, mert aki megvehető, azt megvesztegetik és ezzel is nagyobb nyomatókat adnak kívánságaiknak.

Az adózatlan gazdaság azonban akaratlanul is befolyásolja a gazdaságpolitikát. Tevékenysége hat az egész gazdaság működésére és ezáltal a gazdaságpolitikára is. A pénzmosási célú tőkebeáramlás pénzbőséget teremt a gazdaságban. Ennek révén felviszi az árakat. Az adózás alól kivont termelésnél kiterjedt a feketefoglalkoztatás. Ha a feketén végzett munka bére és a munkanélküli segély együttes összege nagyobb, mint a legális munkáért kapható bér, akkor a dolgozók is érdekeltek a feketemunkában. Ugyanez a helyzet alakul ki akkor is, amikor legálisan nem lehet munkához jutni. A feketefoglalkoztatás viszont csökkenti az adóbevételeket és a társadalombiztosítási befizetéseket.

A közelmúltban a nyugdíjrendszer megváltoztatása, az ún. tőkefedezeti pillér beiktatása a kötelező nyugdíjjárulék-fizetés rendszerébe tipikus példája volt annak, hogyan befolyásolja az adózatlan gazdaság a gazdaságpolitikát. A gazdasági vezetés nem is titkolta, a törvénytervezet indoklásában és az átalakítás melletti érvelésben gyakran említést nyert, hogy egyéb okok miatt azért is szükséges a változtatás, mert a járulékfizetési fegyverem gyenge lábakon áll. Azaz nem biztosított az évente kifizetendő nyugdíjak forrá-

sának előteremtése, mert a vállalkozások egy része nem, vagy nem annyit fizet járulékként, amennyit tényleges teljesítménye alapján be kellene fizetnie. Aligha volt azonban reális azt várni, hogy a változások eredményeként a fizetési fegyelem hirtelen és jelentősen meg fog javulni, de az a lényeg, hogy az adózatlan gazdaság léte ilyen jelentős, sok évtizedre meghatározó lépés megtételére tudta készíteni a kormányzatot. Nem valószínű, hogy pontos járulékfizetés esetén – önmagában a népesség előregedése miatt – a kormány megtette volna ezt a lépést. Az adókedvezmény ugyanis, amelyet az új rendszerhez vonz-erőként csatolni kellett, valamint a magánbiztosítók működési költségeire most fordított hányad valószínűleg még hosszú évtizedekig fedezte volna a népesség előregedése miatt keletkező többletkiadást.

Az adózatlan gazdaság befolyásolja a külkereskedelem-politikát is, mégpedig elsősorban az ún. transzfer árak révén. Ezt a fogalmat a magyar közgazdasági irodalom nem egészen úgy használta, mint az adózással foglalkozó szakemberek. A közgazdászok szerint általában a magasabb import- és az alacsonyabb exportárak alkalmazásáról volt szó. Az adózás szakértői azonban elsősorban a multinacionális és transznacionális cégekre alkalmazzák ezt a fogalmat [3]. Úgy értelmezik, mint egy gazdasági, pénzügyi csoport belső árszabási rendszerét, ami egyaránt vonatkozik áruk, és szolgáltatások, pénz- és vagyoni tőkereszek egymás közötti transzferére. Ez jó lehetőség a profit kivonására, illetve eltüntetésére. Következménye a külkereskedelmi, illetve a fizetési mérleg állandó egyensúlytalansága lehet, ha a profitkivonó szervezetek nagy súllyal vannak jelen az ország gazdaságában. Ez viszont arra készítheti a kormányokat, hogy folyamatosan beavatkozzanak, és keressék az eszközöket az egyensúly helyreállítására. Minél jobban rá van szorulva egy ország – mint Magyarország is – az exportra, annál inkább megteszi ezt. Szilárd közgazdasági tételnek számít, hogy a valutaleértékelés ösztönzi az exportot. Ezért a kormányok rendszerint ehhez az eszközhöz folyamodnak. Csakhogy a leértékelés az inflációt is növeli. A már említettek szerint az inflációt az adózatlan gazdaság létezése több más módon is emeli. Az infláció viszont a kormányokat ismét cselekvésre, adott esetben antiinflációs politika kidolgozására készíti.

Röviden összefoglalva az eddigiek alapján is megállapítható, hogy az adózatlan gazdaság számtalan módon befolyásolja a gazdaságpolitika alakulását.

A mértékek

Az egyik legtöbbet vitatott kérdés ebben a témakörben mindig az, hogy milyen nagyságrendet tesz ki évente az adózatlan pénz, egy országban vagy éppen a világ egészében. Erre aligha lehet egzakt módon választ adni. Ez alkalommal az említett a konferencián elhangzott adatokat, információkat foglalom össze, amelyek között nagy eltérések vannak. Ennek ellenére (vagy éppen ezért) a rendező szervezet érdemesnek tartotta ezeket az adatokat arra, hogy e nemzetközi konferencián ismertessék és terjesszék. Ezért úgy vélem, a magyar szakemberek szélesebb körét is érdemes tájékoztatni róluk.

Említett írásában V. Tanzi *W. C. Glimore* becslésére hivatkozik, [16] amely a kifejezetten bűnözéshez kapcsolódó jövedelmekről kísérel meg számot adni. A becslés a következőkre terjedt ki:

- kábítószertermelés és forgalmazása,
- fegyverek és nukleáris anyagok illegális kereskedelme,

- uzsora,
- csalás, sikkasztás,
- nagyszámú korrupció,
- emberrablás,
- zsarolás,
- prostitúció,
- műkincsek és egyéb értéktárgyak rablása és értékesítése,
- nagyarányú adócsalás.

A becslés szerint az ezekből a cselekményekből eredő összeg világméretben elérheti az évi 300-500 billió dollárt. *S. Willis* információi szerint [32] csak az Egyesült Államokban a pénzmosási céllal mozgatott összeg 1997-ben 300 billió és 1,3 trillió dollár között lehetett, melyből csak a kábítószer-kereskedelem 550 billió dollár volt. Az IMF becslése a pénzmosás teljes összegére ennél szerényebb, 300 billió dollár, ami a teljes GDP 2-5 százalékára. Az Egyesült Államok Kongresszusa a kábítószer-kereskedelemből forgalmát 40-80 billió dollárra becsülte.

A Deloitte and Touche a feketegazdaságról készített becslésében alapvetően azokkal a jövedelemforrásokkal számolt, amelyek később pénzmosási célokkal mozgtak a világban. E becslés szerint, Belgiumot leszámítva, mindenhol az ország által készített becslés felső határa az elfogadható. (Lásd az 1. táblát.) A Deloitte and Touche becslése szerint a világban az adómenedék helyek révén mintegy 8 trillió dollárt vonnak ki az adózás alól.

1. tábla

A feketegazdaság a GDP százalékában öt EU-országban az 1990-es évek közepén

Ország	Az ország becslése szerint	A Deloitte and Touche vizsgálata szerint
Egyesült Királyság	6–8	8
Franciaország	6–10	.
Németország	4–14	14
Belgium	12–16	13
Olaszország	20–33	33

Forrás: [11].

Az Európai Unió különbizottsága (Task Force Coordination of Fraud Prevention) szerint az Unió országaiban hatalmas összegeket, 1997-re vonatkozó adataik szerint 1400 millió eurót kitevő visszaélések voltak tapasztalhatók. (Lásd a 2. táblát.) A Közösséget megkárosító tevékenységek ezen összege csak töredéke volt annak, ami rejtve maradt.

2. tábla

A visszaélések becsült száma és a kár összege az EU-országokban 1997-ben

Visszaélés	Esetszám	Összeg (millió euró)
Vám- és devizacsalás	2700	1000
Mezőgazdasági termékkel való csalás	2100	317
Strukturális alapoknál tapasztalt csalás	370	77
Egyéb	42	11

Bármelyik becslést nézzük is hatalmas összegekről van szó. A becslések nagy eltérései a bevezetőben jelzett fogalmi és tartalmi eltérésekből következnek, de a különbségeknek még módszertani okai is vannak. Ezért nincs értelme az összegek részletes elemzésének vagy bírálatának. Arra alkalmasak, hogy megmutassák, mekkora a bizonytalanság ezen a téren. Azért sem lehet elvárni, hogy a vizsgálatok teljesen azonos jövedelemszerzési módokra vonatkozzanak, mert aki foglalkozott már a nemzetközi összehasonlítással (különösen ezen a téren), az jól tudja, hogy a különbségek e tekintetben is jelentősek. Minden adózást kikerülő tevékenység az adott ország törvényeihez igazodik. Mindaddig, amíg az adórendszerek nem lesznek homogének – és nagy valószínűség szerint ez még egy-egy nagyobb régióban (például az EU-ban) sem valósul meg egyhamar, nemhogy világméretben –, az adócsalási módok is különbözni fognak. Aligha lehet tehát olyan kategóriákat alkotni, olyan osztályozást készíteni, amelybe minden jövedelemszerzési mód egységesen és vita nélkül besorolható.

Az időszakosan elvégzett vizsgálatok nemcsak azt mutatják, hogy az összegek nagyok, hanem mindenhol arra látszanak utalni, hogy a rejtett, árnyék-, fekete- stb. gazdaság, tehát az adózást megkerülő jövedelmek mennyisége és a GDP-hez mért aránya nőni fog. Az 1990-es évek közepén 17 OECD-országra vonatkozóan végzett vizsgálat [29] elég egyértelműen mutatta, hogy az ezredforduló felé közeledve a mértékek növekedtek. Az 1960-as években a legtöbb vizsgált országban az adózatlan jövedelmek összege jóval a GDP 5 százaléka alatt volt, az 1990-es évek közepére viszont a GDP 10 százaléka fölé nőtt. Azokban az európai országokban (Belgium, Olaszország) pedig, ahol már az 1970-es évek elején 10 százalék felett volt az adózatlan gazdaság, a növekedés eredményeként az arány 20 százalék fölé emelkedett. Az Egyesült Államokban az 1970-es 3,6 százalékról közel 10 százalékra (9,4%) emelkedett az adózatlan gazdaság súlya.

Az árnyékgazdaság aránya a GDP százalékában 1994-ben, 14 OECD-országban

Ország	Százalék	Ország	Százalék
Olaszország	25,8	Kanada	14,6
Belgium	22,3	Franciaország	14,3
Spanyolország	21,4	Hollandia	13,6
Svédország	18,3	Németország	13,1
Norvégia	17,9	Egyesült Államok	9,4
Dánia	17,6	Ausztria	6,7
Írország	15,3	Svájc	6,6

Az arányok – mint szó volt róla – nem teljesen azonos jövedelemfajtákra vonatkoznak. A bűnözéssel szerzett jövedelmekről ritkábban készülnek becslések, mint a nem bűnös úton szerzett adózatlan pénzekről. Ez a helyzet Magyarországon is. Minthogy a féllegális ügyletek gyakran járnak illegális tevékenységekkel, éles határt vonni a kettő között nem is lehet.

Az 1990-es évek elején szinte egy időben készült három felmérés és elemzés a feketegazdaságról ([2], [7], [12]). Mindhárom a teljességre törekedett az alapvetően nem bűnözéssel szerzett adózatlan jövedelmek becslésénél. A becslések eredményei nagyon közel álltak egymáshoz. A vizsgálatok szerint az évtized elején az adózatlan jövedelmek a GDP 23-25 százalékát érték el. Azóta nem készült ilyen átfogó vizsgálat. A KSH [28], a

Kopint-Datorg [1] és a TÁRKI [30] végzett eseti felméréseket, ám ezek az adózatlan gazdaságnak csupán szűkebb metszetére, lényegét tekintve a feketemunka-végzés és az aluljárói szürke-, feketepiacok jövedelmi hatásaira terjedtek ki. Az 1990-es évek eleji becslések továbbvezetésével (rendszerint a fogyasztói árindexet használva) néhány szakértő azt vélelmezte, hogy az elmúlt években az adózatlan gazdaság már a GDP 30 százalékát tette ki. Ez az arány azonban nem tartalmazza számos, a bevezetőben említett jövedelemszerzési módot (például kábítószer- és fegyverkereskedelem, prostitúció stb.).

A megoldásban érdekelt, illetve a bűnüldözési szervektől kapott információk szerint számos illegális üzletben már Magyarországon is jelentős jövedelmek képződnek: 1998-ban több mint 32 milliárd forint értékű pénzügyi bűncselekményt lepleztek le. A Magyar Nemzeti Bank szerint a bankkártyákkal elkövetett csalások közel egymilliárd forint kárt okoztak a kártyatulajdonosoknak és a bankoknak, illetve a boltoknak. A Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságának (VPOP) számításai szerint csupán a cigarettacsempészet évi 15 milliárd forint jövedéki adóbevétel-kiesést okoz az államkincstárnak. A luxus gépkocsik, te-repjárók esetében a tényleges ár 10 százalékát tüntetik fel a számlákon, amihez külföldön gyakran találnak partnert és csak ez után az összeg után fizetik a vámot. Egy-egy nagyobb értékű gépkocsinál 8-12 millió forint vámot tudnak megtakarítani.

Egy másik csatornája az illegális forrásból származó nagy összegű adózatlan jövedelemnek, hogy – a Nemzetközi Testőrszövetség regionális irodája szerint – ma csak az üzletek 10 százaléka fizet legalisan a védelemért, de legalább ennyien fizetnek illegális, kikényszerített védelmi pénzeket. Az üzlettulajdonosok mellett, sokan mások is fizetnek az alvilágnak (például taxisok, prostituáltak stb.). Már 1995-1996-ra 25 milliárd forintos becslés készült [15] arra az összegre vonatkozóan, amit illegálisan közterületi helyhasználati díjként, illetve védelmi pénzként fizettek. A prostitúcióban forgó pénzeknél pedig úgy becsülték, hogy éves szinten elérhetik a 30 milliárd forintot, hiszen mintegy tízezer lány „dolgozott” 1996-ban e területen, és naponta közel 200 millió forint cserélt gazdát.

Az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) és a VPOP becslése szerint már két évvel ezelőtt a szervezett bűnözés csúcsein elhelyezkedő 100-300 személy körülbelül 400 milliárd forintot forgatott meg egy év alatt. A pénzszerzési módok változatosak: illegális tőkebefektetési és hitelezési ügyletek (amelyek évente mintegy 400 cégnél érhetőek tetten), uzSORAüzletek, nagyösszegű adócsalás, sikkasztás, termékhamisítás (a 90-es években az olajszőkítés), kalózhirdetések a reklámokat leplező álrportokkal (az információs szféra elitjének illegális jövedelmét 30 milliárd forintra becsülik), zugpálínkafőzés, korrupció, prostitúció. Lényegében bármi, ami sok pénzt hoz.

Az illegális jövedelmek nagyságának közelítésére is kísérletet tettem. Néhány napilap legutóbbi, közel egy évi számainak ilyen híreit néztem át. Az eredmény a következő.

A bűnügyekben szereplők becsült adózatlan jövedelme

A pénzszerzés módja	Összeg (millió forint)	A pénzszerzés módja	Összeg (millió forint)
Különféle csalási módok	52 400	Áruhamisítás	170
Csempészés	22 500	Lopott, hamisított műkincsek	157
Adócsalás	6 500	Lopás	769
Hűtlen kezelés	2 000	<i>Összesen</i>	<i>85 696</i>
Korrupció	1 200		

Az összegek nagyon hozzávetőlegesek (a százezres összegeket eleve kihagytam) és bizonytalanok. Egyrészt azért, mert egy-egy bűnügyben több bünelkövetési mód is együtt szerepel (például okirathamisítás, sikkasztás, adócsalás). Ezeket legfeljebb a bíróság tudja tételesen elkülöníteni, de sok esetben még ott sincs erre mód. Másrészt sokszor nem lehet megállapítani a hozzávetőleges összeget sem, mert az újsághír csak annyit közöl, hogy sok tíz- vagy százmilliósi ügyről van szó. Ezek számszerűsítésére nem vállalkoztam, tehát kimaradtak. Harmadrészt időnként a jövedelemről, máskor csupán a költségvetési adóbevételek-kiesésről van szó. Ezeket a tételeket csak akkor vettem be, ha volt olyan támpont, amelyből a keletkezett jövedelemre lehetett következtetni. Negyedrész egy-egy ügy kapcsán időnként több összeg is forgalomban volt. Ilyenkor a leggyakrabban említettet választottam. Ötödször a hírből szereplő jövedelmek sokszor nem egy, hanem több év alatt képződtek. Végül nem biztos, hogy az átnézett napilapok valamennyi napfényre került ügygel foglalkoztak, és a nem gyakran említett esetek el is kerülhették a figyelmemet.

Az összegek mindenhol nyilvánvalóan lényegesen alatta maradnak a valóságosnak, pusztán jelzésértékűek. Kutatási területem nem a bűnügyi statisztika, hanem a rejtett gazdaság. E becslés számomra csupán a konferencia által inspirált rövid kirándulás volt és mélyebb vizsgálatokat nem is kívánok e területen végezni. Úgy vélem azonban, hogy az adatokból azt érezkelni lehet, hogy az adózatlan tevékenységek súlya jelentős.

*

Összefoglalóan elmondható, hogy az újabb fogalom, az adózatlan gazdaság kategóriája még sokkal heterogénebb jövedelemformákat von össze, mint a rejtett gazdaság. Nyilvánvalóan még nagyobb vitát fog kiváltani, mint az ilyen tárgyú kutatások megkezdésekor a rejtett gazdaság fogalma kiváltott azzal, hogy erkölcsi megítélését tekintve nagyon eltérő jövedelmeket sorolt egy fogalom alá.

Véleményem szerint a bűnözéssel szerzett jövedelmek megszüntetésének nem az adóztatás az eszköze, de azt el kell fogadni, hogy ezekből az időnként hatalmas összegekből olyan tőke képződik, amelynek szerepe az adott gazdaságban és immár a világ-gazdaságban is jelentős. Tehát számolni kell vele.

Írásomban igyekeztem bemutatni a hatásokat, és ahol szükségesnek láttam, ellenérveket sorakoztattam fel azokkal a véleményekkel szemben, amelyek a nemzetközi szakirodalomban elterjedtek és amelyeket V. Tanzi tanulmánya nyomán ismertettem. Az adózatlan gazdaság legnagyobb veszélyét abban látom, hogy mérete miatt már nemcsak egy-egy országot, hanem az egész világ-gazdaságot képes befolyásolni számtalan kedvezőtlen hatásával. Ezért mind a kormányoknak, mind a társadalmaknak elemi érdeke, hogy az adózatlan gazdaság sötét oldala (ezt nem szabad egy kalap alá venni a szegények által regisztrálatlanul, a létfenntartásért végzett munkákkal, amit megfelelő jogszabályi változtatásokkal ki lehet „fehéríteni”) lehető legkisebb területre szoruljon vissza. Ennek megoldása nem könnyű, mert jelenleg világméretben növekszik. A belőle nagy jövedelemhez jutók már megszerezték azokat a hadállásokat, ahonnan hatékonyan tudják védeni a maguk jövedelmét.

IRODALOM

[1] A feketegazdaság egyes szegmenseinek számszerű becslése (a nem regisztrált vásárlások vizsgálata a kiskereskedelemben és a szolgáltatások piacán). Kopint-Datorg Rt. Budapest. 1996. január. 41 old.

[2] *Árva János – Vértes András: A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon (1980–1992)*. GKI Gazdaságkutató Rt. Budapest. 1994.

- [3] *Atkinson, M.*: Transfer pricing – protecting the tax base. Deloitte and Touche. London. 1999.
- [4] *Auer Katalin – Osváth Piroška*: Törvény a pénzmosás megelőzéséről. *Pénzügyi Szemle*. 1994. évi 5. sz. 156–172. old.
- [5] *Auer Katalin*: Az EU Tanács konferenciája a pénzmosásról. *Bank és Tőzsde*. 1995. évi 2. sz. 108–126. old.
- [6] *Auer Katalin*: Biztosítók a pénzmosás ellen. *Biztosítási Szemle*. 1994. évi 5. sz. 88–96. old.
- [7] Az informális szektor Magyarországon. (Zárótanulmány.) Piacgazdaság Alapítvány. Budapest. 1994. 49 old.
- [8] *Bárd Károly*: A hanyag kezeléstől a pénzmosásig. *Figyelő*. 1992. évi 46. sz. 7. old.
- [9] *Bélyó Pál*: A rejtett gazdaság fogalma és súlya. *Info-Társadalomtudomány*. 33. köt. 1995. augusztus.
- [10] *Borbélyné Kovács Judit*: A feketegazdaság és a Társasági Törvény reformja. *Gazdaság és Jog*. 1997. évi 5. sz. 7 old.
- [11] *Bridges, Martin J.*: The untaxed economy. Deloitte and Touche. London. 1998. 15 old.
- [12] *Ékes Ildikó*: Rejtett gazdaság – láthatatlan jövedelem, tegnap és ma. OTKA. (Kézirat.)
- [13] *Enyedi György – Tamási Pál*: A feketegazdaság a piacgazdaság kísérőjelensége. *Info-Társadalomtudomány*. 33. köt. 1995. augusztus.
- [14] *Fejes Eleonóra*: A pénzmosás hazai és külföldi tapasztalatai. MNB Műhelytanulmányok. V. Budapest. 1994. 72 old.
- [15] *Fekete Gyula*: Gazdasági átmenet: jövedelemelosztás és rejtett gazdaság. OTKA T 013668 sz. kutatás keretében készült tanulmány. Budapest. 1997. december 53 old.
- [16] *Gilmore, William C.*: Dirty money, the evolution of money laundering counter measures. Council of Europe Press. Brussels. 1994. 6 old.
- [17] *Greskovic Béla*: Latinamerikanizálódik-e Kelet-Közép-Európa és Magyarország. *Napi Gazdaság*. 1995. március 1. 8 old.
- [18] *Günther Ogger*: Bankkárók – avagy mi történik a pénzünkkel. Európa Kiadó. Budapest. 1995. 370 old.
- [19] *Hankiss Elemér*: Társadalmi csapdák – Korrupció. (Gyorsuló Idő sorozat.) Magvető Kiadó. Budapest. 1978. 142 old.
- [20] *Inkovic Andrea*: 1000 milliárdra tehető a feketegazdaság. *Napi Gazdaság*. 1997. október 16. 16. old.
- [21] Írások a korrupcióról, (Szerk: *Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Volosin, H.*) Helikon (Korridor). Budapest. 1998. 260 old.
- [22] *Király Júlia*: A rabló, a pandúr és a bank. *Figyelő*. 1994. március 10. 8. old.
- [23] *Laczkó Mária*: Rejtett gazdaság a visegrádi országokban. – A túlzott központosítástól az átmeneti gazdaságig. (Szerk.: *Gács János – Köllő János*) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1998. 313 old.
- [24] *Lőrinczy Gyula*: Gondolatok a korrupciós bűncselekmények reformjáról. *Magyar Jog*. 1995. évi 5. sz. 66–88. old.
- [25] *Merényi Miklós*: Sötétebb a feketénél. *Figyelő*. 1996. március 4. 19. old.
- [26] *Osváth Piroška – Pálincás László*: Küzdelem a pénzmosás ellen. *Bank és Tőzsde*. 1995. évi 17. sz. 46–57. old.
- [27] *Papp Endre*: A pénzügyi feketegazdaság. *Világ gazdaság*. 1995. július 10. 9. old.
- [28] *Schneider, F.*: Further empirical results of the size of the shadow economy of 17 OECD countries over time. *C Studies*. 1992. 26 old.
- [29] *Sik Endre – Tóth I. János*: A rejtett gazdaság néhány eleme Magyarországon. TÁRKI. Budapest. 1998. 28 old.
- [30] *Sugár András*: Az árnyékgazdaság: túladagolt gyógyszer. *Figyelő*. 1995. augusztus 10. 16. old.
- [31] *Szammel Lajos*: Korrupció, protekció és egyebek. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1989. 211 old.
- [32] *Szatmári László*: A feketegazdaság megnyilvánulási formái, társadalmi hatásai. *Pénzügyi Szemle*. 1995. évi 6. sz. 458 old.
- [33] *Tanzi, V.*: Money laundering and the international financial system. IMF Working Paper. 14 old.
- [34] *Tomori Péter*: Pénz és mosás. *Bank és Tőzsde*. 1993. december 3. 410–418. old.
- [35] *Tóth I. János*: A rejtett gazdaság súlya 95/96-ban Magyarországon. *Külgazdaság*. 1997. évi 12. sz. 662–684. old.
- [36] *Tömöry Akos*: Uzsoraüzlet. *Heti Világgazdaság*. 1995. március 25. 11. old.
- [37] *Vig Gábor*: Iparág lett a feketegazdaság. *Világgazdaság*. 1996. február 16. 14–15. old.
- [38] *Willis, S.*: The nexus of tax evasion and money laundering: US (paper) Conference on Quantifying and controlling the untaxed economy. London. 1999. április 8–9. 7 old.

TÁRGYSZÓ: Feketegazdaság. Globalizáció.

SUMMARY

The article has four parts. In the first part the author writes about definition problems. The second part of the article is based on the paper of Vito Tanzi the head of Fiscal Department at IMF. The author debates that findings of Tanzi that profit on global level is less than optimal because of untaxed economy. She says that hot money are often washed through risky investments and the profit level is much higher here than at solid investments. The third part of the article details the links between economic policy and untaxed economy. The author presents how the untaxed economy influences economic policies of different countries. Finally the author presents some figures on the value of money originated from untaxed economy estimated by some international organisations and also makes estimation on the probable extent of untaxed economy in Hungary.

CANDONGA – A TÚLÉLÉS PIACA*

FRIGYES ERVIN

Bevezetőként az angolai polgárháborús gazdaság anatómiájával foglalkozva¹ hadd idézzem *Murphy* törvényét a fekete piacról: „Ahol nincs piac, ott fekete piac van”. Igen ám, de azonnal ide kívánczik *Watkins* kiegészítése is: „Ahol van piac, ott is van fekete piac”. Összefoglaló következtetésem: Fekete piac mindenütt van.

*

A feketegazdaság napjaink mindennapi témája, életünk kísérője. Elterjedtsége, folyamatos jelenléte ellenére hiányzik a valóban érvényes definíciója. Mindannyian tudjuk, hogy a legális „fehér” vagy „átlátható” gazdaság és a feketegazdaság szélsőséges megnyilvánulásai – például a kábítószer-kereskedelem – között létezik a szürkének és a feketének, az áttetszőnek és az átláthatatlannak, vagyis a legális, a megtúrt és az üldözendő tevékenységek teljes árnyalati skálája is.

A „feketességgel” két egymással összefonódó tulajdonság, illetve jelenség jár együtt:

- az átláthatatlanság és
- a törvénytörtő magatartás.

Az átláthatatlanság (az államhatalmi szervek számára fennálló teljes vagy viszonylagos átláthatatlanság) alapvető jellemvonása minden „fekete” gazdasági tevékenységnek.

Már önmagában az átláthatatlanság (legalábbis mulasztásos) törvénytörtő magatartásnak tekinthető, mert a számvittel, az adózással, valamint a vámokkal és illetékekkel kapcsolatos törvények és rendeletek megsértésével jár. Mindezt csak tovább bonyolítja, hogy a feketegazdasághoz sorolható egyes ügyleteket a legális gazdaságban működő személyek és vállalkozások bonyolítják le.

A feketegazdaságról mint a gazdasági tevékenység minden formájáról be kell látnunk, hogy azért és csak azért létezik, mert tevékenysége haszonnal jár, és fizetőképes kereslet van iránta. Ez érvényes a szó szoros értelmében vett fekete- (legfeketébb) gazdaságra, vagyis a legális gazdaságban hozzá nem férhető áruk kereskedelmére, illetve szol-

* A tanulmány kivonatos változata az Egy nagyon fekete piacról című írásnak. Megjelent: *Társadalom és honvédelem*. 1998. évi 3–4. sz. 115–133. old.

¹ A szerző tagja volt a Magyar-Angolai Gazdaságpolitikai és Pénzügyi Konzultatív Bizottságnak, majd az angolai kormány felkérésére hivatalos kiküldöttként 1988-tól 1992-ig tervezési és gazdaságpolitikai tanácsadó volt Luandában.

gáltatások végzésére (például fegyverek, robbanószerke, kábítószerke, csempészárúk illegális forgalma, szervezett prostitúció, kuruzslás, engedély nélküli abortuszok stb.) is.

Nem volna azonban teljesen célszerű ezeket egy kategóriába sorolni a közvélemény által kevésbé szigorúan megítélt – noha nem teljesen törvényes vagy a törvényesség mesgyéjén folytatott – tevékenységekkel mint például a kisjövedelmű rétegek számára az intézményes kereskedelembe hozzá nem férhető lényegesen olcsóbb árú (bár gyakran kétes eredetű és minőségű) árúk és szolgáltatások forgalmazásával (kínai és a régi KGST-piacok, számla és esetleg működési engedély nélkül végzett kisebb szolgáltatások, javítások, építési stb. tevékenységek).

Belátható, hogy a „nem fehér” gazdaság – beleértve a bejelentés nélküli munkavállalást is – számottevő rétegeknek nyújt kizárólagos megélhetési forrást, másoknak pedig a létfenntartáshoz elengedhetetlen jövedelem-kiegészítést, ismét másoknak (sokaknak) pedig – alacsony jövedelmük miatt – bizonyos javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzájutás egyedüli lehetőségét. Ezért mind közgazdasági, mind szociális, mind politikai szempontból rendkívül „kényes” kérdésnek tekinthető a „nem fehér” gazdaság elleni fellépés módja. Bizonyos területeken a kormányzat drákói fellépése olyan mellékhatásokkal járna, amelyek ellentételezésére jelenleg képtelenek lennénk.

A feketegazdaság megítélése, megfelelő korlátok közzé szorítása hazánkban a nyílt piacgazdaság viszonyai között sem egyszerű. Sokkal bonyolultabb ez a probléma a piac működését korlátozó rendszerekben. A feketegazdaság és az illegális jövedelemszerzés ugyanis nem a rendszerváltás és a piacgazdaság eredménye. A szocialista országokban – éppen az intézményes piac működésképtelensége, és az árúk és szolgáltatások tartós hiánya miatt – az élet minden területén teljesen elburjánzott – voltaképpen gazdasági metamechanizmusként működött – a feketegazdaság.²

Ebben az esettanulmányban a feketegazdaságnak, a népesség nagy részének fizikai túlélését és a gazdaság vérkeringését jóformán önmagában biztosító többé kevésbé önálló, a legális gazdaság szórványos (és végletesen bürokratikus) megnyilvánulásait teljesen maga alá gyűrő formáját, az angolai feketegazdaságot szeretném bemutatni. A „Candonga”, amellyel gyakran ezt a gazdaságot jellemzik, alkalmasint afrikai eredetű portugál szó, eredetileg (élelmiszer-) csempészést jelentett, Angolában azonban, a legalitás peremén vagy azon túl lévő valamennyi tevékenységre használják. Érdekes módon a magántulajdonban lévő iránytaxik tulajdonosait és vezetőit is candongueiro-nak nevezik. Igen jellemző a szépítő „mercado paralelo”, szó szerint „párhuzamos piac” elnevezés is. (A szerző hosszú angolai tartózkodása alatt sem derült ki, hogy ez a piac voltaképpen mivel is párhuzamos. Más piac ugyanis nem létezett.) Az angolai gazdaság leírása a világ egyik legfeketébb gazdaságának természetrajzát adja meg, ami szélsőségességei következtében szinte modellszerű elemzésekre ad lehetőséget.

² A kommunista rendszernek az e tevékenységekhez való viszonya az idők folyamán azonban nagyon sokat változott. Az ötvenes évek elején (állítólag Rákosi Máttyás személyes utasítására) halálra ítélték és kivégezték súlycsontkításért a Vámház körüti hentesbolt egyik eladóját. A hatvanas években a meggyagot alacsony áron felvásárló és piaci áron értékesítő élelmes üzletember bíróság elé került, és a televízió „Kék fény” c. műsorában nyilvánosan is megbélyegezték. A későbbiekben pedig megpróbálták nem tudomást venni a feketegazdaság létezéséről. Így 1980-ban a szerzőnek – a „társadalmilag nem regisztrált jövedelmek” lehetséges jövedelemegyenlőtlenségi hatását vizsgáló tanulmányára – A lakossági jövedelmek társadalmilag nem szabályozott újraelosztásának lehetséges hatásai. (Az U-I modell segítségével végzett érzékenységi vizsgálatok.) OT Tervgazdasági Intézet Közleményei 3. sz. Budapest. 1980. – a hivatalos vezetés úgy reagált, hogy az szakmailag megalapozatlan és politikailag káros, mert azt a látszatot kelti, hogy a jövedelmek egyenlőtlensége Magyarországon nagyobb a KSH hivatalos kiadványaiban közöltnél.

E bevezetés után röviden áttekintjük a történelmi gyökereket, majd a párhuzamos piac kialakulását. Az ezt követő rész azokat az erőfeszítéseket mutatja be, melyek ennek a nagyon fekete gazdaságnak statisztikai leírását kísérelték meg. A következtetések összefoglalóját a rendhagyó, és sok tanulság levonására alkalmas záradék követi, amely felvilágosítja azt, hogy milyen következményekkel járt a párhuzamos piac erőszakos megszüntetése, illetve a gazdaság működésébe történő erőszakos beavatkozás.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A szerző által nagyra becsült *J. K. Galbraith* szerint „... még a legelvakultabb anti-kommunista sem tudja megkülönböztetni a kommunista őserdőt a szabad vállalkozáson alapuló őserdőtől”.³ Ez így kétségtelenül igaz. Noha Afrikának csak kisebb része őserdő, és lakosságának csak elenyésző része őserdei vadász, a politikai rendszer iránti közöny azonban ugyancsak jellemző az afrikaiak többségét alkotó, elszigetelt falvakban élő kapás földművelést folytató mezőgazdasági népességre is.

Könnyen felfedezhetők azonban a gazdasági-társadalmi formák sajátos megkülönböztető jelei valamely nagyvárosban, különösképpen a harminc éve szüntelenül harcban álló – a függetlenségi harc után átmenet nélkül kirobbant polgárháborúval sújtott –, teljesen szétzilált gazdaságú afrikai ország, Angola fővárosában, ahonnan az értelmiség nagy része, valamint a kereskedő és iparos réteg pánikszerűen kivándorolt, és ahol a gazdaságot és a lakosság ellátását még csak nem is a központosító szovjet bürokrácia, hanem a kubai forradalmi retorika alapján próbálták megszervezni.

Afrika népessége gyarmatosítás előtti állapotában, az őserdei vadászokat kiszorító és részben magukba olvasztó fejlett vaskorszakban élő, kapás földművelést folytató paraszti és kisebb részben vándorló félnomád pásztornépekből állt. A gyarmatosítással megnőtt az iparban és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak – és ezzel a városi lakosság – aránya. A saját szükségletek kielégítését szolgáló mezőgazdasági termelést (subsistence farming) – sok helyen gazdaságon kívüli kényszer alkalmazásával is – felváltotta az exportra termelő monokultúrás, ipari növények és gyarmatárúk (gyakran a kisajátított földeken nagyüzemi vagy kikényszerített szerződéses kisüzemi) termelésére szakosodott gazdálkodás (cash crop farming), ami gyakran élelmiszerhiányhoz, az élelmiszerimport szükségességéhez vezetett. Ez a gyarmati rendszer végén, de elsősorban annak felszámolása után ugrásszerűen megnövelte a városi népesség arányát.

Vonzó erőt jelentett a városokba áramló tömegeknek a jelentősen felduzzadó központi államapparátus létszámigénye, valamint a nemzetközi szervezetek megjelenése és főleg az ezek munkatársai részére személyi szolgáltatásokat végzők iránti igény. Jelentős vonzóerő volt a gyermekek korlátozott, de az agrárterületeknél mégis lényegesen kedvezőbb iskolázási lehetősége. Azonban nem csak a városok vonzóereje növekedett. A lakosság városokba áramlásának súlyos kényszerítő okai is voltak. Egyes országokban a szárazság és a földek kimerülése, más országokban az életbiztonságnak a háborús, polgárháborús események, illetve etnikai konfliktusok miatt bekövetkező romlása vagy ezen tényezők együttes hatása miatt is, menekül a városokba a népesség.⁴

³ *J. K. Galbraith: Egy kortárs emlékei.* Európa Könyvkiadó. Budapest. 1988. 441 old.

⁴ Luanda lakossága 1971-ben az Atlas de poche adatai szerint 250 000 fő volt. A Cartographia Rt. 1998-ban kiadott világ-atlasza már 1 300 000 főről számol be.

A nagyarányú városba áramlásnak rendkívüli káros társadalmi hatásai voltak. A falusi élet (Afrikában is szigorú) erkölcsi normái érvényüket veszítették, az új, városi életforma normái pedig még nem alakultak ki. A társadalom és az egyéni identitástudatot formáló alapvető közösségnek tekinthető kiterjedt afrikai család tagjai szétszóródtak, új identitás-tudat pedig még nem jöhetett létre. Az új „városlakók” viszonylag rendezett és tiszta, kezdetlegesen, de az éghajlat követelményeinek megfelelően épített falvakból a nappali forróságot és az éjszakai hideget egyaránt felfokozó hullámbádog kalyibás nyomornegyedekbe vagy az eltávozott gyarmatosítók lakótömbjeibe, zsúfolt lakásokba kerültek. A közművek fejlődése sehol sem tartott lépést a népesség növekedésével. A nyolc-tízemeletes betonépületek új lakói küszködnek a nem vagy csak akadozva működő víz- és áramellátással, az eldugult csatornahálózáttal. A liftaknában több emelet magasságban gyűlt a szervezetten nem gyűjtött háztartási szemét. Az asszonyok gyakran több száz méteres távolságból fejükön hozzák a vízzel telt – többnyire 30 literes – edényeket. (A rendszeres tisztálkodás és a ruhák tisztán tartása az afrikai ember primer szükséglete, amiről nem mond le. Ez a tisztasági igény azonban a városokban már nem vonatkozik a lakás ajtaján kívül eső környezetre.) Az utcákon felhalmozódó szemetet csak időnként, kampányszerűen gyűjtik össze. A nagyméretű, szennyes, bűzlő pocsolyákból tömegével kelnek ki a maláriát terjesztő anophales szúnyogok. A nem megfelelően tisztított ivóvíz a tífusz, a vérhas állandó és a kolera gyakori terjesztője. Az emberek idegesek és zaklatottak.⁵

Angola sajátos helyzetben van. Még a megművelhető területhez viszonyítva is alacsony a népsűrűség, parti vizei halban bővelkednek, az ország déli határán hatalmas marhacsordák legelnek, és a kontinentális talajzatban jelentős olajtartalékok vannak. Ezeket az előnyöket azonban csak korlátozottan tudja hasznára fordítani.

Angola gyarmat volt, mégpedig a gyarmattartó államok gazdaságilag, kulturálisan és politikailag legelmaradottabbjának,⁶ Portugáliának a gyarmata. Az ország belső területeinek gyarmatosítása csak a XX. század elején fejeződött be. A XIX. század végéig Angola a Nyugat-Indiába és Brazíliába irányuló rabszolga-kereskedelem kiinduló pontja volt. A helyi főnökök háborúskodásai egész országrészeket néptelenítettek el. A foglyokat európai árukért (lőfegyverekért, lőszerért, textilákkért és pálinkáért) adták el a rabszolga-kereskedőknek. Ez magyarázza elsősorban Angola rendkívül alacsony népsűrűségét.

Az ország teljes gyarmatosítása után uralkodóvá lett a „regime do indigenato”, az emberi szabadságjogokat, az egészségügyi és oktatási szükségleteket még az anyaországinál is lényegesen kevesebbre értékelő kormányzási rendszer, melyet a szinte teljhatalommal felruházott (gyakran korrup) helyi hatalmasságok tovább súlyosbítottak. 1951-től Angolát Portugália tengeren túli megyéjének nyilvánították, és nagytömegű portugál bevándorlás vette kezdetét. A portugálok afrikai gyarmataikat a hazai túlnépesedés leveztető csatornájának tekintették. A gyarmatok segítségével igyekeztek megszabadulni a szegényektől, a munkanélküliektől és – deportálás útján – a politikailag veszélyesnek tekintett elemektől.

⁵ Az európaiak nagy része a feketéket állandóan mosolygó, derűs embereknek hiszi. A valóságban annyi zaklatottan ideges embert kevés helyen látni, mint Afrika túlzó zsúfolt nagyvárosaiban.

⁶ Az ENSZ 1991-ben kiadott jelentése – Human Development Report 1991. UNDP. Oxford University Press. New York – Oxford. 1991 – szerint Portugáliában a felnőtt lakosságnak csak 85 százaléka volt írástudó 1985-ben és 1980-ban 3,8 osztály volt a felnőttek átlagos iskolázottsága. (Magyarországon akkor 99 százalékos írástudás és 8,6 iskolaév volt az átlag.)

A főváros – a gyorsan fejlődő Luanda – portugál város volt. Itt a szatócstól a foltozó vargáig, a taxisofőrtől a pékig minden mesterséget a portugálok uraltak. A városban portugálok cipőtisztítók voltak, a kikötő előtt portugál koldusok kéregettek. Ugyanakkor szép számmal voltak rendkívül gazdag portugál gyárosok, nagykereskedők és földbirtokosok is. Egyszóval az elmaradott Portugália egy része teljes társadalmi tagozódásával áttelepült Angolába. Éltek a városban – pontosabban a város egyes részein létrejött musequekben (a vályogból épült vagy hullámlemezről tákolts viskókból álló nyomoranyagdedekben) – nagy számmal afrikaiak és mulattók is, akik rendszerint azt a munkát végezték, amit a portugál betelepülők végképpen nem vállaltak. Ha kis számban is, de akadtak fekete és mulattó értelmiségiek is. Ezeket „assimiladoknak”, a (portugálokhoz) asszimiláltaknak tekintették. Nagyon nehéz volt bejutniuk az iskolákba, szigorú kvóták szabályozták a mulattók és a feketék számát.

Az 1961-ben megindult függetlenségi háború rendkívül véres és kegyetlen volt. Mint minden forradalmi (vagy függetlenségi) mozgalmat, ezt is értelmiségiek indították el. A legaktívabb az ország nyugati felében és a tengerparton élő fekete (kimbundu), mulattó és (baloldali, liberális és szocialista beállítottságú) fehér értelmiség volt. A főbb mezőgazdasági területek, a keleti és a déli országrészek ovimbundu és az északi tartományok bakongo népessége csak később kapcsolódott be a gyarmatosítás ellenes harcba. A nagy véráldozatokkal járó és kilátástalannak látszó angolai, majd a később kibontakozó mozambiki függetlenségi háború a portugál hadsereget is demoralizálta, és nagymértékben hozzájárult a „szegfűk forradalmához”, az 1974. évi portugáliai demokratikus fordulathoz.

1975-ben Angola elnyerte függetlenségét, de ekkor már három függetlenségi mozgalom – a tengerparti sávban az MPLA, a keleti országrészben az UNITA, északon az FNLA – működött. Ez elsősorban nem világnézeti különbséget tükrözött, hanem a három fő bantu népcsoport, a kimbunduk (MPLA), az ovimbunduk (UNITA) és a bakongók (FNLA) területi megoszlását.⁷

A függetlenség kikiáltása után Luandában gyakorlatilag az MPLA alakított kormányt. *Agostinho Neto* – egy protestáns (metodista) lelkész fia, képzettsége szerint orvos, akit először lisszaboni tanulmányai során ítélték börtönbüntetésre gyarmatosítás ellenes versei miatt – lett az állam elnöke. Az MPLA eredetileg nem volt kifejezetten kommunista mozgalom. Politikai támogatást azonban kezdetben csak az illegális portugáliai szélső baloldaltól és az Angolába deportált baloldaliaktól kapott. A függetlenségi harcok idején fegyverekkel főleg a Szovjetunió és Kína látta el mind az MPLA-t, mind az UNITA-t. Az FNLA nem szorult erre a támogatásra, mert vezetője – *H. Roberto* – számíthatott sógora – *Mobutu* zairei diktátor – segítségére.

A függetlenség kikiáltása után Angolát egyszerre támadta meg és hatolt be mélyen területére a Dél-Afrikai Köztársaság és Zaire hadserege. Angola ekkor hívta segítségül a kubaiakat. A helyzet súlyosságára jellemző, hogy a zairei csapatokat Luandától körülbelül 20 kilométerre (Quifandongonál, a luandai vízműveknél) sikerült visszafordítani.

A kubai katonákkal azonban tanácsadók is érkeztek, akik a szocialista tervgazdálkodást – pontosabban annak karikatúráját (a bizonytalan információkon alapuló, soha nem

⁷ Ezekre az etnikumokra gyakran a voltaképpen becsmérlő, de mindenképpen lekicsinylő „törzs” kifejezés honosodott meg, holott mind a kimbundu, mind az ovimbundu népesség lélekszáma meghaladja akár az albánokét, akár a bosnyákokét.

teljesülő naturális mérlegeket és elosztási terveket) – vezették be.⁸ A kubaiakhoz később szovjet tanácsadók is csatlakoztak, akik azonban – személyes benyomásom szerint – házájukban sem tartoztak a szakma élvonalába, és felkészültségük hiányosságait pókshendiséggel vegyített forradalmi jelszavakkal pótolták.

Az ország (korábban exportra is termelő) mezőgazdasági területeinek nagyobb része a délkeleti fennsíkon, az UNITA bázisát alkotó ovimbundu etnikum területén van. A polgárháború ezeket a területeket elvágtta a tengerparttól. Az Afrika déli részét kelet-nyugati irányban átszelő Benguela-vasútvonalon megszűnt a forgalom, harci cselekmények és szabotázsakciók bénították meg a Luandát Malange-zsal összekötő és a Namib (Moçamedes) kikötőből keletre vezető vasútvonalakat is. A mezőgazdasági lakosság (az összlakosság 70 százaléka) visszasüllyedt az önellátó naturálgazdálkodásba, a tengerparton koncentráldott városi lakosság élelmiszer-ellátását pedig túlnyomórészt importból kellett biztosítani.

Az angolai gazdaságra nagy csapást jelentett, hogy a függetlenné válás után az országban élő 335 ezer portugálból 305 ezer eltávozott. Ezzel lényegében eltűntek az országból a portugálok által monopolizált kereskedelmi, ipari stb. tevékenységek és az értelmiség túlnyomó része is.

A PÁRHUZAMOS PIAC KIALAKULÁSA

Az angolai kormány gazdasági tevékenysége voltaképpen nagyon egyszerű sémát követett. A bevételeket a nyugati olajcégektől származó regalék, valamint – lényegesen kisebb mértékben – a gyémántexportból származó jövedelmek képezték. Ebből fejlesztették és tartották fenn hadseregüket, ebből fizették a kubaiakat, és ebből fedeztek minden importot (beleértve az „igényjogosultak” különböző kivételezett kategóriáinak ellátására szolgáló behozatalt is).

Az iparban a kőolaj-finomítás, a cementgyártás, a sör és a dohányipari termékek gyártása működött korlátozott kapacitással. Az üzemek állandó anyag- és villamosenergia-hiánnyal küzdöttek. A távoli vízi erőműveket Luandával összekötő távvezetéken mindennaposak voltak a szabotázsakciók.

A kormány legintenzívebb gazdasági tevékenysége a bankjegykibocsátás volt. A forgalomban lévő bankjegyek mennyisége az 1977. évi 17,2 milliárd kwanzáról⁹ 1988-ra 153,5 milliárdra, a bankrendszeren kívüli pénzmennyiség pedig 14,1-ről 140,9-re milliárdra emelkedett.¹⁰

⁸ A karikatúra kifejezést a rendkívül tehetséges és bátor (és talán éppen ezért később kegyvesztett) angolai tervezési minisztertől, *Lopo de Nascimento*-tól hallottam 1987-ben. Az ő kezdeményezésére jött létre az a Magyar–Angolai Gazdaságpolitikai és Pénzügyi Konzultatív Bizottság, amelynek célja éppen a gazdaság reformja, a kubai befolyás ellensúlyozása és a bürokratikus kötöttségek feloldása volt. Nascimento erős kritikával illette kormányának a helyi ismereteket nélkülöző vagy semmibe vevő ellátási politikáját is. Drága valutáért marhahúskonzerveket importáltak, amelyek helyett százezer szám lehetett volna a Cunene tartományban élő mukobalo pásztoroktól marhákat venni, de csakis kékszínű takarókért cserébe. Nem volt azonban senki, aki a kék takarókat importálta volna és levitte volna azokat délre, és északra hozta volna a cserében kapott marhákat.

⁹ Kwanza: Angola legnagyobb folyójáról elnevezett nemzeti valuta.

¹⁰ A GDP-ről csak az 1980–1987. évekről álltak rendelkezésre adatok. Ezek szerint a GDP az 1980. évi 162,3 milliárd kwanzáról 1987-re 199,5 milliárdra nőtt, míg a forgalomban lévő pénzmennyiség 40,5-ről 131,4-re, a bankrendszeren kívül lévő pénzmennyiség pedig 31,0-ről 119,3-ra növekedett. A GDP-re vonatkozó adatok rendkívüli mértékben alábecsültek, mert nem megfelelően vették figyelembe az önellátó mezőgazdasági lakosság termelését, de nem tartalmazzák az adatok az ún. „párhuzamos piacon” realizált jövedelmeket sem. A bankrendszeren kívül lévő pénzmennyiség azonban Angolában nem bírt olyan jelentőséggel mint, amilyent tulajdonítottak neki, ugyanis nem kellett attól tartani, hogy az emberek megrohanják az üres boltokat.

A kormány által kibocsátott pénzzel kezdetben (körülbelül 1985-ig) csak a kubai típusú ellátási rendszer szűkös fejadagjait, valamint üzemanyagot, könyveket, postabélyeget, képeslapokat és népművészeti tárgyakat lehetett vásárolni. Kwanzában fizethette, aki akarta az adókat és a közüzemi díjakat is.

A városi lakosság ellátására különböző csatornák szolgáltak.

a) Kizárólag a munkaviszonyban álló személyek kaptak a számukra kijelölt üzletben érvényes két kartont (cartão). Az egyik kartonra hetente háromszor kenyeret lehetett vásárolni (ha éppen volt a kijelölt üzletben), a másik kartonra minden hónapban a készletektől függően változó összetételű egységcsomagot adtak ki. Ezért a bevásárlásért minimális összeget kellett kifizetni (gyakorlatilag az 1975. évi árszinten). Ez a „bevásárlás” (compra) mintegy egyheti minimális élelmiszeri és higiénés (szappan, mosószappan, fogkrém) szükségleteit fedezte egy átlagos (hat-héttagú) luandai családnak. Zöldséget gyümölcsöt nem adtak.

b) A beosztástól és a munkahely presztízsétől függő mértékben a keresők kisebb, kiváltságos része speciális ellátást, ún. cabaz-t (kosarat) kapott. A kosár kifejezés azonban megtévesztő. Ennek a lényege az volt, hogy a fizetés egy részét „devizakwanza” utalványban kapták meg. Ez az utalvány meghatározott valutaboltban¹¹ volt érvényes. A „devizakwanza” értékét hivatalos árfolyamon számolták (30 kwanza = 1 dollár). A dollár fekete árfolyama az idők során 800 kwanzáról 2500–3000 kwanzára emelkedett, de a kiváltságosok felsőbb rétege ekkor is a hivatalos árfolyamon, tehát rendkívül olcsón jutott műszaki cikkekhez,¹² és elvileg minden angolai polgár ezen az árfolyamon vehetett repülőjegyet is. „Jobb emberek” utazásaihoz (ugyancsak hivatalos árfolyamon) valutaellátmányt is kaptak. (A repülőtéren beszállókártyáknak azonban igen magas fekete árfolyama volt.) A speciális ellátás nagyrészt ún. konzumárukból (cigaretta, italok, piperecikkek és néhány ruházati cikk) állt. A speciális ellátásban nem, vagy csak nagyon drágán juthattak zöldséghez, gyümölcshöz. Ezért a megvásárolt áruk egy részét (főleg a sört és a whiskyt) többnyire azonnal, még a boltok előtt várakozó kofáknak adták el.

c) Egyes munkahelyek dolgozóiknak rendszertelenül, de hivatalos áron árusítottak élelmiszereket. (A pénzügyminisztériumnak például ellátó gazdasága volt Luandától északra a Bengo folyónál.)

d) Nagy jelentősége és fontos munkaerő-megtartó szerepe volt az üzemi étkeztetésnek.

e) A fogyasztási cikkek előállítását üzemeknél általános volt az „autoconsumo”, vagyis az „önfogyasztás”. A dolgozók kedvezményes áron vásárolhattak bizonyos értékben a vállalat termékeiből. A nem osztható nagyobb értékű termékekből több munkás közösen kapott egy darabot (például asztalt, ágyat – vagy mint később utalunk rá – koporsót), amit közösen cseréltek el, vagy közösen árusítottak.

f) Elképzelhetetlenül nagy szerepe volt a csempészetnek és – mindennek felett – igencsak szépítve a desvionak, vagyis „eltérítésnek” nevezett sikkasztásnak és lopásnak.

Az ellátás alacsony színvonalára mellett jelentős problémák voltak a különböző ellátási formákban megszerezhető javak összetételével. Cserékre, mégpedig rendszeres természetbeni cserékre volt szükség. Így alakult ki a „párhuzamos piac” mint a termékek cseréjének, a strukturális alkalmazkodásnak a piaca. Körülbelül 1984–1985-ig a közvetlen termékcseré dominált. Az emberek idejük nagy részét fordították arra, hogy megfelelő cserepartnert találjanak. Egy ideig a sör töltötte be az „általános egyenérték” szerepét.¹³ Ez azonban rendkívül megnehezítette a kisebb értékű áruk (például a banán) vásárlását. Az angolaiak azonban leleményes emberek. Jóval a gyarmatosítás előtt csereeszközként a kagylópénz, a „zimbo” szerepelt. A zimbo kagylók azonban már évszázadokkal ezelőtt

¹¹ Luandában több valutabolt is volt, többnyire külföldi vállalatok kezelésében. A valutaboltok többsége italok, dohány-árúk, háztartási és kozmetikai cikkek árusítására specializálódott. Itt a jogosultak (külföldiek és erre jogosított angolaiak) számlát nyithattak. Ruházati cikkek árusítására egy portugál és három kubai üzlet specializálódott, a kubai üzletekben azonban angolaiak nem vásárolhattak.

¹² Némelyik kiváltságos személy (például egyik angolai kollégám) megvehetett egy 2000 dolláros AT-computert a hivatalos 30 kwanza árfolyamon 60 ezer kwanza értékben, ami két láda (40 darab) dobozos sör piaci árának felelt meg.

¹³ Egy több évvel előttem Angolában járt delegáció vezetője mesélte, hogy egy este a vendégházban a szakácsot zokogva találták. Nagy nehezen megtudták, az a baja, hogy meghalt az apja és nem tudja, honnan szerez nyolc láda sört. Először azt hiték, hogy a sör a halottja torra kell, de kiderült, hogy az asztalosüzemi brigád csak nyolc láda sörért hajlandó elcserélni az üzemi „autoconsumo”-ként (önfogyasztásra) kapott koporsót.

kifogytak (az angolai partokon), ezért más csereeszközt kellett találni. A megoldást az angolai kormány nyújtotta a nyakló nélküli pénzkibocsátással.¹⁴ A kwanza bankjegyek – mintegy „zsetonként” – lassan átvették a zimbo kagylók szerepét.

A korábban csak korlátozottan használható nemzeti valuta szerepe fokozatosan megváltozott, új dimenziókat kapott, a megszerzett és birtokolt pénz nem járt annak elköltethetőségével. (Ebben az időszakban az áruk és egyes szolgáltatások vásárlásának a pénz birtokolása csak szükséges, de nem elégséges feltétele volt, a vásárláshoz kiutalásokra, a jogosultságok és privilégiumok különböző fokozataiban való részesedésre volt szükség.) 1985 után fokozatosan pénzért – igaz, hogy sok pénzért – gyakorlatilag minden megvehetővé vált a párhuzamos piacon. Megindult az angolai pénz spontán rehabilitációja. A „párhuzamos piac” a termékek cseréjének piacaként indult, és voltaképpen végig így is működött. Ahhoz ugyanis, hogy valaki vásárló lehessen a piacon, előbb eladóként kellett ott megjelenie. Bár az ügyletek most már a pénz közvetítésével mentek végbe, a piaci árszint azonban megkövetelte, hogy valamilyen árut előzőleg el is adjanak, méghozzá ugyanott, lényegében ugyanazon az árszinten.¹⁵ A legális munkajövedelmek ugyanis csak töredékét fedezhették a piac forgalmának. Az árak az elhanyagolhatóan csekély mértékű hivatalos ellátásban megállapítottaknál jóval magasabbak voltak, és ez megtéveszthette a felületes szemlélőt,¹⁶ de ugyanakkor meglepően stabilak maradtak. A piaci árak a kereslet és a kínálat alakulását követve bizonyos mértékben – néha a várható tendenciával ellentétes irányban – hullámoztak,¹⁷ de mindenképpen függetlenek voltak a bankjegykibocsátás mértékétől, sőt még a dollár szabadpiaci árfolyamától is. Inflációs folyamatról tehát nem beszélhettünk, csak (a vásárlásokban gyakorlatilag nem érvényesülő) hivatalos árak és a piaci árak kettősségéről.

Az 1. tábla azt mutatja, hogy az árak viszonylag állandók voltak, az árárányok inkább a lakosság preferenciáit (például a szójaolajnál kedveltebb a pálmaolaj) és az importban mutatkozó változásokat tükrözik. A stabilitás jellemzője, hogy például a magánkézben lévő és a városi közlekedés nagy részét lebonyolító iránytaxikon történő utazás a „processo quinhentos”, vagyis az „ötszázas menet” nevet kapta. A fuvardíj ugyanis hosszú éveken át egységesen 500 kwanza volt.

A hivatalos ellátás a létminimumot sem biztosította. Ugyanakkor a lakosság, bár szegénységben élt, éhezésnek, lerongyoltságnak nyoma sem látszott. Ez arra mutatott, hogy a gazdaság hivatalos mechanizmusa mellett (azon felül) kell lenni egy, a túlélés feltételeit biztosító metamechanizmusnak. Az a meggyőződésünk alakult ki, hogy a párhuzamos piac beható vizsgálata nélkül semmit sem tudhatunk, semmit sem érthetünk meg abból,

¹⁴ Azt, hogy nem túloztunk az angolai pénzügyi politika megítélésében az is bizonyítja, hogy a CIA adatai szerint 1992-ben Angola költségvetési bevétele 928 millió dollár volt, ezt 35 millió dollárral meghaladták a beruházási kiadások. Az összes költségvetési kiadás a bevételek 2,7-szerese, 2,5 milliárd dollár volt. Ehhez valóban „nyakló nélküli” emisszióra volt szükség.

¹⁵ A 4. táblában bemutatott számítás szerint egy átlagos luandai család hetenként körülbelül 20 ezer kwanzát költött a piacon legalapvetőbb szükségleteire. Az átlagos havi kereset 30–40 ezer kwanza körül volt, amellezt az emberek többsége nem is állt alkalmazásban, így valamilyen (bárhonnan is származó) árut el kellett adniuk – méghozzá a párhuzamos piacon –, hogy vásárolhassanak.

¹⁶ Így jártak a nemzetközi pénzügyi és gazdasági tanácsadó szervezetek munkatársai is, akik rövid látogatásaik során első-sorban a dollár feketepiaci árfolyama alapján tájékozódhattak. A párhuzamos piac valódi szerepét és működését az angolai hivatalos körök sem ismerték (vagy nem akarták ismerni), ezért kezdetben a magyar szakértőbizottságot is sikerült meggyőzniük az infláció és a bankrendszeren kívüli pénzmennyiség problémájának elsődlegességéről és súlyosságáról.

¹⁷ Így például 1989 karácsonya előtt – minden várakozással ellentétben – a megszokott 1500 kwanzáról 900–1000 kwanzára csökkent a dobozos sör ára. Megemelték ugyanis a speciális ellátásban részesülők devizakeretét, és így ezek több árut adhattak el a kofáknak.

ami az országban történik. Ehhez azonban nagy ellenállást kellett leküzdeni. Az angolai politikai vezetés – a szocialista országokban is megszokott módon – vagy haraggal bélyegezte meg a párhuzamos piac spekulánsait, vagy pedig tudomást sem akart venni e piac létéről. A hivatalos körök ellenszenvének egyik oka az volt, hogy a gazdaságnak egy tekintélyes (és jól működő) része a központi gazdasági irányítást semmibe véve saját törvényszerűségei szerint működik. Ennek a párhuzamos piacnak a feltérképezésére az Angolai Tervminisztériumban részletes tanulmány készült,¹⁸ amelynek elkészítése korántsem ment akadályoztatások, viták és gáncsoskodások nélkül, a miniszter elsősorban a hadsereg és a rendőrség vezetőinek rosszállásától óvott minket.

1. tábla

A luandai „párhuzamos piac” kiskereskedelmi árainak változása 1985 és 1989 novembere között*

Megnevezés	Az 1985	Az 1989
	novemberi egységár (kwanza)	
Cukor (kilogramm)	1 500–2 000	800
Rizs (kilogramm)	1 000	200
Manióka liszt (kilogramm)	4 000	500
Kukoricaliszt (kilogramm)	1 200–1 800	500
Bab (kilogramm)	2 000	500
Szárzatszta (kilogramm)	2 000	1 000
Burgonya (kilogramm)	1 000	1 000
Banán (kilogramm)	500–700	1 000
Száritott hal (kilogramm)	1 500–2 000	2 000
Fagyasztott hal (pikó) (kilogramm)	1 000	1 000
Marhahús (kilogramm)	2 000–2 500	6 000
Baromfihús (kilogramm)	2 500–3 000	2 500
Dobozos tej (liter)	4 000	3 000
Tojás (darab)	300–500	300
Kenyér (darab)	500	500–1 000
Belföldi sör (0,5 liter)	800–1 000	1 000
Import sör (0,5 liter)	1 500	1 500
Belföldi bor (liter)	3 000	2 500–3 000
Import bor (liter)	3 500	5 000–7 000
Szójaolaj (liter)	1 000	500
Pálmaolaj (liter)	2 000	2 500
Paradicsom (kilogramm)	4 000	1 500
Belföldi üdítőital (0,5 liter)	1 000	1 000
Import üdítőital (0,5 liter)	1 500	1 500
Szappan (darab)	600–1 000	500
Belföldi cigaretta (doboz)	500	1 000
Whisky (üveg)	15 000	12 000–15 000

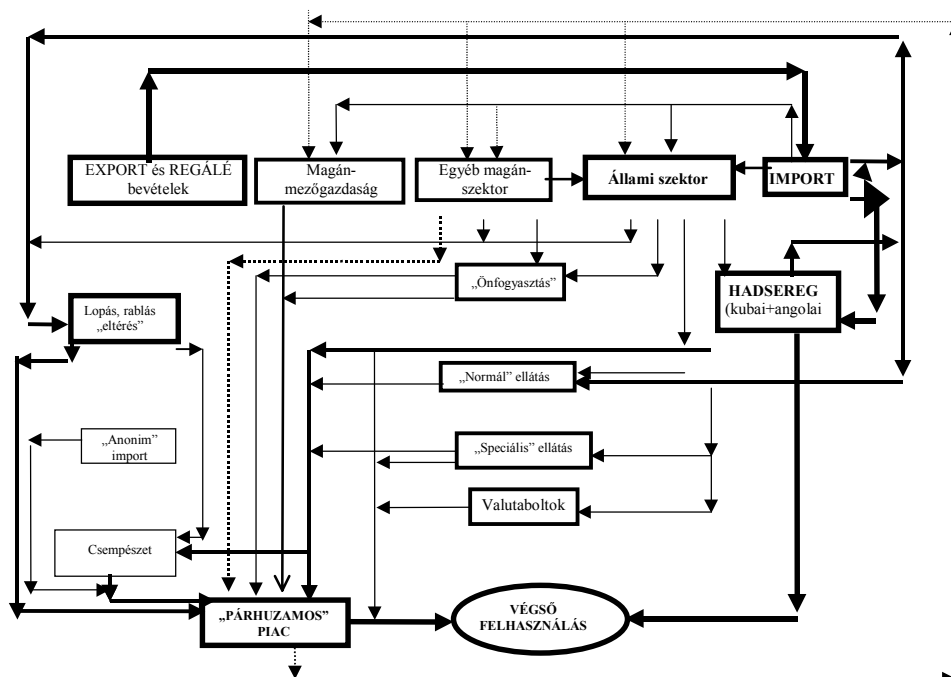
* A Luandai Gazdasági Rendőrség adatai alapján.

A mercado paralelo legkedvezőbb vonása mindenképpen az volt, hogy – ahol csak a közlekedési viszonyok és a hadi események lehetővé tették – iparcikkek jutottak a fal-

¹⁸ A tanulmányt, *dr. Frigyes Ervin és Julio M. V. Bessa* készítette O mercado paralelo de Luanda, Luanda, Dezembro de 1989 címmel, és azt a minisztériumok és az Angolai Nemzeti Bank vezetőinek részvételével megtartott vitán elismerően fogadták.

vakba és ott élelmiszert vásároltak a városok ellátására. A mezőgazdasági termelők egy része így ismét bekapcsolódott a gazdaság körforgásába.

1. ábra. Az angolai gazdaság egyszerűsített folyamatábrája

Megjegyzés. A vonalak (keresetek) vastagsága az útvonalak, a források és a felhasználók jelentőségét jelzi.

A párhuzamos piac árai és a dollár¹⁹ (fekete) árfolyama egymástól függetlenek voltak, sőt a piacon a dollár értéke jelentősen csökkent. A dollár fekete árfolyama az 1985 februári 1200-ról 1989 novemberére 2700 kwanzára emelkedett. A változatlanul dobozonként 1500 kwanzáért árusított import sör dollárban kifejezett ára így 1,25 dollárról 56 centre, egy üveg whisky ára pedig 12,5 dollárról 4,44–5,56 dollárra csökkent, (az angolaiak által nem kedvelt, de az állami kereskedelem által bőségesen importált jó minőségű portugál szardíniát 250–300 kwanzáért, 10–15 centért vesztegették a piacon); az iránytáxi fuvardíja 42 centről 19 centre csökkent. Az átlagos – *Tersánszky Józsi Jenő* kifejezésével élve – „piaci polgár” azonban csak hírből ismerte a dollárt.

A dollár fekete árfolyamát elsősorban a hivatalos árfolyamon vásárolható repülőjegyek által ösztönzött utazási igények (és a szűkösen mért költőpénzkeretek), valamint a növekvő gépkocsikereslet befolyásolta. Hivatalos gépkocsikereskedelem nem volt. Így autóhoz csak egyéni behozattal és az országból távozó vagy kocsijukat cserélni kívánó külföldiektől lehetett jutni. Ehhez pedig valuta kellett. Ugyanez vonatkozott a tv-készülékekre, hűtőszekré-

¹⁹ A valutavásárlásban érdekelt angolaiak számára a külföldi valuta a „verdinhos”, a „zöldecskéket”, vagyis az amerikai dollárt jelentette.

nyekre, légkondicionálókra és számítógépekre is, amelyeket egyébként csak a kiváltságosak vásárolhattak meg – külön kiutalásra – hivatalos árfolyamon.

A párhuzamos piacra az áruk csak elhanyagolható része (az ún. „anonim import”) került magánosok által birtokolt külföldi valutáért. Elsősorban a belföldön termelt, illetve a hivatalosan importált áruk jelentős része került a piacra a különféle, a törvényestől, a nyílt bűnözésig terjedően megítélhető csatornákon keresztül. A piac teljesen összefonódott a „desvio” jelenségével. Nem alkalmazhatjuk azonban maradéktalanul a fejlett árutermelő társadalom és a demokratikus polgári értékrend erkölcsi normáit a függetlenségét épphogy elért afrikai országra, amelynek túlnyomó része több mint egynegyed évszázada hadszíntér, és ahol a lakosság többsége gyökereitől elszakított menekült volt.

A piac vizsgálata rámutatott arra, hogy az angolai gazdaság valódi körforgása milyen erősen kapcsolódott a párhuzamos piachoz és a javak „eltérítéséhez”. E folyamatokat szeretnénk érzékeltetni az angolai gazdaság egyszerűsített folyamatábrájával.

A folyamatábrával kapcsolatban több megállapítást kell tennünk.

– Az állam devizajövedelmei szinte kizárólagosan a nyugati olajtársaságoknak nyújtott koncessziókból olajjövedékekből származtak, és ebből fedezhették az állami importot.

– A devizabevételek túlnyomó részét természetesen katonai célokra fordították. Ebből fedezték a „normál ellátás”, a „speciális ellátás”, a valutaboltok és a nem mezőgazdasági magánszektor importszükségletét is.

– Mindezen felhasználóknak szánt termékekből jelentős mennyiséget „eltérítettek” (az import nagy része már a kikötőkből – a rendőrség és a bandák, valamint a bandák egymás közötti fegyveres összecsapásainak állandó színteréről – tűnt el). A zsákmányt a párhuzamos piac értékesítette.

– Jelentős mennyiségű áru főleg gyógyszer került (általában a hadsereg közreműködésével) a szomszédos Zairebe (ma Kongói Demokratikus Köztársaság). Cserébe divatcikkeket, kozmetikumokat és szórakoztató elektronikát hoztak át a határon és juttattak el a párhuzamos piacra.

– A hadsereg (kubai és angolai) felszerelésének, illetve ellátmányának jelentős része is a párhuzamos piacra került.²⁰ Minden angolai dohányos azt a helyi gyártású „AC” cigarettát szívta, amelynek dobozán ott volt a „fegyveres erők kizárólagos használatára” felirat. (Állítólag a gépkarabélyoknak is szabott piaci ára volt.)

– A piac közvetítői iparcikkkel látta el a többé-kevésbé biztonságosan megközelíthető falvakat, és gondoskodott a város zöldség-, és gyümölcsellátásáról, így a város árúellátásához hozzájárultak az árucserébe lassanként bevont mezőgazdasági kistermelők is.

– Az árúellátás legkisebb részét a „normál ellátásban” kapott, de a részesülők által áruba bocsátott termékek (például az angolaiak által kifejezetten nem kedvelt és – talán könnyű szállíthatósága miatt – nagymennyiségben importált rizs és szardínia) képezték.

– Nagy jelentősége volt az önfogyasztásból származó különböző termékek és a speciális ellátás keretében eladott, valamint a valutaboltokból származó italok, dohányárúk és kozmetikai cikkek piaci értékesítésének.

– Növekedett a magánszemélyek külföldi (elsősorban braziliai) utazásaiból származó ún. anonim import szerepe.

– Mind a magán, mind az állami szektor termeléséhez szükséges anyagok és szerszámok egy részét, mind az üzemi étkeztetéshez felhasznált nyersanyagok nagy részét a párhuzamos piacon vásárolták.

A 80-as évek végén Angola nem volt demokratikus ország. Abban az időben azonban az egész kontinensre a keményebb vagy puhább diktatúra volt jellemző korlátlan hatalmú

²⁰ Olcsó és elhamarkodott magatartás lenne elszörnnyülködni az angolai katonák viselt dolgain. A hadsereg már huszonötödik esztendeje embertelen terepen vívta kilátástalan, véget nem érő harcait, és összehasonlításképp elég az amerikai hadsereg egyes tagjainak – a sajtóban is bőven szellőztetett – vietnami demoralizálódására vagy a szovjet hadsereg katonáinak afganisztáni „viselt dolgaira” utalnunk. Másképpen kell megítélni a vezetés magatartását, amiről azonban nincsenek adatok. Csak arra szeretnénk utalni, hogy amikor az Angolában harcoló kubai csapatok nemzeti hősként ünnepelet parancsnokát *Ochoa* tábornokot (feltehetően mint Castro potenciális riválisát) hazarendelték és rövid tárgyalás után kivégezték az ellene felhozott vádak egyike az volt, hogy tevékeny szerepe volt az angolai párhuzamos piacon.

és hatalmukkal korlátlanul élő vezetőkkel. A kiváltságok rendszere sem tekinthető angolai vagy szocialista jellemvonásnak, és a javak „spontán újraelosztása” sem. A lopások, rablások nagyságrendjére a Luandai Gazdasági Rendőrségtől kapott, a „tipikus akciók” méreteire vonatkozó adatokból következtethetünk.

2. tábla

A párhuzamos piac áruellátásához kapcsolódó tipikus „eltérítési akciók”*

Akció	Mennyiség	Egységár (kwanza)	Érték (ezer kwanza)
I. Csoport			
Konténer sör (láda)	1250 doboz	36 000	45 000
	9600 üveg	13 000	124 000
Egy raklap cukor	2 500 kilogramm	800	2 000
1 raklap rizs	2 500 kilogramm	200	500
1 raklap liszt	2 500 kilogramm	500	1 250
II. Csoport			
Motorkerékpár	darab		1 000–1 500
Személygépkocsi	darab		5 000–8 000
Terepjáró	darab		7 000–14 000
Tehergépkocsi	darab		13 000–20 000
III. csoport			
Ventilátor	darab		80
Tv-készülék	darab		300
Hifi	darab		600–900
Használt ruha	köteg		600–900

* A Luandai Gazdasági Rendőrség adatai.

A rendőrség azonban csak felmérte, jegyzőkönyvbe foglalta az ismertté vált „eltérítések”, megakadályozni nem tudta azokat. Így a hatóságok akciói főleg a könnyen megtalálható „mercado paralelo” ellen irányultak. A rendőrség belefáradva abba, hogy kis meggyőző erővel, sikertelenül próbálkozott a lopások, rablások, sikkasztások felszámolásával, időnként rajtaütött a könnyen megtalálható (és kifizetődő elkobzási lehetőségeket nyújtó) piacokon. Ehhez néha a hadsereg segítségét is igénybe vették.

A biztonsági szervek időnként a közhangulatot is igyekeztek felhasználni, ugyanis az árusok nagy része külföldi (a Zöldfoki Szigetektől Sao Toméból, Zaireből vagy Brazzaville Kongóból származó) volt. A túlélés egyetlen lehetőségét nyújtó piacok azonban mégis népszerűek maradtak. Emellett nem feledkezhetünk meg az afrikai piacok hagyományos társadalmi jelentőségéről sem. A piac az a hely, ahol a földiek, a rokonok és az ismerősök találkoznak és értesülnek az aktuális hírekről. Itt ismerkednek meg egymással a fiatalok és itt verekednek össze az asszonyok férjeik szeretőivel. Sokan a piaci lacikonyhánál ebédelnek, vacsoráznak. Isszák a kofák szárazjejes dobozokban hűtött sörét stb., és ez nem csak a népesség legszegényebb rétegeire igaz! Társas életre (a hétfégi házi mulatságoktól és a késő esti diszkóktól eltekintve) más hely nincs. Az afrikai piac tehát nem csak a gazdasági, de a társadalmi, társasági életnek is központja. A piac Afrika legjellegzetesebb elidegeníthetetlen hagyományos intézménye.

A PÁRHUZAMOS PIAC MÉRÉSE

A piacról nem voltak „hivatalos” statisztikai adatok. Úgy éreztük, hogy az adatok hiánya nem menthet fel minket attól, hogy legalábbis megkíséreljük a kvantitatív értékelést. Így a politikai aritmetika *W. Petty* által megalapozott módszereit követtük. A különböző forrásokból gyéren rendelkezésre álló információkat ésszerű (vagy legalábbis annak vélt) feltételezésekkel kiegészítve, az egyes adatokat egymással szembesítve – a tiszteség követelményeinek eleget téve – készítettük becsléseinket. Olyan jelenségek vizsgálatánál, mint az angolai párhuzamos piac vagy általában a feketegazdaság, ahol minden érdek a tények feltárása ellen szól, ez volt a megközelítés egyetlen módja.

A luandai párhuzamos piacra vonatkozó legfontosabb mennyiségi információkat a miniszterünk által is baljósan említett, hadseregtől (a hadsereg légi térképészeti intézetétől) és a (gazdasági) rendőrségtől kaptuk. A harmadik világban ugyanis a katonáknak és a rendőröknek általában fejlettebb realitásérzékük van, mint a politikusoknak. Így sikerült őket meggyőznünk,²¹ és megadtak minden lehetséges segítséget. A rendőrség piaci „megfigyelői” a mi szempontjaink szerint készítették el jelentéseiket, a hadsereg térképészeti intézete pedig rendelkezésünkre bocsátotta a legfontosabb luandai piacokról készített légi felvételeinek vázlatait, amelyekből megállapították a kereskedelmi célt szolgáló terület nagyságát, az eladóhelyek (bódék) és a vásárlók számát és az 1987 és 1989 közötti változásokat. Ez a módszer valójában a manapság oly divatos, de ritkán kézzelfogható GIS-nek (Geographic Information System) egyszerű, hétköznapi változata.

Személyesen is megkérdeztünk sok kereskedőt. Abban, hogy szívesen és (valószínűleg) őszintén is válaszoltak, nagy szerepe volt annak, hogy a szerző portugál beszédének hiányosságai alapján biztosak lehettek abban, hogy nem a rendőrség ügynöke érdeklődik. A kereskedők bizalma odáig terjedt, hogy több esetben házaikba is meghívtak vasárnapi ebédre. Ezek az alkalmak is sok pótlólagos információval szolgáltak.

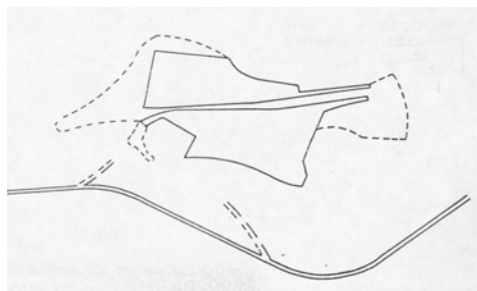
Bár a Katonai Térképészeti Intézet 1987. és 1989. évi felvételeinek értékelése rámutatott a párhuzamos piac terjeszkedésének dinamikájára – a megfigyelt három piac területe 1987-ben 54 ezer, 1989-ben 85,5 ezer négyzetméter volt, azaz 58 százalékkal növekedett – a piac méretének meghatározásához más típusú (és egymás feltételezéseit kölcsönösen ellenőrző) becslésekre volt szükség.

A Gazdasági Rendőrségtől kapott információk alapján számításokat végeztünk a piac eladóinak számára és napi forgalmukra. A becslések négy variánsa az eladók számára és a napi forgalomra vonatkozó két-két változat kombinációjaként készült. Végül a variánsok eredményeinek számtani átlagát fogadtuk el, az eladókat négy csoportba (minimális forgalmú – esetleg csak időszakosan megjelenő –, kisebb forgalmú, közepes forgalmú, nagy forgalmú) sorolva. E variánsok átlagát a 3. tábla mutatja.

Az adatok első látásra ijesztően nagyok voltak, 1989-re 490 milliárd kwanzát eredményeztek. Ekkor csak az 1987. évi GDP-adatok álltak rendelkezésre, és hivatalos áron számítva 199,5 milliárd kwanzát tettek ki. Ebből a vállalati szektorban 177,8 milliárd kwanzával számoltak.

²¹ A legfontosabb érvünk az volt, hogy be kívánjuk bizonyítani, hogy – a nemzetközi pénzügyi szervezetek véleménye ellenére – Angolában nincs infláció, hanem a párhuzamos piacnak sajátos, autonóm árendszere működik, a hivatalosnál jóval magasabb, de nem növekvő, csak saját törvényeit követő hullámzó árszinten, és a párhuzamos piac abszorbeálja az ugyancsak vesztesnek tekintett bankrendszeren kívüli pénzmennyiséget is.

2. ábra. Az angolai légiörök térképészeti felvételeinek 1987. évi adatai és az 1989. évi felvételek vázlata a legfontosabb luandai piacokról

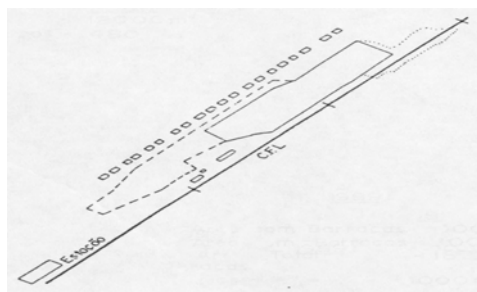
ROQUE SANTEIRO

1987

Terület 32 000 m²
Bódék száma 1 250

1989

Terület bódékkal 30 000 m²
Terület bódék nélkül 20 000 m²
Teljes terület 50 000 m²

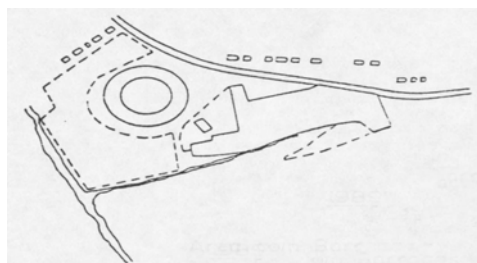
TUNGA N'GO

1987

Terület 12 000 m²
Bódék száma 480

1989

Terület bódékkal 10 000 m²
Terület bódék nélkül 8 000 m²
Teljes terület 18 000 m²

CALEMBA

1987

Terület 10 000 m²
Bódék száma 450

1989

Terület bódékkal 7 000 m²
Terület bódék nélkül 10 500 m²
Teljes terület 17 500 m²

Terület bódékkal

Vasút

Terület bódék nélkül

3. tábla

A luandai párhuzamos piacok 1989. évi forgalma a becslési variánsok átlagán alapján
(becslések a Luandai Gazdasági Rendőrség adatai alapján)

Nagyságkategória	Napi forgalom (millió kwanza)	Éves forgalom (milliárd kwanza)
Minimális forgalmú	500,0	182,5
Kis forgalmú	390,3	142,5
Közepes forgalmú	166,3	60,7
Nagy forgalmú	287,5	104,7
Összesen	1 344,0	490,6

A főbb luandai piacok által igénybe vett terület növekedési üteme alapján visszszámolva, a város párhuzamos piacának 1987. évi forgalma körülbelül 310 milliárd kwanza (a bankrendszeren kívül forgalomban lévő pénzmennyiség 2,6-szerese) lehetett. Ez esetben csak Luandáról van szó, a többi várossal nem számoltunk. Ugyancsak kimaradtak a számításokból a szolgáltatások is. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a GDP-re vonatkozó becslések irreálisan alacsonyak voltak. A teljesen irreális árrendszer (az árak kettőssége) minden összehasonlítást lehetetlenné tett, például a bankrendszeren kívül lévő – döntően a párhuzamos piacon forgó – pénz mennyisége és a GDP között. Angolában nem volt éhínség. A keresők túlnyomó részét (75–80 százalékát) kitevő földművelők nem termelhetek olyan keveset, mint ezt a (magán-mezőgazdaságot is magában foglaló) nem vállalati szektorra vonatkozó érték (11,7 milliárd kz) mutatja. Mindenesetre ellenőrző számításokra volt szükség.²²

Helyi kollégáink (a hivatalsegédek is beleértve) és ismerőseink bevonásával elkezdtük a luandai népesség – elsősorban az alacsonyabb jövedelműek – érendjének vizsgálatát, és több háziasszonyt is kikérdeztünk. Az eredmény: az étkezési szokások a hagyományokat követték, és lényegében minden közepes és alacsony jövedelmű családnál azonosak voltak.

Az így nyert adatok alapján összeállítottuk azt a „fogyasztói kosarat”, amelyik egy átlagos luandai háziasszony minimális – a hivatalos ellátást kiegészítő vagy a jogosulatlanoknál azt helyettesítő – heti étel- és bevásárlásait tartalmazta. (Lásd a 4. táblát.) Számításainknál minden esetben a párhuzamos piaci forgalom nagyságának alulbecslésére törekedtünk.

4. tábla

Az alapvető fogyasztási cikkek minimális heti vásárlása (átlagos, hattagú luandai családban)

Termék	Egységár	Mennyiség	Árösszeg (kwanza)
1. Rizs (kilogramm)	200	1,5	300
2. Bab (kilogramm)	500	0,5	250
3. Száraktészta (kilogramm)	1 000	0,3	300
4. Manióka liszt (kilogramm)	1 000	6,0	6 000
5. Friss hal (kilogramm)	2 000	2,0	4 000
6. Száritott hal (kilogramm)	3 500	0,5	1 750
7. Baromfihús (kilogramm)	3 000	0,7	2 100
8. Kenyér (darab)	800	2,0	1 600
9. Cukor (kilogramm)	800	0,5	400
10. Szójaolaj (liter)	500	1,5	750
11. Pálmaolaj (liter)	2 700	0,3	810
12. Hagyma (kilogramm)	2 000	0,1	200
13. Paradicsom (kilogramm)	1 500	0,1	150
14. Fokhagyma (kilogramm)	5 000	0,02	100
15. Szappan (darab)	500	0,5	250
<i>Összesen</i>			<i>18 960</i>

²² Az ellenőrző számításnál azt feltételeztük, hogy a nem vállalati szektor GDP-je teljes egészében a mezőgazdasági magánszektorból származik. A mezőgazdasági népesség arányát csak a minimális 70 százalékkal számoltuk. Az így figyelembe vett mintegy 6,3 millió mezőgazdasági lakosnál egy főre évi 1857 kwanza, vagyis még hivatalos árfolyamon számítva is csak 62 dollár, napi 17 cent jutna. Ez pedig teljesen elfogadhatatlan, irreálisan alacsony érték.

Az így összeállított minimális fogyasztói kosár adatai képezték a további számítások alapját. Ezek szerint:

a) egy család minimális havi vásárlása (kwanza)	18 960
b) napi kiadás (kwanza)	2 708
c) Luanda népessége (fő)	1 460 000
d) Átlagos családnagyság (fő)	6
e) A családok becsült száma (c/d) (kwanza)	243 333
f) Napi vásárlások összege (e·b) (kwanza)	659,1 millió
g) Évi vásárlások összege (f·365) (kwanza)	240,6 milliárd

Az adatok szerint a minimális, minden luxust nélkülöző kosár alapján a luandai háziasszonyok évi 240,6 milliárd kwanzát költöttek napi bevásárlásaikra. A 3. tábla adataival összevetve megállapítható, hogy a napi élelmiszerek forgalmát is lebonyolító minimális forgalmú árusok eladásai (182,5 kz) a fogyasztási kosár alapján számítottak csak 75 százalékát teszik ki. Ezek az árusok azonban nem csak élelmiszerekkel kereskednek, hanem üdítőitalokat és sört, gyógyszereket és műsoros hangkazettákat is értékesítenek. Ezek az áruk pedig a forgalom tekintélyes részét képviselték. A közepes forgalmú kereskedők elsősorban ruházati cikkekkel és lábbelikkal foglalkoztak, és nem elhanyagolható forgalmukat jelzi, hogy Luandában nem lehetett látni sem rongyos, sem mezítlábás embert, általános volt a „farmer” vagy szafari viselet. Az igazán nagy forgalmú kereskedők kisebb részt ruházati cikkekkel, főleg azonban tartós javakkal és alkatrészekkel kereskedtek.

Már a szó szoros értelmében vett áruforgalom luandai mérete is eloszlathatta a bankrendszeren kívüli pénzmennyiség okozta aggodalmakat. Párhuzamos piac azonban nem csak Luandában volt, és az árucikkek mellett nem feledkezhetünk meg a szolgáltatások forgalmáról sem. Ennek felmérésénél is a rendőrség információira támaszkodtunk. Az olcsó, hivatalos tarifával működő autóbuszok a személyszállítási igényeknek csak a töredékét elégítették ki. Így a hivatalos felmérések szerint is körülbelül 500 „kollektív” taxi végzett személyfuvarozást Luandában. Egy kocsi – a rendőrség becslése szerint – mintegy napi 50 ezer kwanza bevételt hozott. A teherfuvarozásban a 300 darab magánkézben lévő közép nagyságú teherautó egyenként napi 100 ezer kwanza, a 200 nehéz teherautó mindegyike pedig napi 250 ezer kwanza bevételhez juttatta gazdáját. Ez évi 38 milliárd kwanza bruttó bevételt hozott a luandai szállítások területén. (És még nem számoltunk sem az állami szektor gépkocsijaival folytatott fekete fuvarokkal, sem a Luandán kívüli szállításokkal.)

A lakosság részére gyakorlatilag csak az informális szektor nyújtott karbantartási, építési és javító szolgáltatásokat. Ezek pedig drágák voltak. Így például egy közepes tartálykosinyi víz házhoz szállítása egy havi közepes keresetnek megfelelő 30–40 ezer kwanzába került. Egy menyasszonyi ruha, egy esküvői torta ára 150–200 ezer kwanza volt.

*

A párhuzamos piacon és a nem formális gazdaságban forgó összegek nagyságáról, a piaci árak stabilitásáról és a piac törvényszerűségeiről, működési módjáról nyert – korántsem kielégítő mélységű – ismereteink alapján is megállapítható volt hogy:

- nem volt megalapozott az infláció és a bankrendszeren kívüli pénzmennyiség miatti (túlzott) aggodalom;
- a párhuzamos piac árszintjének és a formális szektorban (az államigazgatást is beleértve) megszerezhető jövedelmeknek összevetése azt jelzi, hogy a párhuzamos piac nemcsak részévé vált az angolai gazdaságnak, ha-

nem azt maga alá is gyúrte, piaci keresletet ugyanis csak olyan vásárlóerő képezhetett, amelyik maga is (legálisan vagy illegálisan birtokolt) javak eladásából magán a piacon keletkezett;

– az árrendszer (és a valutaárfolyam) kettőssége – mondhatjuk tudathasadásos jellege – teljesen illuzórikusá tett minden makroökonómiai számítást, amit fokozott még a mezőgazdaság eredményeinek nevétségesen alacsony szintű figyelembevétel. Ennek következtében a GDP és a pénzügyi rendszer adatainak bárminemű összevetése csak tudatzavarhoz vezethetett;

– miképpen az angolai tervgazdaság – az illetékes miniszter szavaival – a tervgazdaság karikatúrája volt, a párhuzamos piac is, amely a hivatalosan létrehozott karikatúra katasztrofális hatásainak mérséklésére, lakossági egyetértés alapján, szabadon született sajátos törvényszerűségeivel szintén a piac karikatúrájának volt tekinthető. A két abszurd jelenséget pedig csakis átgondoltan és együttesen lehetett volna kiküszöbölni;

– a párhuzamos piacon forgalmazott áruknak (a rendőrség szerény becslései szerint is) legalább egynegyede származott az ún. „eltérésekből”; nem közgazdasági, hanem kriminál-pszichológiai és rendőri feladat annak a felmérése, hogy a több mint negyedszázados háborús helyzetben kialakult bűnözési hullámnak hogyan lehetett volna véget vetni, és, hogy a bűnözés visszaszorításával megmentett eszközöket mire lehetett volna fordítani a háborús kiadások növelése és az Afrikában általános presztízs-beruházások (Neto-mauzóleum, új kormányzati negyed, capandai vizierőmű) helyett.

A JELENLEGI FEJLEMÉNYEK

Ezeket a következtetéseket az említett tanulmány részletes jelentésben tárta az angolai vezetés elé. Az elkészült tanulmányt egy tekintélyes testület – a SEF²³ – a gazdasági minisztériumok és az Angolai Nemzeti Bank osztályvezetőiből és főosztályvezetőiből álló – szakértői bizottsága vitatta meg. A fogadtatás – minden előzetes aggodalmunkat eloszlatva – nagyon kedvező volt. A sikeres fogadtatást valószínűleg az indokolta, hogy a mind-annyiuk által tudott, vagy sejtett tényekkel szembesültek, és igazolva látták, hogy az infláció és a bankrendszeren kívüli pénzmennyiség – rajtuk is sokszor számon kért – réme voltaképpen papirtigris.

A politikai vezetők azonban ismét szembeszálltak a tények zsarnokságával, és egy hónappal a sikeres szakmai vita után a luandai komiszár bezáratta a város egyik legnagyobb piacát, a Calembát.²⁴ Mindennek a betetőzéseként 1992-ben puccsszerűen pénzreformot hajtottak végre. Ez abból állt, hogy minden angolai polgárnak korlátozott mennyiségben (körülbelül 40 ezer kwanza erejéig) becserélték pénzét lepecsételt bankjegyekre (új kwanzára). A többi bankjegy értékét veszítette. Az addig gyakorlatilag már nem használt rézpénzek azonban érvényes fizetőeszközök maradtak (azzá váltak). A bankok előtt az átváltásra várók hosszú sorai kígyóztak. A város tele volt rémhírekkel. Állítólag több gazdag candonguiero öngyilkos is lett.

Megkezdődött a „rézkorszak”, vagyis a „rézázsió” korszaka. Az árak eleinte hihetetlen mértékben zuhantak. Az iránytaxik 20 kwanzáért fuvaroztak, a sör ára is 20 kwanza lett, de csak rézpénzzel lehetett fizetni. A „kitandeirák”, a piaci kofák, akik a „rég jó bankjegyes világban” harsány kiáltozással csábították a vevőket, most konok arccal mormogták: „So

²³ A SEF (Saniamento Economico Finacial – Gazdasági Pénzügyi Helyreállítás) lényegében magyar javaslatra létrejött gazdaságpolitikai kezdeményezés volt, amelyből az már nem magyar javaslatra (az elégedetlen népességnek indokolatlan reményeket sugalló) politikai propaganda kampány lett. (A hivatalos iratokat például úgy keltezték, hogy kelt a SEF ... évében. Ennek a propagandának természetesen semmi hatása nem volt, sőt (az ott sem éppen finomkodó) népi humor az elnökre vonatkozó obszcén kijelentés rövidítésének tekintette.

²⁴ A határozat szerint a piac bezárására a „nem megfelelő higiéniai viszonyok” miatt került sor, és területén városi kulturális központot építenek. (A többi piac higiénés helyzete semmivel sem volt kedvezőbb, és a kulturális központ létrehozásának előkészületét sem tapasztaltuk.) Ennek a viszonylag centrális helyzetű piacnak a megszüntetése nagyon megnehezítette az egyszerű luandai emberek életét. Többet kellett utazniuk bevásárlásaikért, és a környező munkahelyeken dolgozók étkezését korábban biztosító lacikonyhák is megszűntek.

para moeda” – (csak fémpénzért). A rég elfelejtett pénzermék azonban csak gyéren kerültek elő a ládafiából és a gyermekek játékszerei közül. Luanda szomjazott, gyalogolt és morgott.

A fémpénz – és később a lepecsételt bankjegyek – pünkösdi királysága azonban nem tartott sokáig. A költségvetési deficit ugyanis továbbra is megmaradt. (A reform évében 1,7-szerese volt a bevételeknek.) Az egyszeri lélegzétvétel után újult erővel indult meg a pénzkibocsátás. A piac azonban most már résen volt. Úgy érezték, hogy ha egyszer sor kerülhetett egy ilyen pénzreformnak nevezett bankjegydézmára, akkor az bármikor megismétlődhet. Az angolai pénz „zimbo” vagy zseton szerepe megszűnt. Számlálási egységből, csereeszközből, jelképből „valódi”, tehát romlékony pénzzé változott.

Az infláció addig ismeretlen mértékben felgyorsult. Ezt bizonyítják a CIA nyilvános adatbázisából az új kwanza (NKz) dollárhoz viszonyított árfolyamának változására vonatkozó 1996-ig terjedő gazdasági adatok. (Lásd az 5. táblát.) Utólag nehéz kideríteni, hogy a sikertelen pénzreform a nemzetközi pénzügyi szervezetek nyomására vagy az elnök személyes kívánságára született-e. Az apparátus mindenesetre a megszokott vak engedelmességgel végrehajtotta, és az eredmény katasztrofális volt. (Itt nem részletezzük a CIA nyilvános adatbázisának adataiból Angola jelenlegi politikai, társadalmi–gazdasági helyzetének elemzését, az érdeklődők az elektronikus sajtóból²⁵ áttekinthetik.) Angola gazdasági helyzete azonban katasztrofális. Az elmondottakból ugyanakkor talán kiolvasható, hogy mindez valószínűleg – legalábbis részben – annak a következménye, hogy a párhuzamos piac immár nem képes (vagy nem hajlandó) a régi módon elfogadni a kormány által kibocsátott bankjegyeket. Ugyan ki is bízna olyan pénzben, amelyet egyetlen tollvonással érvényteleníteni lehet. Ezzel megszűnt az a stabilizáló erő, amelyet a párhuzamos piac jelentett.

5. tábla

Az angolai infláció néhány adata
(kwanza/dollár)

Időpont	Hivatalos	Feketepiaci
	árfolyamok	
1992. április	550	.
1993. július	3 884	.
1993. december 16	7 000	50 000
1994. június 1	90 000	180 000
1995. január 10	600 000	.
1995. április 25	900 000	1 900 000*
1996. november	201 994	.

* 1995. április 6.

Megjegyzés. 1996-ra a CIA jelentése a fogyasztói árindex 1900 százalékos növekedését jelzi, és ebben az évben a költségvetés hiánya a GDP 18 százalékát, a költségvetési bevételek 1,7 szeresét tette ki. A pénzügyi rendszer egyetlen újítása a nemzeti valuta többszöri leértékelése volt. Így Angolában 1995-ben a feketepiaci árfolyam már csak mintegy kétszerese volt a hivatalosnak.

Az angolaihoz hasonló voluntarista megoldások a fejlett világban elképzelhetetlenek. A feketegazdaság szerepe azonban Európában is jelentős, és megítélését rendkívül meg-

²⁵ [HTTP://WWW.ODCI.GOV/CIA/PUBLICATIONS/FACTBOOK/AO.HTML](http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/ao.html)

nehezíti a kérdés gyakran érzelmi megközelítése is. A csempészet, az orgazdaság és az adócsalás mindenképpen elítélendő és üldözendő magatartás. Mint minden gazdasági (és gazdaságigazgatási) kérdésnél azonban itt is figyelembe kell venni a járulékos hatásokat. A magyarországi „párhuzamos piac” elleni megkülönböztetés nélküli frontális támadás ugyanis mind a foglalkoztatás, mind a kis jövedelműek fogyasztási lehetőségei terén jelentős problémákat okozhatna.

TÁRGYSZÓ: Feketegazdaság. Angola.

SUMMARY

The black – or hidden or informal – economy is one of the most important and, at the same time, most discussed phenomena of recent times. Its complicated character is reflected even by the variety of the related denominations. The paper, however, consists of some hints of past and recent Hungarian experiences, its main intention is to describe the functioning of a caricaturally characteristic case of a „very black” market.

The paper’s intention is to inform the reader on the way how the formation of a market called „parallel market” (mercado paralelo) in Angola, tied in some respects to African traditions, reflecting the resourcefulness of African people, corrected the functioning of a rigid, buerocratic cuban type supply system of various degrees of privileges and applied to a small part of population only. And how this market became the most important way of survival, and, at the same time, how this market „rehabilitated” the Angolan currency.

From methodological point of view the applied methods of statistical induction might be interesting. These were closely related to the traditions of William Petty’s Political Arithmethics. The information from macroeconomic data, interviews observations from the police and customs authorities and the evaluation of military aerial photographs were combined, analyzed and confronted with each other.

SZEMLE

A MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG STATISZTIKATÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYÁNAK XXXVI. VÁNDORÜLÉSE

A Magyar Statisztikai Társaság Statistikatörténeti Szakosztálya 1999. április 20–21-én, Nyíregyházán tartotta XXXVI. vándorülését. A vándorülés résztvevői még az ülés kezdete előtt érdekes bibliográfiát kaphattak kézhez, amely a szakosztály tevékenységének kezdetéig –1963-ig – visszamenőleg tartalmazza az elhangzott előadásokat időrendben, tárgymutatóval és névmutatóval kiegészítve. A szakosztály vezetősége a bibliográfiához fűzött ajánlás keretében joggal állapítja meg, hogy annak alapján „...nemcsak az elhangzott előadások tematikus gazdaságáról, hanem arról is képet kaphatunk, hogy e század második felének statisztikusai, kutatói milyen jelentős számban vállalkoztak történeti tárgyú előadások megtartására”. A kötetben lapozva számos ismert nevet találunk. Külön tisztelettel és kegyelettel kell megemlékeznünk azokról a meghatározó életművet felmutató személyiségekről, akik ma már nincsenek közöttünk. Elég itt csupán *Andorka Rudolf*, *Árva János*, *Fazekas Béla*, *Gyulay Ferenc*, *Horváth Róbert*, *Kiss Albert*, *Nemeskéri János*, *Thirring Lajos* nevét említenünk. Jól érzékelhető mindenképpen, hogy a szakosztály tevékenysége kialakult tradíciókon alapul. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ma már a statisztikatörténetnek is meg van a saját „története”.

A XXXVI. vándorülés tartalmában, sokszínűségében és a megrendezés körülményeit tekintve az eddigi hagyományok méltó folytatásának bizonyult. Nyíregyháza második alkalommal adott otthont a vándorülésnek. A vendéglátó Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóság vezetősége és munkatársai mindent megtettek a tanácskozás kellemes légköréért, családi hangulatáért és a jó elhelyezésért. Ezért a konferencia valamennyi résztvevőjének elismerését érdemelték ki.

A tanácskozást *dr. Vukovich Gabriella*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese nyitotta meg, aki egyúttal az elnöki tisztelet is ellátta. Majd *Zilahi József*, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés el-

nöke köszöntőjében hangsúlyozta, hogy nagyra értékeli a statisztikusok munkáját, mert mintegy „tükröt” tartanak a megyei vezetők elé, amikor hiteles adatokkal segítik a döntéshozók munkáját.

A konferencia programja nyitóléssel indult, melynek keretében *dr. Németh Péter*, a megyei múzeumok igazgatóságának igazgatója a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye középkori településeinek történeti statisztikai áttekintése címmel tartott előadást. Értékelése alapjaiban cáfolta azt a korábban elterjedt nézetet, hogy a megye jelenlegi településszerkezetére erőteljesebben rányomta volna bélyegét a török hódoltság időszakának pusztítása.

Ugyancsak a vendéglátó megye élete volt témája *dr. Hajnal Béla* kandidátus, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóság igazgatója előadásának, aki Regionális demográfiai folyamatok Északkelet-Magyarországon című előadásában ráirányította a figyelmet bizonyos kedvezőtlen demográfiai jelenségekre. Utalt az elvándorlás problémakörére, külön kiemelve a tanulmányaik befejezése után vissza nem térő egyetemi végzettségük miatt adódó minőségi veszteséget. Felhívta végül a figyelmet az alacsony várható átlagos élettartamból következő negatív tendenciákra.

A következő előadó, *Albert Niphuis*, a Holland Statisztikai Hivatal ny. fősztályvezetője a XX. század eleje óta rendszeressé vált hollandiai mezőgazdasági összeírásokról adott áttekintést A mezőgazdasági összeírások Hollandiában 1901 óta c. dolgozatában. Ebben bővebb ismertetést nyújtott a mezőgazdasággal kapcsolatos nyilvántartási rendszerek hosszabb távú fejlődéséről is.

A nyitólélen a résztvevők meghallgatták még *dr. Beáta Stehlikova* kandidátusnak, a Nyitrai Agrártudományi Egyetem tudományos munkatársának Matematika az ókortól napjainkig címmel tartott magyar nyelvű előadását.

A első nap délutáni munkautalásán az elnöki tisztelet ezúttal is Vukovich Gabriella töltötte be.

Az ülés első előadója *dr. Dányi Dezső*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. igazgatója kevéssé ismert kérdést vizsgált, amikor a Magyar szórványok Szlovákia területén címmel az ott élő magyar szórványok helyzetéről adott áttekintést. Rámutatott arra, hogy azon területsávon kívül, ahol ma is tömegesen laknak magyar nemzetiségűek, még több száz szlovákiai településen találkozhatunk szórványban élő magyarokkal. A magyar tömbtől elkülönült nyelvi szigetek helyzete a kisebbségi létben belül is fokozottan hátrányos. Az e területeken élők számát az elmúlt évtizedek során az elvándorlás és a beolvadás is erősen apasztotta. Az előadó itt módszertani kérdést is felvetett: például azt, hogy az arányszámokból vagy az abszolút számokból kiindulva definiáljuk a „szórvány” fogalmát. Végkövetkeztetésként arra jutott, hogy a magyar szórványok ma már többnyire kisebb falvakban, idegen nyelvi környezetben élő idős személyek néhány fős csoportját jelentik. E csoportok minden szempontból fokozott figyelmet, gondoskodást igényelnek.

Dr. Gyurgyik László szociológus (Pozsony) az előtte szóló előadóhoz kapcsolódva általános áttekintést adott a Szlovákiai magyarság számának alakulása (1950–1991) címmel, pontosabban a magukat magyarnak vallók számának alakulásáról. Rámutatott arra, hogy a magyar identitás vállalásában 1950 volt a mélypont, amikor még erősen érezhetővé váltak az ún. reszlovakizációból adódó hatások. Az 1960-as években a magyar nemzetiségüként regisztrált személyek száma a korábbihoz képest lényegesen növekedett, és azóta többé-kevésbé stabilizálódott, bár újabban felismerhető a kedvezőtlen demográfiai folyamatok hatása.

A szórványlét problémakörét egy másik földrajzi területhez kötődve vizsgálta *Tóth Pál Péter*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársa Szórványban: magyar és vegyes családok helyzete Észak-Erdélyben 1940–1944 között címmel az azokban az években végrehajtott és akkor feldolgozatlanul maradt kérdőíves felvétel utólagos értékeléséből adódó néhány következtetését ismertette. Ezek lényege abban foglalható össze, hogy vannak bizonyos természetes asszimilációs folyamatok, amelyeket a külső beavatkozás legfeljebb átmenetileg módosíthat.

A konferencia második napjának programja nem egy-egy témakör több oldalú megközelítésével, hanem az előadások sokféleségével keltette fel a jelenlevők érdeklődését. A nap első munkatársán *Laczkó Sándorné*, a KSH főosztályvezetője, a Magyar Statisztikai Társaság főtitkára elnökölt.

Bocz János, a KSH tanácsosa, szociológus egy napjainkban aktuális kérdéssel, A társadalmi non-

profit szervezetek statisztikájának története napjainkban címmel a szervezetek fejlődésével foglalkozott, majd kitért helyzetük néhány sajátosságára. (Az előadás kissé módosított változata a *Statisztikai Szemle* 1999. évi 8. számában a 639–647. oldalakon olvasható.)

Havasi Éva, a KSH főtanácsosa, szociológus Adalékok a háztartás-statisztika történetéhez címmel a magyar háztartás-statisztika történetét vázolta fel abból az alkalomból, hogy a Központi Statisztikai Hivatalban éppen fél évszázada kezdődtek meg a folyamatos háztartás-statisztikai megfigyelések. A rendszer azóta lényegesen változott, fejlődött, de ma újabb kihívásokkal kell szembenéznie. Az előadó megjegyezte, hogy a háztartás-statisztika története valójában még régebbre nyúlik vissza, már a század elején is voltak Magyarországon ilyen irányú kísérletek, külföldön pedig már a XVIII. század végén gyűjtöttek ilyen jellegű adatokat.

Az ülésen harmadikként *Kigyósi Attila*, a KSH titkára a Helységnevtárak története c. előadását – a szerző távollétében – *Kamarás Ferenc* ismertette. A helységnevtárak alapját hazánkban *Bél Mátyás* munkássága vetette meg a XVIII. században, aki hatalmas adatanyagot állított össze. A következő nagy előd, akiről meg kell emlékeznünk, *Fényes Elek* volt. Az 1830-as években kiadott munkája az akkori közigazgatási beosztás szerint a történelmi Magyarország minden helységéről eligazítást ad, ami a lakosság anyanyelvére is kiterjedt. Az 1863-ban megjelent helységnevtár szintén értékes forrásanyagot tartalmaz. A statisztikai szolgálat 1873-ban adta ki első hivatalos helységnevtárát, és e tevékenység azóta rendszeressé vált. A helységnevtárak szerkezete fokozatosan alakult ki és folyamatos feladattá vált az anyag ellenőrzése, korszerűsítése. (A témát részletesen ismertette a szerző a *Statisztikai Szemle* 1998. évi 12. számában.)

Befejezésül *Kapros Tiborné*, a KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóságának igazgatóhelyettese a lakosság vallási struktúrájának változását vizsgálta. A vallási struktúra változása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1880 és 1949 között c. előadásában az 1880 és 1949 közötti népszámlálások adatai alapján. Borsod-Abaúj-Zemplén megye népességének vallási összetétele a vizsgált időszakban jelentősen változott. Az adatok is jól kifejezik a lezajlott történelmi változásokkal összefüggő népeségmozgások hatását. Az utolsó fél évszázadról nem adhat képet, mert az újabban végrehajtott reprezentatív felvételek csak országos szinten képezhetik az érdemi értékelés alapját.

A délutáni munkatársan *dr. Faragó Tamás* kan-

történeti Szakosztályának elnöke, a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézet igazgatója elnökölt.

A munkaülés érdekes színfoltja volt A nagy összeírás Hódító Vilmos korában című, 1086-ban végrehajtott összeírás ismertetése, amelynek tudományos jelentőségére bevezető szavaiban *Ligeti Csák*, a KSH főosztályvezetője hívta fel a figyelmet, majd *Németh Eszter*, a KSH munkatársa foglalta össze a rendelkezésre álló anyagot. Rámutatott arra, hogy az összeírás célja elsősorban a földtulajdon és a földhasználat viszonyainak felmérése volt, de mivel – bár nem teljes körben – a háztartásfőket is összeírták, mód nyílik a népesség nagyságának becslésére is. E becslésnél természetesen jelentős bizonytalansági tényezők adódhatnak.

Ezt követően *Melegh Attila*, a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézet tudományos segédmunkatársa Miképpen gyűjthetünk kivándorlási adatokat Németország példája alapján címmel a nemzetközi migrációval kapcsolatos adatok gyűjtésének kérdését vizsgálta. E kérdés jelentősége Magyarországon is növekszik. Figyelmet érdemelnek tehát Németország tapasztalatai, ahol évtizedek óta folynak ilyen jellegű megfigyelések.

Joubert Kálmán, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Tudományos főmunkatársa és *Gyenis Gyula* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezetője közös kutatásukban a 18

éves ifjak testmagasságának trendjét vizsgálták. A 18 éves ifjak testmagasságának szekuláris trendje című előadásban bemutatott vizsgálat azt bizonyítja, hogy Magyarországon – több más országhoz hasonlóan – hosszú távon a sorköteles korba lépő fiatalok testmagasságának növekedése figyelhető meg. Külön figyelmet érdemel, hogy e növekedés az utolsó negyedszázadban felgyorsult.

A befejező előadásban *dr. Lácza Magdolna*, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Főiskolai Karának tanszékvezető docense az informatikának a történeti statisztikai kutatásokban játszott szerepét vázolta fel.

A kétnapos konferenciát *dr. Faragó Tamás* zárószavai rekesztették be. A szakosztály elnöke megköszönte a közreműködők munkáját, kiemelve a külföldi kollégák hasznos hozzájárulását a konferencia sikeres lebonyolításához.

A statisztikatörténeti vándorúlések hagyományainak megfelelően az idén is sor került olyan kulturális programra, amelynek keretében a résztvevők megismerkedhettek a vendéglátó megye szépségével és táji nevezetességeivel. Szakszerű vezetéssel Nyírbátor csodálatos műemlékeit szemlélhették meg, továbbá felkeresték Máriapócsot, az ország határain túl is jól ismert búcsújáráhelyet.

Dr. Fóti János

JEKELFALUSSY JÓZSEF (1849–1901) EMLÉKEZETE

Az idő tájt, amikor 150 évvel ezelőtt Rimaszombatban *Jekelfalussy József* megszületett, Aradon éppen szabadságharcos vértanukat végeztek ki. Élete első hónapjai a Gömör megyei Feledhez kötik. Gyermekkorát egy Szepes megyei falucskában, családja ősi fészkében töltötte. Középiskolai tanulmányait Lőcsén, Eperjesen és Nagyszombatban végezte. Húszévesen beiratkozott a budapesti egyetem jogi karára. Eltartásáról magának kellett gondoskodnia. Eleinte nevelősködött, majd díjnokként munkát vállalt a Földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium statisztikai osztályán. Korán eljegyezte magát a statisztika tudományával: 1870 májusában már szakvizsgát is tett belőle. Amikor 1871-ben önálló intézményként létrejött az Országos Statisztikai Hivatal, gyakornokként – egyetemi tanulmányai mellett – ott dolgozik. Így egyike lett azoknak, akik a Hivatalt kezdettől fogva szolgálták. Az 1871. évi Helységnevtár munkálataiban már ekkor jelentős feladatot kapott.

A hivatali ranglétra minden fokát végigjárta. 1873 szeptemberében – jogi doktorátusa megszerz-

se után – segédfogalmazó lett. 1877-ben kapta meg a fogalmazói, rá egy évre pedig a valóságos miniszteri fogalmazói címet. A miniszteri titkári titulust 1881 januárjában nyerte el. 1883-tól titkári címet kapott, s a Hivatal létrehozójának és vezetőjének, *Keleti Károlynak* közvetlen munkatársaként az elnöki osztályt vezette. 1886 februárjában osztálytanácsos, 1888 áprilisában pedig valóságos osztálytanácsos, a Statisztikai Hivatal aligazgatója lett. Ekkor már Keletinek jobb keze, mi több: bizalmas barátja volt.

A ma már szokatlanul hangzó címeznél bizonyára többet mond a két utóbbi jelző. Nem véletlenül lett a korszerű népszámlálások megindítójának, a statisztikai tudomány nemzetközi tekintélyű, kiváló művelőjének barátja és jobb keze. Munkabírása mellett rendkívüli szervező tehetsége és áttekintő, rendszerező képessége emelte ki kollegái sorából. Kvalitását különösen megmutatta az 1880-as népszámlálás előkészítése és feldolgozása során. Ekkor Keleti Károly merész újítást vezetett be. Az addigi lajstromos rendszer helyett egyéni kérdőívek többszörös kombinációjával kellett feldolgozni az adatokat. (A

számlálólapok száma 14 milliót tett ki.) Jekelfalussy szakértelme és tehetsége megnyilvánult mind a táblák megszerkesztésében, mind pedig a munkálatok irányításában, s jelentősen hozzájárult Keleti kezdeményezése teljes sikeréhez.

Miután szervező-rendszerező képességével bizonyított, rátermettségét szakirodalmi munkásságával is igazolnia kellett. 1882-ben jelent meg a *Budapesti Szemle*ben a „Magyarország műveltségi állapotai” c. tanulmánya, amelyben a népesség-összeírás adatai alapján kimutatta, milyen különbségek vannak az egyes vármegyék iskolázottsági szintje között. Első tudományos sikerét 1883-ban „A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban az 1881. évi jóváhagyott költségvetések alapján” c. értekezésével aratta. Ekkoriban még egy biztosító társaság üzletpolitikájának része lehetett a magyar tudomány támogatása, így a Tudományos Akadémia döntése alapján e munkájáért megkapta az Első Magyar Általános Biztosító Társaság jutalomdíját. Szélesebb körű ismertségre azonban csak a Keleti Károllyal és *Láng Lajossal* közösen írt „Magyarország statisztikája” c. könyvvel tett szert. Ebben az 1880-as népszámlálás adatait elsősorban a nemzetiségi viszonyok szempontjából elemezte.

Ezután újabb fontos feladat következett: vezető szerepet kapott az iparstatisztika, illetve a malomipari statisztika kidolgozásában. Az előbbi kapcsán ráháruult a „Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke” (1885) megszerkesztése, amellyel nemcsak áttételesen, hanem kimondottan is a gyakorlati munkát kívánta szolgálni: „Hazánk és a külföld gyárosai, kereskedői és iparosai, nemkülönbön azon hatóságok és testületek, melyek a nevezett osztályok érdekeit és ügyeit képviselni s intézni hivatva vannak, mindaddig nélkülöztek oly kézikönyvet, mely hiteles és megbízható adatok alapján a magyar korona országainak összes iparait és kereskedőit, nevük, cégük, szakuk és lakhelyük szerint feltüntetné és az illetőknek úgy megrendelések, mint áruminták vagy egyéb küldemények s érintkezések alkalmából megbízható útmutatóul szolgálna”. (Ennek újabb, az 1890-es népszámlálás adatfelvételéhez kapcsolódó kiadását is ő irányította. – E hatalmas forrásértékű címtárakra csak nemrég figyelt föl a tudomány, feldolgozásuk jelenleg folyik.)

1887-ben látott napvilágot az általa szerkesztett „Fogházaink állapota, 1872–1886” c. kiadvány, s ebben az évben kapta azt a megbízatást, hogy – *Vargha Gyulával* együtt – szerkessze a „Közgazdasági és statisztikai évkönyv”-et. Ez utóbbi alapján javasolta őt Keleti Károly a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának, ajánlásában kiemelve, hogy az évkönyvvel „oly művet szolgáltatott, mely a kül-

földi szakirodalomban is ritkítja párját”. Valóban, döntő érdeme volt abban, hogy az évkönyv eredményesen tudta kettős célkitűzését megvalósítani: feladata volt ugyanis egyrészt a szakmai közönség számára a nemzetközi adatok feltárása, másrészt – és ezzel együtt – a statisztika hazai népszerűsítése. Amikor 1889 januárjában elvállalta a *Nemzetgazdasági Szemle* szerkesztését is, annak profilját nyomban bővítette is. Teret adott a legégetőbb napi gazdasági problémák megvitatásának, de szándéka szerint „mindenkor megőrizvén a pártszempontokon felülemelkedő objectiv álláspontot, melyet a tudomány méltósága és a jól felfogott közérdek egyaránt megkíván”. Továbbá: „azon szoros kölcsönhatásnál fogva, melyet a különböző országok közgazdasági viszonyai egymásra gyakorolnak: a folyóirat a külföld eszmemozalmát s közgazdasági életének főbb mozzanatait is élénk figyelemmel fogja kísérni”.

1892. május 30-án Keleti Károly elhunyt. Másfél hónap múltán, 1892. július 14-én – most már mint valóságos miniszteri tanácsos – foglalta el a megüresedett igazgatói széket. Nem télenkedett. Első intézkedéseivel a Hivatal kiadványait újította meg. Kiváló szerkesztői vénáját meggyőzően mutatják, hogy ezek rövid időn belül tematikájukban gazdagabbak, tömörebbek, rendszerezettebbek, vagyis használhatóbbak lettek. Ezen túlmenően „menetrendszert” megjelentetésükről is gondoskodott.

Szervezői tehetsége, sok embert mozgató tudása, szerkesztői tapasztalata és talantuma mintegy elhivatottá tette arra, hogy ő legyen a szerkesztője az 1896-ban napvilágot látott „Az ezredéves magyar állam és népe” c. országtanulmánynak. (Ekkor a Magyar Tudományos Akadémiának már nemcsak levelező, hanem rendes tagja, s az Institut International de Statistique (Nemzetközi Statisztikai Intézet) és számos más külföldi és hazai tudományos társaság is sorai között tartja számon.)

A Hivatal életében is olyan változásokat hajtott végre, amelyek eredményeképpen annak tekintélye, súlya jelentősen megnőtt. A statisztika megbízhatósága alapvetően az adatgyűjtés pontosságán múlik. Éppen ezért kulcsfontosságú, hogy ezt ki és hogyan végzi. Több területen sikerült elérnie, hogy – a közbeeső hatóságokat kihagyva – a Hivatal az alapanyagokat dolgozza fel. A vidéki statisztikai kirendeltségek – amelyeket még alelnöksége idején az áruforgalmi statisztika érdekében hozott létre – az adatgyűjtés ellenőrzésében játszottak szerepet. A korabeli szakértők nemzetközi viszonylatban is páratlanul ítélték a hazai törvényt, az „1897. évi XXXV. törvény-cikkeket a m. kir. központi statisztikai hivatalról”, amelynek előkészítésében és megfogalmazásában Jekelfalussyé a döntő érdem. Ezt

méltán lehet élete egyik fő művének tekinteni. A társadalomstatistika művelése szempontjából szükségessé vált, hogy az adatszolgáltatási kötelezettség ne csak a hivatalokra, gazdasági szervezetekre, hanem a magánszemélyekre is kiterjedjen. A törvény az adatok szolgáltatásának megtagadását, illetve a hamis adatbevallást kihágásnak minősítette, és büntetéssel sújtotta, de egyúttal szigorúan szankcionálta az egyéni adatokkal való visszaélést is. A megnövekedett felelősséggel együtt kellett járnia a szakmai színvonal emelésének is: a Hivatal tisztviselőit kötelezték a statisztikai szakképzettség megszerzésére. A törvény elrendelte továbbá évente az ország közállapotáról, fontosabb adatairól ún. kormányjelentés szerkesztését. Ezek összeállítása a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójának elnöklétével a minisztériumok képviselőiből alakított vegyes bizottság feladata lett.

Az időről időre kiadott helységnévtárak munkálatai során – ezekben pályája legelejétől részt vett – szembesült azzal a problémával, hogy olykor tucatnyi település viseli ugyanazt a nevet. Éppen ezért egyik szorgalmazója volt annak, hogy a helynevek hivatalos formájának megállapítása és nyilvántartása céljából bizottságot hozzanak létre. Elérte, hogy az

Országos Községi Törzskönyvbizottságról törvény szülessen (1898. évi IV. tc.), s a községek országos törzskönyvezése is a Hivatal munkakörébe kerüljön.

Jekelfalussy méltó utóda volt a hazai hivatalos statisztika megteremtőjének, Keleti Károlynak. Szívügye volt, hogy a Hivatal tudományosan megalapozott, sokrétű adatok feltárásával adjon hiteles képet az ország állapotáról. Az általa gondozott kiadványok nemcsak kora szakembereinek nyújtottak segítséget, napjaink kutatói számára is felbecsülhetetlen értékű források a XIX. század utolsó harmadában modernizálódó Magyarországnak.

Mégis munkásságának leglátványosabb eredménye egy épület. Elsősorban neki köszönhető, hogy harminc évi hányattatás után 1898-ban végre méltó helyet kapott a megnövekedett tekintélyű intézmény. 1901 februárjában az új székházban állították fel ravatalát. A sok küzdelem, munka 52 éves korára felőrölte szervezetét.

A Központi Statisztikai Hivatal impozáns épülete körüli utcákat jeles statisztikusokról nevezte el az utókor. Az ő nevét azonban ne keressük Budapest térképén. Utcatábla nem őrzi emlékét. Csak a munkái. Azért ez sem kevés.

Dr. Szulovszky János

STATISZTIKAI PUBLIKÁCIÓK TARTALMI KÉRDÉSEI ÉS AZ ELEKTRONIKUS TECHNOLÓGIA*

Az informatika rohamos fejlődése jelentősen befolyásolja a szakpublikációk, ezeken belül a statisztikai publikációk tartalmi és formai követelményeit, a szerzők, a szerkesztőségek és az olvasók változó szerepét és viszonyát. *B. E. Trumbo* tanulmányának vezérgondolata az, hogy a szakfolyóiratok szerkesztői, megszabadulva egy sor technikai nehézségtől, több figyelmet és energiát tudnak fordítani lapjaik tartalmi kérdéseire. Ebben a felfogásban a szakfolyóiratok szerkesztői valójában az egész szakma (adott esetben a statisztikai tudomány) tudományos és oktatási színvonaláért is növekvő felelősséggel tartoznak. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az elektronikus technológia hatásait vizsgáló publikációk gyakran elsősorban a technikai kérdésekre összpontosítanak, esetenként háttérbe szorítva ezáltal a tartalmi kérdéseket.

* *Bruce E. Trumbo*, a California State University (Hayward) statisztika- és matematikaprofesszora a Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) 1999. évi 52. ülésének varsói szatellit konferenciáján tartott előadásának sokszorosított formában (mimeo) közzétett változata. Eredeti címe: *Managing the Content of Statistical Publication: Choosing Appropriate Electronic Technologies*. Jelen írás e munka ismertetése.

A szerző tanulmánya bevezetőjében utal arra, hogy az elektronikus publikációk elterjedése alapjaiban megváltoztatja egy folyóirat költség szerkezetét: míg a hagyományos nyomdai eljárással előállított lapok esetében a költségek nagy része a terjedelem függvénye volt, hiszen ezek a rögzítés, a papír és a nyomdai költségekből és a kapcsolódó bérekből tevődtek össze, addig az elektronikus technológia esetében a költségek nagy részét az egyszer felmerülő hardver-, és szoftverkiadások, valamint – a bérek mellett – a betanulás teszi ki. Jól bejártott rendszer esetében egy újabb anyag bevitelének költsége kicsi, egy újabb olvasó elérése pedig gyakorlatilag nem igényel ráfordítást. Ezért várható, hogy az elektronikus publikációk – viszonylag hosszú felfutási idő után – gyorsan teret nyernek és hatékony kiegészítői lehetnek a hagyományos formáknak. A továbbiakban ezért feltételezi a tanulmány, hogy az egyébként hagyományos nyomtatott formában megjelenő folyóiratok rendelkezzenek saját weboldal-lal, és ezt az esetet elemzi részletesen.

A saját weboldal esetén a tartalomnedvezés (ami gyakorlatilag megfelel a hagyományos értelemben vett szerkesztésnek) kitűnő lehetőség a lap-

hoz érkező nagy tömegű információ áttekintésére. Ugyanakkor nem kevés gondot is okoz annak eldöntése, hogy ezek közül melyek azok, amelyeket a szerkesztő megszur, ellenőriz, nyomtatásra alkalmasnak tart, és melyek azok, melyeket ellenőrzés nélkül hagy, vagy más lapokhoz átirányít. Ugyancsak megoldandó ebben az esetben a szerzői jog kérdése. A szerkesztő fontos feladata az, hogy az elektronikus eszközöket üzemeltetőkkel szemben védjé és érvényesítse a szerzők jogait.

Ami a valódi tartalmi kérdéseket illeti: a statisztikai publikációk jó része nagy adatbázisokon végzett számításokra, szimulációkra, elemzésekre támaszkodik. A hagyományos hivatkozásokkal szemben az elektronikus háttér lehetőséget ad arra, hogy a szerzők mellékeljék a teljes adatállományt és a megfelelő algoritmusokat, módot teremtve ezzel számításaik rekonstruálására és ellenőrzésére. A tanulmány javasolja, hogy általános szabályként a szerkesztők követeljék meg, hogy a szerző tanulmánya benyújtásakor tegye hozzáférhetővé ezeket az állományokat a szerkesztők és a lektorok számára. Ha a cikket elfogadják, akkor ezt a hozzáférhetőséget – kivételes eseteket leszámítva – az olvasók számára is biztosítani kell. Az elektronikus háttéradatár tartalmilag is jelentős előrelépés a publikálásban.

További fontos kérdés a tartalmi érthetőség, amit a szerző oly módon vet fel, hogy a hagyományos tanulmányok a mondanivaló felvetésében gyakran elnagyoltak, csak a minimálisan szükséges előismereteket közlik az olvasókkal, a bevezetők formálisak. Ezért javasolja az elektronikus kibővített bevezető (expanded introduction) intézményét, ami azt jelenti, hogy egy tanulmány benyújtásakor a szerző az annak megértéséhez szükséges valamennyi fontos előzményt részletesen helyezze el a megfelelő weboldalon, hiszen a megértést nagyban segítheti a probléma alaposabb, az előzményeket is érdemben tárgyaló felvezetése.

Fontos kérdés az olvasók véleményének megismerése, azok gyors és szervezett begyűjtése. A hozzászólások, melyeket korábban olvasói leveleknek vagy a szerkesztőnek szóló leveleknek neveztek, elektronikus úton lényegesen gyorsabban és egyszerűbben hozzáférhetőek. Ennek jelentősége aligha becsülhető túl, hiszen valamennyi publikáció éppen az ilyen véleményekben, hozzászólásokban találja meg értelmét. Ezeket a véleményeket célszerű összegyűjtve bárki számára hozzáférhető helyen és formában tárolni. Amennyiben ezek az eredeti publikáció nyilvánvaló hiányosságaira vagy hibáira mutatnak rá, lehetőséget kell adni a szerzőnek a javításra. Ennek egyik lehetséges módja az, hogy a javított, átdolgozott találmányt a folyóirat elektronikus for-

mában közreadja, illetve a nagyobb hibákat a következő nyomtatott számban rövid helyreigazítás formájában közölje.

Ehhez szorosan kapcsolódik az a forma, amikor a szerkesztő kér a szakterület ismerőitől nyilvános értékelést, véleményt, megjegyzéseket stb. Ezeknek ellenőrzötteknek, szerkesztetteknek, standard formájúknak kell lenniük, és világossá kell mindenki számára tenni a különbséget a spontán megnyilvánulások és a szerkesztői felkérések eredményeként megjelenő anyagok között. Természetesen a rögtönzött véleményeket is bizonyos mértékig szűrni kell: nem célszerű fórumot biztosítani színvonalatlan, érdektelen vagy éppen sértő szándékú megnyilvánulásoknak.

Egy további igen fontos, a hagyományos szerkesztői munkán túlmutató feladat az adott szakterület (esetünkben a statisztika) szakkönyveinek és főleg tankönyveinek figyelemmel kísérése és értékelése. A hagyományos gyakorlatban a statisztikai folyóiratok általában ismertetik ugyan a fontosabb statisztikai tankönyveket, de nem elég gyakran, és többnyire az oktatási tapasztalatok figyelembevétele nélkül, nem ritkán elfogultan. Az elektronikus kommunikáció e téren lehetőséget ad arra, hogy a weboldalon folyamatosan véleményeket kérjenek, illetve fogadjanak a tárgy oktatóitól, a hallgatóktól, tájékozódjanak arról, hogy hol, milyen körülmények között, milyen előfeltételekkel, milyen létszámmal stb. folyik az oktatás, azonnal értesülhetnek az esetleges hibákról, az adott könyvvel kapcsolatos általános véleményekről stb. Ennek segítségével a szerkesztő, illetve a kiadó gyors és kimerítő visszajelzést tud adni a szerzőnek, amivel elősegítheti az esetleges következő kiadás jobb előkészítését.

A statisztika területén, de nyilvánvalóan más tudományterületeken is sok olyan anyag van, amit nem lehet vagy nem érdemes kinyomtatni, de amelyeket az elektronikus sajtó jól tud kezelni. Ilyenek az animációk, az interaktív demonstrációk, az audio- és videoeszközök. A tanulmány javasolja, hogy a kézirat benyújtásakor hívják fel a szerző figyelmét ezekre az eszközökre, és egyben kérjék fel, hogy a tárgynak a lehető legmegfelelőbb anyagokat mellékelje elektronikus formában. Csak felsorolásszerűen említünk néhány lehetőséget: nagyméretű és bonyolult ábrák, térképek, interaktív oktató és a megértést segítő anyagok, konferenciák, szakmai előadások teljes kép- és hanganyaga, interjúk a szakma kiemelkedő képviselőivel stb.

Az elektronikus sajtó egyik leglényegesebb vívmánya az, hogy könnyen és hatékonyan összekapcsolható a különböző elektronikus bibliográfiai adatbázisokkal, ami egyrészt lehetővé teszi a folyó-

iratok színvonalának javítását, másrészt szorosabb kétoldalú kapcsolatot teremt a szerzők és a könyvtárosok közt. Ami a minőséget illeti, a szerzők gyakran a kellő tájékozódás híján újra és újra felfedeznek olyasmiket, amiket már mások kitaláltak vagy feltártak. Ez a felesleges munka jórészt elkerülhető, ha az elektronikus bibliográfiára támaszkodva a szerkesztők megkövetelik a szerzőktől, hogy tanulmányuk elkészítésével együtt végezzenek intenzív szakirodalmi kutatást. A javaslat egészen odáig elmegy, hogy a szerzőknek dokumentálniuk kellene szakirodalmi kutatásaikat oly módon, hogy az elektronikus bibliográfiából a megadott kulcsszavak szerint minden hivatkozást kigyűjtetnek. Ez a ténylegesen használt irodalmi hivatkozások többszöröse is lehet. Ezeket a hivatkozásokat a szerző csoportosítanánál használhatóság szempontjából, például a következők szerint:

- közvetlenül felhasználta, érdekes, fontos, a szerző által részleteiben ismert;
- a tárgy szempontjából fontos és a szerző által olvasott;
- ígéretes, de az aktuális tárgy szempontjából nem lényeges;
- esetleg érdekes lehet, de a szerző által nem ismert (például nem hozzáférhető).

Az így csoportosított irodalom, amellett, hogy a szerzőnek is sokat segítene saját munkája helyes megítélésében, a szerkesztőt és a bírálókat is támogatná a szerző felkészültségének és munkájának jobb elbírálásában, ugyanakkor eszköz lehetne a szerkesztő kezében is arra, hogy segítse a szerzőt a felesleges ismétlések elkerülésében.

Amennyiben a bibliográfia és a folyóirat archivált anyagai egyetlen integrált rendszerben vannak, az elektronikus bibliográfia nagymértékben segítheti a szerzőket nem csupán a keresésben, hanem a megfelelő anyag beszerzésében is. A kutató gyakorlati-

lag bármelyik könyvtárból elérheti bármely folyóirat tetszőleges számát, abból a megfelelő anyagot megrendelheti akár nyomtatott formában is. Mindez azonban egy idő után nehézkessé válik a tanulmányok nagy száma miatt. Ezért egyre fontosabbá válik az, hogy a szerkesztők megköveteljék a szerzőktől az érdemi és jó minőségű összefoglalót, a pontos kulcsszavakat és a hivatkozási listákat. Ezek a keresés fontos eszközei, ezért a szerző, a szerkesztő és a bírálók együttes felelőssége, hogy ezek megfelelő minőségben készüljenek el.

Végezetül a tanulmány felhívja a figyelmet, a bibliográfia fokozatos karbantartásának szükségességére. Az elektronikus technika lehetőséget ad arra, hogy a folyóiratok a szerzőktől az érvényes bibliográfiával kompatibilis standard formában kérjék a hivatkozási listákat. Ennek értelme – az egységes formán túl – az, hogy az elkészült tanulmányok hivatkozási anyaga közvetlenül visszatáplálható a bibliográfiába, lehetőséget adva arra, hogy regisztrálják és gyűjtsék a hivatkozásokat, és azokat szerzőnként, illetve folyóiratonként csoportosítva alapot adjanak a megfelelő hivatkozási mutatók (citációs indexek) számítására. Ilyen index a statisztikai irodalomban jelenleg nincs, de jelentősége közismert, és tekintve, hogy mind a szerzőknek, mind a szerkesztőknek érdekük fűződik ehhez, remélhető, hogy belátható időn belül lesz ilyen rendszer.

Befejezésül – hangsúlyozva a tanulmány azon gondolatát, miszerint mindez ma még (kiváltképp Magyarországon) némiképp utópisztikusnak tűnik – mindenképpen érdemes ezekkel a kérdésekkel foglalkozni, hiszen alighanem ez az elkerülhetetlen jövő, ami nemcsak formájában, hanem tartalmában is gyökeresen átalakítja a tudományos és ezen belül a statisztikai publikációk megszokott formáját és rendjét.

Hunyadi László

SZEMÉLYI HÍREK

Felmentések – megbízások. A miniszterelnök 23/1999. (VII.22.) sz. határozatával, A statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény 7. §-ának (4) bekezdése alapján – a Központi Statisztikai Hivatal elnökének előterjesztésére – *Lippné Németh Máriát, dr. Zumbok Ferencet* és *Greminger Jánost* – a jelölés visszavonása miatt – felmentette az Országos Statisztikai Tanács tagsági teendőinek ellátása alól.

Ezzel egyidejűleg *dr. Szigeti Ágnes*t, az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának helyettes vezetőjét és *Dénes Ferencet*, az Ifjúsági és Sportminisztérium helyettes államtitkárát 1999. december 31-ig terjedő időre megbízta az Országos

Statisztikai Tanács tagsági teendőinek ellátásával.

*

A miniszterelnök 28/1999. (VIII.26.) sz. határozatával – a Központi Statisztikai Hivatal elnökének előterjesztésére – visszavonta *dr. Kovács Ferencnek*, az Országos Statisztikai Tanács munkájában való közreműködésre adott megbízását.

Ezzel egyidejűleg 1999. december 31-ig terjedő időre megbízta *Spakievics Sándort*, a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium helyettes államtitkárát az Országos Statisztikai Tanács tagsági teendőinek ellátásával.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

EUROSTAT ülés Szófiában. Az EUROSTAT múlt évben létrehozott döntéshozó szervének, a tagjelölt országok nemzeti statisztikai hivatalainak elnökeiből álló Policy Group on Statistical Cooperation (PGSC) soros ülését 1999. október 21. és 22. között tartották Szófiában. Az ülésen *Y. Franchet-n*, az EUROSTAT igazgatóján és vezető tisztségviselőin kívül a jelölt országok statisztikai hivatalainak elnökei és nemzetközi fősztályvezetői, valamint számos nemzetközi szervezet képviselői vettek részt. A magyar küldöttséget *dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette, tagja *Postáné dr. Kiss Katalin*, a Központi Statisztikai Hivatal fősztályvezetője volt.

A résztvevők elfogadták az előző évi ülésről szóló jelentést, majd a PGSC-ülések további rendjéről döntöttek. A Hivatal elnöke felszólalásában megerősítette, hogy a következő tanácskozást előreláthatólag jövő év októberében Budapesten rendezik meg. Az általános vitában a delegációvezetők aktuális feladataikról számoltak be. *Dr. Mellár Tamás* ismertette a jogharmonizáció terén elért eredményeket, valamint a közeljövőben sorra kerülő két nagy-cenzus előkészítésével kapcsolatos feladatokat.

A Phare Programmal kapcsolatos kérdésekkel több napirendi pont keretében foglalkoztak. *Nikolaus Wurm* általános beszámolójában szólt az 1997. évi program tapasztalatairól, majd értékelte az 1998. és az 1999. évi programokat. A résztvevők elfogadták a további programtervezeteket.

A tanácskozás fontos állomása volt az eddigi Phare-együttműködés alapját képező ISSUES Paper felülvizsgálata. Bár a jelölt országokkal való statisztikai együttműködés alapját képező dokumentum legfőbb megállapításait a résztvevők továbbra is érvényesnek tartják, mégis szükségesnek látják a 2000-2002 közötti évekre új koncepció kidolgozását (Phare Statistics Strategy Paper). A stratégiai dokumentumról a résztvevők a következő három munkacsoportban fejtették ki javaslataikat:

1. a Phare-együttműködés különböző formái, a jövőre vonatkozó elképzelések.

2. a nyugat-balkáni országok problémái és igényei.

3. az új stratégiai dokumentum fő irányai a 2000-2003 közötti évekre. A horizontális és a nemzeti Phare-programok közötti összhang biztosítása.

A tanácskozáson nagy hangsúlyt kapott a csatlakozásra való felkészítés fokozása. Tájékoztatás

hangzott el a TES-tanfolyam tapasztalatairól, valamint a Kutatásfejlesztési Keretprogramban való részvétel lehetőségéről és a csatlakozási felkészültség átvilágítással történő méréséről.

A résztvevők elfogadták az új Közös Nyilatkozatban foglaltakat. A dokumentum aláírására Brüsszelben kerül sor.

Kormányhatározat a 2001. évi népszámlálásról. A kormány 2221/1999. (VIII. 31.) sz. határozata egyetért a 2001. február 1-jei eszmei időponttal végrehajtandó népszámlálással és elrendeli, hogy annak előkészületi munkáit haladéktalanul kezdjék meg. A határozat továbbá előírja, hogy a népszámlálás költségvetéséről, a lebonyolítás szervezeti és informatikai feltételeiről és az eredmények hasznosítási lehetőségeiről előterjesztés készüljön.

Szlovák statisztikusok Budapesten. *Peter Mach*, a Szlovák Statisztikai Hivatal elnöke 1999. szeptember 20-án látogatást tett a Központi Statisztikai Hivatalban. Útjára elkísérte *Stefan Schill* elnökhelyettes és *Emil Árvai*, az Elnöki iroda vezetője. A szlovák delegációt fogadta *dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, majd a delegáció tagjai megbeszéléseket folytattak a Hivatal vezető munkatársaival az intézmény szervezeti felépítéséről és az EU-integrációnak megfelelő magyar statisztikai tevékenység jelenlegi helyzetéről. A delegáció tájékoztatást kapott a mezőgazdasági összeírás és a népszámlálás aktuális kérdéseiről is, valamint a területi számlák számítási módszereiről. A két hivatal elnöke hangsúlyozta a kétoldalú statisztikai együttműködés fontosságát és megállapodtak a hosszú távú együttműködés további egyeztetésében.

ENSZ EGB értekezlet Genfben. Work Session on Statistical Metadata (METIS) címmel 1999. szeptember 22. és 24. között Genfben került sor a szervezet értekezletére, melynek témái voltak:

- A metaadatok szerepe a statisztikai információk tartalmának jobb megértésében.
- A statisztikai metaadatok menedzseléséért, ellenőrzéséért és gondozásáért viselt felelősség.
- „Az Interneten történő statisztikai metaadat-szolgáltatás irányelvei” c. anyag alkalmazásának tapasztalatai.
- A statisztikai metaadatokra vonatkozó standardok alkalmazása, értékelése.

A magyar küldöttség – melynek tagjai *Györki Ildikó*, a KSH tanácsadója és *Rónainé dr. Györgyi Márta*, a KSH osztályvezetője voltak – a második témakörhöz készített összeállítást „Metadata management” címmel, melyet Györki Ildikó foglalt össze előadásában.

Munkaügyi értekezlet. A Munkaügyi Közgazdászok Egyesülete (European Association of Labour Economists – EALE) 1999. szeptember 23. és 26. között Regensburgban tartott értekezletet. A konferencia fő témái ez évben az egyesült államokbeli és az európai munkaerő mobilitási hajlandósága közötti különbségek, ezek hatása és következményei voltak.

Az értekezleten a Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Lakatos Judit* főosztályvezető képviselte, aki a közép-kelet-európai szekció munkájában vett részt. E szekció többek között a csatlakozás előtt álló országok bérrugalmasságával, a munkaerő migrációs hajlandóságával foglalkozott. A résztvevők külön figyelmet szenteltek a balti államok munkaerő-piaci jellemzőinek és az EALE szervezeti fejlődésének, nemzetközi jelentőségének.

Kiadvány. Gazdaság és társadalom kölcsönhatásban a kilencvenes években címmel nemzetközi összehasonlítás jelent meg 21 nyugat-európai országról, két észak-amerikai országról és Japánról, valamint a kelet-európai, átalakuló országokról. Külön fejezetet szentel a kiadvány a magyarországi helyzetkép bemutatásának.

A kötet anyaga nemzetközi összehasonlításban és a hazai helyzetet illetően azt vizsgálja, hogy milyen mértékű és mennyire szignifikáns kölcsönhatások érvényesülnek a gazdaság és a társadalom fejlődése között, és ezek milyen időintervallumot követően hatnak mindkét irányban. A kiadvány a továbbiakban ismerteti a nemzetközi szervezetekben kialakult véleményeket a kölcsönhatásokról, vizsgálja a globalizáció elősegítő vagy korlátozó hatását, valamint a fenntartható növekedés társadalmi hátterének hatását a gazdaságban.

(Gazdaság és társadalom kölcsönhatásban a kilencvenes években – Nemzetközi összehasonlítás. Összeállította: *Nyitrai Ferencné dr.* Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1999. 110 old.)

A lakásstatisztikai évkönyv, 1998 a lakásépítés és a lakásállomány mennyiségi és minőségi adatait tartalmazza különböző (hosszú) távú adatsorokban.

Az 1998. év lakásadatait a következő főbb fejezetekben csoportosították: építési engedélyek, lakásépítés, lakásmegszűnés, üdülőépítés, lakásállomány, önkormányzati lakásállomány, önkormányzati lakásgazdálkodás. A kiadványt nemzetközi adatok zárják. A legfontosabb fej- és oldalrovatok szövege angol nyelven is szerepel a kötetben.

(Lakásstatisztikai évkönyv, 1998. Yearbook of housing statistics. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1999. 116 old.)

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

CAARSON, C.:

A HIVATALOS STATISZTIKÁK ALAPELVEINEK TÁMOGATÁSA

(Fostering the fundamental principles of official statistics.) – *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 1998. 3–4. sz. 213–220. p.

A hivatalos statisztikai alapelveket az Európai Statisztikusok Értekezletén (Conference of European Statistics – CES) rögzítették 1992-ben. Ezeket később az ENSZ Statisztikai Bizottsága is elfogadta. Az azóta eltelt esztendő tapasztalata segít az alapelvek jövőjének kutatásában.

A cikk három főbb mozzanatot tárgyal:

- az alapelvek európai eredetűek, mégis szinte változtatás nélkül vették át mindenhol a világon, tehát alkalmazhatóságuk univerzális; ezért célszerű az Alapelveket a lehető legszélesebb körben támogatni;
- az alapelvek lefektetésekor felismerték, hogy a hivatalos statisztikákat immár nemcsak a nemzeti statisztikai intézetek készítik, hanem részt vesznek benne minisztériumok és főbb bankok is;
- a statisztikák nemzetközi összehasonlításának jelentősége folyamatosan növekszik.

Az EUROSTAT 1997. évi plenáris ülése óta messzemenően támogatja az alapelveket, szorgalmazza alkalmazásukat a vele kapcsolatban álló fejlődő országokban, és tanácsokkal segíti a megfelelő statisztikai törvények megalkotását.

A tíz alapelv bevezetése egymástól többé-kevésbé független két feladatot határoz meg: az egyik az alapelvek nyilvánosságra hozatala, a másik a helyes döntéshozást támogató infrastruktúra létrehozása. Az első feladat az, hogy nemcsak használni, hanem keresni is kell az alapelvek alkalmazásának

lehetőségeit, mint ahogyan azt az első alapelv megfogalmazza: „a hivatalos statisztika a demokratikus társadalom információs rendszerének nélkülözhetetlen eleme”.

A második feladat abból adódik, hogy több alapelv szól az erős és megbízható statisztikai rendszer irányításával kapcsolatos döntésekről. Ezek az irányítási kérdések magukban foglalják:

- a statisztikai adatok gyűjtésének, feldolgozásának, tárolásának és publikációjának módszereit és eljárásait (második alapelv);
- a felhasznált források és módszerek tulajdonságainak ismertetését (harmadik alapelv);
- az adatforrások megválasztását (ötödik alapelv);
- a titoktartást és az adatok kizárólag statisztikai felhasználásának ellenőrzését (hatodik alapelv);
- az adatokhoz való részrehajlás nélküli hozzáférhetőség biztosítását.

A nemzeti hivatalok vezetői a leginkább érintettek a feladatok teljesítésében, jó döntéseik előmozdítják az alapelvek alkalmazásának ügyét. A nemzetközi szervezetek legfőbb feladata és célja, hogy közös fórumot biztosítsanak az egyes nemzeti intézmények kutatóinak, ahol megvitathatják problémáikat és megoldásaikat. A nemzetközi statisztikus közösség szerepe az ismertetéstől a tanácsadásig is terjedhet, azonban – ideális esetben – a nemzeti intézmények sokkal nagyobb csoportot jelentenek, ahol nemcsak statisztikusok, hanem politikusok és egyéb hivatalok alkalmazottai is részt vesznek a statisztikai törvények kidolgozásában. Európában ez a gyakorlat számos új és fejlett törvénycsomagot eredményezett. Miközben azonban a statisztikai hivatalok működésének törvényeit messzemenőig kidolgozták, addig az igazgatási statisztika készítésére kevesebb figyelmet fordítottak.

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratszemlét* tartalmaz.

A tanulmány további része a statisztikai hivatalok tevékenységére vonatkozó két alapelvvel foglalkozik. A kilencedik alapelv a nemzetközi besorolások és eljárások használatáról kimondja, hogy ezek használata biztosítja az összes hivatalos szint közötti következetességet és hatékonyságot. A következetesség egyik értelmezése a nemzetközi irányelvek összehangoltságából származik. Ha ugyanis adott két koncepcionálisan összehangolt kiadvány, akkor a mindkettőt alkalmazó ország statisztikai rendszere sokkal összefogottabb lenne. Az alapelv másik értelmezése (amely inkább kiegészítő szereppel bír) abból a tényből fakad, hogy a nemzetközi irányelvek használata nemzetközi összehasonlíthatóságot teremti. Ez fontos szempont nemzetközi szinten, azonban az egyes nemzeti intézményeknél más szempontok kerülhetnek előtérbe.

Egyre növekszik az olyan felhasználók köre (például multinacionális cégek, nemzetközi adatszolgáltatók), akik a globális összehasonlíthatóság fejlesztését szorgalmazzák. Egy nemzeti rendszerben ennek fejlesztése háttérbe szorulhat, mert a hazai felhasználók nem érintettek benne, és statisztikai háttérük hiányossága miatt nehéz lenne a magasabb szint fontos tulajdonságainak kifejtése. A nemzeti hivatalok ezen felül nem biztos, hogy hajlandók olyan adatokat közölni, amelyek korlátozottságot sugallnak, vagy kritikát válthatnak ki.

A nyolcadik alapelv a nemzeti hivatalok közötti összehangoltságról szól, amely elengedhetetlen a statisztikai rendszer konzisztenciájának és hatékonyságának kialakításához.

A tanulmány szerzője néhány javaslatot fogalmaz meg az eddigiekkel kapcsolatban:

- az alelvek alakulásáról konkrét és gyakorlatias példákat kell készíteni, és ezeket hozzáférhetővé kell tenni az Interneten (a jelenlegi gyakorlat szerint a konferenciák adnak helyet az ezzel kapcsolatos eszmecsereknél, de ezek kiadásai rendkívül megnövekednek, ha a világ minden tájáról kell meghívni a szakembereket);

- ki kell dolgozni egy közös és szabványos formát, amiben az egyes országok leírják a nemzetközi irányelvek szerint szerzett adataikat (szintén előtérbe kerül az Internet használata);

- újabb utakat kell keresni a hivatalközi kommunikáció támogatására (több és többféle nemzetközi fórum megtartása stb.).

Az alelvek már több éve léteznek, ezért mindinkább előtérbe kerül a gyakorlati alkalmazhatóság kérdése. Egy 1998-as prágai értekezlet rámutatott, hogy a nemzeti intézmények sokféle politikai, társadalmi és gazdasági környezetben működnek, s így az egyes alkalmazások nem minden országban válhatnak be egyformán jól. Megfontolandó, hogy éppen ennek a kérdésnek megoldására sokkal több nem statisztikust kell bevonni az érdemi munkába a korábban említett politikai és bankélet területéről. Hangsúlyozni kell ezen felül a nemzeti gyakorlatok rendszeres vizsgálatának és nemzetközi értékelésének fontosságát, amivel ugrásszerűen növekedhetne a kedvező gyakorlatokról rendelkezésre álló információ, s ez nagyban hozzájárulna az alelvek ügyének további fejlesztéséhez.

(Ism.: *Németh Attila*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

GHALI, K. H.:

A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS A KORMÁNYZATI KIADÁSOK

(Government size and economic growth: evidence from a multivariate cointegration analysis.) – *Applied Economics*. 1998. 8. sz. 975–987. p.

A nagy kormányzati kiadások elméletileg kedvezőtlen hatással vannak a gazdasági növekedésre. Emögött különböző megfontolások állnak: a támogatott állami vállalatok beruházásai csökkentik a magánberuházások forrásait, az állami kiadások kölcsönből való finanszírozása kiszorítja a magánszektorra a pénzpiacokról, a kormány költségvetési és monetáris politikája torzíthatja a piac értékítéletét. Az ilyen hatások felismerését jelzi a dereguláció és a privatizáció széles körű alkalmazása. A kormányok-

nak ugyanakkor fontos szerep jut a társadalmilag optimális gazdasági növekedés meghatározásában, a magán- és a társadalmi érdekek egyeztetésében, a monopóliumok piacra gyakorolt hatásának ellenőrzésében.

A szerző olyan tíz OECD-ország 1970 és 1994 közötti adatait vizsgálta, ahol a GDP növekedése, a beruházás, a külkereskedelem és a kormányzati kiadások közötti összefüggés többváltozós elemzésére és varianciaanalízisre került sor. (A kormányzati kiadások különböző célok szerinti megoszlása nem képezte a vizsgálat tárgyát.) Autoregresszív hibakorrekciós modellt alkalmazva a kimutatott kapcsolatok a szerző szerint oksági összefüggést jeleznek.

A gazdasági növekedés és a kormányzati kiadások GDP százalékban kifejezet nagysága között öt országnál (Franciaország, Svájc, Norvégia, Kanada,

Japán) közvetlen kapcsolat mutatkozott. A többi vizsgált országnál a kormányzati kiadások nagysága, mérete és a gazdasági növekedés között közvetett volt a kapcsolat. Az Egyesült Államok és Ausztrália esetében a kormányzati kiadások az import, az Egyesült Királyság és Spanyolország esetében az export révén közvetve voltak hatással a gazdasági növekedésre. Olaszországnál a beruházás közvetítette a kormányzati kiadásoknak a növekedésre gyakorolt hatását. Spanyolország esetében fordított irányú kapcsolatot is ki lehetett mutatni: a gazdasági növekedés befolyásolta a kormányzati kiadások méretét.

A kormányzati kiadások és a külkereskedelem között hat országban (Egyesült Királyság, Spanyolország, Olaszország, Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália) közvetlen kapcsolat mutatkozott. Japán esetében az ilyen kapcsolat a beruházáson keresztül érvényesült. Kanadában mindkét irányban ki lehetett mutatni a kapcsolatot, míg Norvégiában a külkereskedelem volt hatással a kormányzati kiadásokra.

A kormányzati kiadások és a beruházás között három országban (Olaszország, Kanada, Japán) lehetett kapcsolatot kimutatni. Az Egyesült Államok esetében a kapcsolat fordított irányú, itt a beruházás volt hatással a kormányzati kiadásokra.

A gazdasági növekedést az itt vizsgált tényezők országonként változó mértékben magyarázzák. Az Egyesült Államokban a beruházás és az import a növekedés varianciájának 25, illetve 9 százalékáért felelős. Japánban a gazdasági növekedés magyarázatához az export 18, az import és a kormányzati kiadások 9-9, a beruházás pedig 8 százalékban járult hozzá. Az Egyesült Királyságban a külkereskedelem magyarázó ereje 57 százalék és ezen belül az export szerepe döntő. Ausztráliában a gazdasági növekedés magyarázatához a kormányzati kiadások 50, az import pedig 29 százalékban járul hozzá. Kanadában 27 százalékkal ugyancsak a kormányzati kiadások állnak az első helyen, a külkereskedelem szerepe itt 13 százalék (ezen belül az import súlya a nagyobb), míg a beruházásra 7 százalék jut.

Franciaországban a külkereskedelem és a beruházás szerepe jelentős, maga az export 14 százalékos részesedést képvisel.

Olaszországban a növekedést 29 százalékban a beruházás és az export határozza meg. Spanyolországban az export 13, a beruházás 5 százalékban járul hozzá a növekedéshez. Svájcban 60 százalék a kormányzati kiadások szerepe és 10 százalék jut az exportra. Norvégiában a gazdasági növekedés 74 százalékát a külkereskedelem magyarázza, a kormányzati kiadásokra 17, a beruházásra 7 százalék jut.

A kormányzat meghatározó szerepet játszik a gazdasági növekedésben az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Svájcban, Norvégiában, Kanadában és Ausztráliában. Ennek ellenkezője mondható el Olaszországról, Spanyolországról és az Egyesült Államokról, ahol ez a tényező a növekedés varianciájának csupán 1-3 százalékát magyarázza. A kormányzati kiadásoknak a gazdasági növekedésre áttételesen – a külkereskedelem és a beruházás révén – érvényesülő hatása országonként változó, ami az egyes országok gazdasági szerkezetében jelentkező eltéréssel és az ebből adódó kölcsönhatásokkal van összefüggésben. Ide tartozik, hogy a külkereskedelem belül az export és az import országonként eltérő mértékű hatást gyakorol a gazdasági növekedésre. Az idősorokra épülő tapasztalati vizsgálat eredményei a szerző szerint a gazdasági növekedés jövőbeni alakulására is érvényesek.

(Ism.: Szász Kálmán)

KLEINWEFERS LEHNER, A.:

INFLÁCIÓ, AZ INFLÁCIÓ SZÓRÓDÁSA ÉS A RELATÍV ÁRVÁLTOZÁSOK SVÁJCBAN

(Inflation, inflation variability and relative price variability in Switzerland.) – *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*. 1999. 1. sz. 75–95. p.

Az infláció ingadozása, valamint a relatív árarányok változása nagy hatással van a gazdaságra. Az infláció hullámzása bizonytalanná teszi a hosszú távú megállapodásokat, gyakori költséges indexálást igényel, mivel a gazdaság szereplői nem akarnak felesleges kockázatot vállalni. Ilyen problémák nem adódnának állandó inflációs ráta mellett. A relatív árváltozások pedig a termékcsoportok közötti árarányokat változtatják meg, ami csökkenti a hatékonyságot, az árrendszer torzulásaihoz vezet, valamint a szűkös erőforrások nem megfelelő elosztását eredményezi. Az említett megállapítások az Egyesült Államok adatain alapulnak, ahol az infláció egyáltalán nem elhanyagolható mértékű.

A tanulmány a Svájcban megfigyelhető folyamatokat, arányváltozásokat vizsgálja, ahol – mint közismert – igen alacsony az infláció. A szerző emlékeztet arra, hogy alacsony infláció esetén általános az egyetértés abban, hogy azt tartani kell. Ha viszont magas az infláció, akkor a központi bankot különböző külső nyomások érik, amelyek célja az infláció letörése. Így azután könnyen adódhatnak hibás döntések, amelyek folyamatosan korrekcióra szorulnak. A lényeg az, hogy az egész folyamatban rejlő bizonytalansági elemek vezetnek az infláció mértéké-

nek ingadozásához. Más szóval a magas infláció és az infláció szóródása között ok-okozati összefüggés van. Az infláció ingadozása magyarázható a monetáris politika bizonytalanságaival is. Az infláció mértéke és az árányok változása közötti kapcsolat is nagyrészt a bizonytalanságra vezethető vissza, amennyiben az előre pontosan nem látható infláció különböző módon érinti az egyes ágazatokat, illetve átstrukturálhatja az árányokat. Számolni kell továbbá a külső lökésekkel is (az olajárak, vagy a pénzügyi politika változásai), melyek hatását viszont nem tudja a központi bank antiinflációs politikájával semlegesíteni és ebben az esetben ok-okozati összefüggés sincs a kettő között.

Az inflációs ingadozások mérésére, mint abban a legtöbb szerző egyetért, a szórás a legalkalmasabb, bár vannak egyéb lehetőségek is, mint az infláció rátájának abszolút értékben mért változása.

Vita tárgyát képezi, hogy az infláció szóródása mennyiben tekinthető az inflációs bizonytalanság mértékének. Igaz, hogy minél nagyobb a szóródás, annál bizonytalanabb az infláció előrejelzése. Segítené az inflációs várakozások ismerete, amit csak reprezentatív felvétellel lehetne becsülni, összesítve az egyes szereplők várakozásait. Ilyen felvételek azonban nagyon ritkán készülnek, és elemzésük módszertani szempontból sem egyszerű.

Az infláció nagyságának és szóródásának összefüggése vizsgálható országok közötti, valamint az időbeni változásokat jelző adatok alapján.

Az elmúlt egy-két évtized során számos tanulmány vizsgálta az OECD-országok inflációs rátáinak szóródását. Az eredmények egyértelműen azt jelezték, hogy az infláció nagysága és szóródása között pozitív korreláció van, azonban az eredmények erősen függték a vizsgált időszakoktól. 23 OECD-országra vonatkozó adatok elemzése egyértelműen jelzi a pozitív korrelációt. Röviden a modell: $Sd_i = a + b\pi_i$, ahol Sd_i a π_i az átlagos inflációs ráta, i pedig az országot jelzi.

Az inflációs szóródást kiszámították egyrészt az 1973–1996 időszakra, majd az 1980–1996-os időszakra is, mivel az 1970-es években lezajlott olajárrobbanás befolyásolta az infláció alakulását. Külön probléma volt Izland kezelése kiugróan magas inflációs rátája és ingadozásai miatt.

Az eredmények azt mutatták, hogy Izlanddal együtt számítva a modell determinációs együtthatói az 1973–1996, illetőleg az 1980–1996 közötti időszakra $R^2=0,81$ és $R^2=0,78$ voltak, míg az outliernek tekinthető Izland kihagyásával ugyanezek a mutatók $R^2=0,56$, illetve $R^2=0,59$ értéket vettek fel.

Az időbeli inflációs ingadozást a keresztmetszeti elemzésekhez hasonló modellel szokták

vizsgálni: $Sd_t = a + b\pi_t$, ahol t az idő indexe. Negyedéves árindexekkel számolva 1-2 évet vizsgálva pozitív korreláció mutatkozik. Ez leginkább az Egyesült Államokra jellemző. Országoként jelentős eltérések tapasztalhatók.

Az infláció nagyságának és a relatív árváltozások kapcsolatát azok szórásával lehet egyszerűen mérni, de a legtöbb tanulmány azzal az egyszerűsítéssel él, hogy a súlyokat azonosnak tekinti. Általánosnak tekinthető az is, hogy a fogyasztói árindexek változását vizsgálják. A termelői árindexek elemzése kivételnek tekinthető.

A szerző megemlíti néhány tanulmányt, amelyek az infláció mértékének és az árányváltozások összefüggéseit országok között és/vagy az időben vizsgálták. A pozitív korreláció egyértelműen kimutatható, bár annak mértéke függ ez esetben is az összehasonlított országoktól, illetve időszakoktól.

A módszertani áttekintés és nemzetközi kitekintés után a szerző részletesen ismerteti, miként alakult az infláció időbeni és árucsoportok közötti ingadozása Svájcban.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal által közölt fogyasztói árindexek időszora 1978-tól tekinthető összehasonlíthatónak, míg a nagykereskedelmi árindexek (WPI) az 1964–1992 közötti időszakra elemezhetőek.

Az elemzés a negyedéves adatok alapján történt, de azokat összevetették a havonkénti adatokból adódó eredményekkel.

A negyedéves CPI-ket és WPI-ket, valamint azok szórását grafikusán ábrázolva mindkét esetben pozitív korreláció mutatkozik az árváltozások mértéke és azok szórása között. A tapasztalatok azt jelzik, hogy az iparilag fejlett országokban (Svájcot is beleértve) az inflációs ráta stacionárius folyamat. Ezt a hipotézist az Augmented Dickey-Fuller-teszt (ADF) alapján ellenőrizték. Az eredmények kissé ellentmondóak, bár a WPI esetekben a stacionaritás egyértelműen igazolható. Más elemzésekkel összevetve az eredmények azt jelzik, hogy 1973 óta az árszínvonal nem csak differencia-stacionárius, de trendstacionárius változó is. A Chow-teszt ugyanakkor azt jelezte, hogy az 1980-ban bekövetkezett „törés” nem okozott lényeges strukturális változást. Az eredmények hasonlóak voltak akkor is, ha az az inflációs ráta abszolút eltéréseinek nagyságát vizsgálták.

Az infláció nagysága és szóródása közötti kausalitást vizsgálva az eredmények nagyobb része azt jelezte, hogy az egy-két negyedévet illetően megállapítható, de érthető módon hosszabb időeltolódás esetén már nem. Fordítva azonban az inflációs szóródás és az infláció mértéke között a Granger-teszt csak néhány esetben mutatott szignifikáns oksági kapcsolatot.

A tanulmány végül bemutatja az árányok szóródásának és az infláció nagyságának összefüggését a svájci adatok alapján. A kapott eredmények többirányú statisztikai teszteknek alávetve is kifejezetten pozitívak a CPI esetében. A WPI-nél általánosságban ugyanez állapítható meg, azonban az 1980 utáni időszakban az összefüggés kevésbé határozott.

Megfigyelhető bizonyos ok-okozati összefüggés az infláció nagysága és az árányok szóródása között. Ebből a következik, hogy az infláció ütemének csökkenése maga után vonja a relatív árányváltozások mérséklődését is.

A tanulmány végezetül más országok gyakorlati számításaival, eredményeivel összhangban hangsúlyozza, hogy még Svájcban is érvényes az infláció nagysága és a szóródás közötti pozitív korreláció, jóllehet az infláció nagyon alacsony.

A kapcsolat azonban nem magyarázható meg valamely klasszikus, hagyományos modellel. Az oksági teszt szerint a specifikációtól függően lehet, hogy az infláció okozza a nagyobb szóródást, de az is lehet, hogy a szóródás az infláció növekedésének oka. A relatív árányok szóródása tekintetében az összefüggés egyértelműnek látszik: a nagyobb infláció nagyobb relatív árányváltozásokat eredményez, ami összhangban van a legtöbb elméleti modellel, kivéve a „sokkhatásból” adódó elterjedt magyarázatot.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GARONNA, P.:

A FOGLALKOZTATÁS VÁLSÁGA
OLASZORSZÁGBAN

(The crisis of employment system in Italy.) – *Review of Economic Conditions in Italy*. 1998. 2. sz. 219–239. p.

A szerzők az olasz gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság 90-es éveket jellemző kapcsolatát kísérelték meg bemutatni cikkükben, különös tekintettel az idén életbe lépett monetáris unióra. Az elemzéshez az olasz statisztikai hivatal évkönyve adta az adatháttérrel. A foglalkoztatottság–termelékenység szimpla kapcsolatrendszerén túl a cikk a szociális kirekesztettségre, a munkanélküliség emocionális hatásaira is kitér.

Az utóbbi évtizedben Olaszországban – hasonlóan Európa többi országához – olyan gazdasági növekedés ment végbe, amelyet nem kísért a munkahelyek számának növekedése. 1982 és 1996 között az egy főre jutó termelékenység Olaszországban évi átlagban 1,19 százalékkal emelkedett, míg az egységnyi tőkére számított termelési érték alig, mindössze évi 0,26 százalékkal nőtt.

A két mutató közötti különbség különösen az iparban jelentős (4,45%, illetve 2,02%), miközben a szolgáltatások esetében az 1,45 százalékos termelékenység-növekedés a tőke egységre jutó értékcsoporttal párosult.

Az időszak jellemzője, hogy a magas arányú munkanélküliség és az elvonási politika eredményeként a reálbér-növekedés is visszafogott volt. Az élők munkával való gazdálkodási technológiák átvételére terén viszont Olaszország nem tartozott az élenjárók közé.

Az innovációs folyamat Olaszországban szintén sajátos volt. Olyan innováció ment ugyanis végbe, ami nem a hivatásos kutató-fejlesztő háttérből indult ki. 1995-ben a K+F kiadások GDP-hez viszonyított arányát tekintve az OECD-országok között Olaszország a 10. helyen állt, ugyanakkor a kutató-fejlesztő cégekre e kiadások alig 42 százaléka jutott, ami lényegesen elmarad a hasonló fejlettségű országokra jellemző aránytól. Az intézményi K+F potenciál Olaszországban jelentős, és az innovációs aktivitás erős pozitív kapcsolatot mutat a vállalati mérettel. Más a helyzet, ha az innováció és a foglalkoztatottság közötti kapcsolatot vizsgáljuk. A cégek 60 százaléknál e két faktor között nem volt összefüggés, bár az alkalmazott munkaerő minősége nem független az innovációtól, amit a kvalifikált munkaerő iránti növekvő kereslet jelez.

Azokat a cégeket vizsgálva, ahol új munkahelyek létesültek, megállapítható, hogy körükben a kisméretű innovatív észak-olasz cégek túlréprezentáltak, a hagyományos fogyasztási cikkek gyártó dél-olasz kisvállalkozások viszont szinte egyáltalán nem teremtettek új munkahelyeket. Pozitív a foglalkoztatottsági hozadék az export orientált vállalkozásoknak is.

Az olasz statisztikai hivatal (1996-ra vonatkozóan) 1997-ben végezte az első munkaerő-piaci rugalmassági vizsgálatot. Ebből megállapítható, hogy a többműszakos munkarend a nagyvállalati körre jellemző, és hogy a túlórázás fedezi a többletmunkaerő-igényt. A nem tipikus foglalkoztatási formák Olaszországban relatíve kevésbé elterjedtek, s meglepő módon nem annyira a kis cégekre jellemzők. A kis cégeknél minden 4. dolgozó érintve volt a munkaerőmozgásban, a nagyobb cégeknél a váltás intenzitása kisebb, de nagyobb része zajlik a nemzetközi munkaerőpiacon. Olaszországra, akárcsak Európára általában, ipari fejlettségbeli lényeges szintkülönbség nélkül, magas munkanélküliség jellemző, szemben az Egyesült Államokkal, illetve Japánnal. Ha a munkaerő-forgalmi jellemzőket nézzük, a különbség az, hogy az olasz foglalkoztatottakra magas intenzitás jellemző, ugyanakkor a munkanélküliek aktivitá-

si státusa sokkal kisebb arányban változik, mint az Egyesült Államokban.

A flexibilitási tanulmány legfőbb megállapítása az volt, hogy az olasz munkaerőpiac szereplőit tekintve élesen két részre oszlik: azokra, akik a stabil álláshelyek bástyáin belül és azokra, akik ezen kívül vannak. Ez utóbbiakat a gazdasági növekedés alig érinti. Az utóbbi években az inter- és az intraszektoriális munkaerő reallokáció mértéke is csökkent, s mindezek együttesen magyarázzák a munkanélküliség jelzett magas szintjét.

Érdekes és tanulságos szociális szempontból is vizsgálni az olasz munkanélküliség természetét. Jóllehet általában magas a munkanélküliségi ráta, viszont a háztartásfőkre vonatkozóan ez Európában az egyik legalacsonyabb. A munkanélküliség főleg a nőket és a fiatalokat sújtja, azokat, akik akkor is többnyire családtagi státusban élnek, ha már van önálló jövedelmük. Azaz, a háztartás a munkanélküliség jelentette társadalmi sokk mérséklésében igen jelentős szerepet játszik. A munkanélküliség növekedése – főleg délen – nem kis részben arra vezethető vissza, hogy nőtt a nők iskolázottsági szintje, és mind többen akarnak kilépni a hagyományos háztar-

tási szerepkörből. A család ma változóban van, növekszik az elváltak aránya, emelkedik a házasságra lépők életkora, a gyerekek egyre később válnak önállóvá, nő a nem házaspáros típusú háztartások száma. Ez a változás nyilvánvalóan módosítja a munkanélküliség társadalmi következményeit is, és a támogatási rendszer átalakításával erre fel is kell készülni. A családok atomizálódása miatt a jövőben jelentősen megnőhet a munkanélküliek szociális ki-rekesztettsége, és esélyük arra, hogy a szegények közé kerüljenek. Az iskolázottsági szint növekedésével arra is fel kell készülni, hogy a munkanélküliek között mind több lesz a magasabb végzettségű.

A 90-es évek végén gyökeresen változó külső feltételeknek a munkaerő-piacra gyakorolt hatását vizsgálva még jó néhány további információra lenne szükség, s hasznos lenne olyan iskolát teremtő tanulmány elkészítése is, mint a fogyasztói árindex-számítás terén a Boskin-riport volt. Mindehhez szükség lenne a különböző olasz és nemzetközi munkaerő-piaci kutatóbázisok jövőbeni szorosabb együttműködésére.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

RABUSIC, L. – SIROVÁTKA, T.

A CSEH JÓLÉTI ÁLLAM ÉS LEGITIMÁCIÓJA

(Czech welfare state and its legitimacy.) – *Polish Sociological Review*. 1999. 2. sz. 239–263. p.

A tanulmány a közvélemény és a demokratikus állam jóléti politikájának kölcsönhatását elemzi. A jóléti állam fogalma, megvalósulásának módjától és mértékétől függetlenül is vitatott, ugyanis az adott társadalmi helyzettel való összefüggéseit tekintve több típusa is létezhet, így a közvélemény igen fontos legitimációs funkciót tölt be.

Az elemzések gyakran kimutatják, hogy a jóléti állam megvalósulásának egyes konkrét kérdései, mindenekelőtt haszonélvezőinek köre és a védőháló, illetve a társadalmi igazságosság kérdése igen vitatott, s az ezzel kapcsolatos döntések befolyásolásában a közvéleménynek jelentős szerepe van.

A posztkommunista államokban, melyek közé Csehország is tartozik a nyugati államokhoz hasonló trend érvényesül a társadalmi védőháló, illetve a jóléti kiadások tekintetében. Nevezetesen, a gazdasági szükségsszerűség a korábbi stratégia felülvizsgálatát, s a támogatások leépítését, hatékonyságuk fokozott vizsgálatát tette szükségessé.

A közvélemény ellentmondásosságát nem csekély részben az az ellentét magyarázza, amely egyfelől a jóléti állam és az általa elvárhatóan garantált létbiztonság, a jóléti szolgáltatások, másfelől a piacgazdaság szempontjai által érvényesülő pragmatizmus között van.

A szociális védőháló megítélésével kapcsolatos véleményeket döntően négy tényezőcsoport határozza meg:

1. ideológiai-politikai töltésű értékorientáltság,
2. a közvélemény előítéletéből fakadó prekoncepciók a jóléti szolgáltatások élvezői és jogosultságuk irányában,
3. egy konkrét szociálpolitika közvélemény általi megítélése,
4. a szociális juttatásokkal kapcsolatos személyes érdek.

1990 és 1998 között jelentős átrendeződés mutatkozik a cseh közvéleményben. A liberális, egyenlőségelvű szociálpolitika kedvező megítélése visszaszorult, s helyette az egyéni felelősségvállalás és megoldások keresése vált hangsúlyosabbá, döntően az állami szociálpolitikai intézkedések kiváltására, vagy annak legitimálására.

A magasabb és az alacsonyabb iskolai végzettségűek közötti jövedelemelő egyre inkább szétnyílik. Ugyanez a helyzet, csak arányaiban kisebb mér-

tékben a férfiak és nők jövedelme között is. Ugyanakkor a felmérések rámutatnak, hogy a cseh közvélemény fokozottan érzékeny a jövedelemegyenlőtlenségekre, 1998-ban például a megkérdezettek 82 százaléka ítélte azokat indokolatlanul magasnak. Az értékorientáltság változását mutatja a szegénység megítélésében mutatkozó véleményátalakulás. A rendszerváltást követő időszakban a közvélemény döntő része a szegénységért döntően magukat a szegényeket hibáztatta. A jövedelmi ollók szétnyílása nemcsak jövedelemegyenlőtlenséget, hanem a szegények számának növekedését is magával hozta. Ezzel egyidejűleg azoknak a száma is nőtt, akik a szegénységben a társadalmi igazságtalanság valamiben megnyilvánulását látják.

A szociális védőháló kialakításának legfőbb kérdései közé tartozik a segélyezettek körének kijelölése. A cseh közvélemény ezeknek három nagy csoportját különbözteti meg:

1. munkakerülők, csavargók, a „meg nem érdemelten” támogatottak,
2. a támogatást „megérdemlők”, öregek, gyermekek, mozgáskorlátozottak,
3. egyfajta köztes réteg, mely a munkanélkülieket, egy jövedelemből élő háztartásokat, özvegyeket tartalmazza, az e csoportba tartozók megítélése a segélyezés jogossága szempontjából nem egyértelmű.

Az 1992–1996 közötti években a szociális védőháló átláthatóvá vált, s így nyilvánvalóvá lett az is, hogy főleg az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező csoportok az elsődleges haszonélvezői, akiket ily módon kívánják megóvni a létminimum alá süllyedéstől. A közvélemény szerint azonban sem a segítség alanyai, sem pedig a segítségnyújtás hatékonyságának megítélése nem egyértelmű. E tekintetben ismét három nagy csoport különíthető el.

A cseh közvélemény nagy része egyetért azzal, hogy a fiatal házások, kisgyermekesek nem részestül-

nek elegendő támogatásban. A második csoportba a mozgáskorlátozottak és a gyermekeiket egyedül nevelő anyák tartoznak, s ezek támogatását sem tekintik megfelelő színvonalúnak. A harmadik csoportot a marginalitás körébe tartozók alkotják, ide tartoznak a drogfogyasztók, AIDS-betegek stb. Ez esetben a közvélemény megítélése egyértelműen kedvezőtlenebb. Figyelmet érdemel ugyanakkor az a körülmény, hogy egy 1998-as felmérés adatai szerint a cseh közvélemény nagy többsége szerint a társadalmi védőháló nem kellően hatékonyan működik, s ugyanakkor az is kitűnt, hogy e véleményt a válaszadó társadalmi pozíciója, jövedelmi helyzete befolyásolja.

Érdekes, hogy a rendszer megítélését nem befolyásolja számottevően az, hogy a válaszadó milyen mértékben részesül a juttatásaiból. Ez egyrészt arra vezethető vissza, hogy a létbizonytalanság kockázata a magasabb jövedelműek számára sem kisebb, másrésztől ugyanebben a körben a rendszerrel való elégedetlenséget az is motiválhatja, hogy relatíve magasabb jövedelműkből adódóan nagyobb részt kell vállalniuk a kiadásokból, míg a kapott juttatásuk értékszerűen jóval szerényebbek, tehát számukra a rendszer eleve „ráfizetéses”.

A rendszer elégtelen működésére adható válasz sem politikai, sem pedig gazdasági okok miatt nem egyértelmű: a juttatások növelése ugyanis szükségszerűen az adók emelését tenné szükségessé. Az egyes konkrét juttatástípusokat illetően a közvélemény nagy része egyetértene a gyermekgondozási segély, a beteg- vagy rokkantsági juttatások növelésével, ugyanakkor mintegy fele-fele arányban oszlik meg azoknak a véleménye, akik szerint szükséges, illetve nem szükséges az öregségi nyugdíjak növelése.

Általában megállapítható, hogy a cseh közvélemény többsége elégedetlen a szociális védőháló működésével.

(Ism.: *Reisz László*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

Allgemeines Statistisches Archiv

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 1. SZÁM

68. éves közgyűlés

Hansen, G.: Társadalombiztosítási rendszerek: bevezetés.

Schmärl, W.: Magán-betegápolási biztosítás Németországban: pénzügyi igények és belső kapcsolatok.

Börsch-Supan, A.: Demográfiai helyzet a társadalombiztosítás fejlődése és stabilitása Németországban.

Barth, H. J.: A nyugdíjbiztosítás hosszabb távú kilátásai politikai, gazdasági és demográfiai változások mellett. (I.)

Rehfeldt, U.: A nyugdíjbiztosítás hosszabb távú kilátásai politikai, gazdasági és demográfiai változások mellett. (II.)

Galler, H. P.: Munkaerőpiac és társadalombiztosítási rendszerek. Empirikus bizonyítékok a társadalombiztosítás ösztönző hatásairól.

Hauser, R.: A személyi jövedelem elsődleges és másodlagos elosztása változó gazdasági és társadalompolitikai feltételek mellett.

Hoffmann, U.: A szövetségi kormányzat egészségügyi beszámlási rendszerének céljai és állapota.

Buttler, G. – Fickel, N. – Lautenschlager, B.: A demográfiai változások hatásai az egészségügyi szolgáltatások költségeire.

Wiegelmann-Uhlig, E.: Beszámló a Német Statisztikai Társaság lübecki 98. évi üléséről.

Grohmann, H. – Wiegert, R.: A 2001-es census. Az 1998-as Statisztikai Hét közös ülésének beszámolója.

Metschke, R. – Wellbrock, R.: Statisztikai adatok bizalmas kezelése és adatvédelem az empirikus (gazdasági) kutatással szemben?

Hauser, R. – Wagner, G. G. – Zimmermann, K. F.: Statisztikai infrastruktúra a közalapok és a decentralizált elemzés között.

Schimpl-Neimanns, B.: További mintavételes összeírások könnyebb hozzáféréssel a kutatás számára.

1999. ÉVI 2. SZÁM

Koshevoy, G. – Mosler, K.: A többdimenziós koncentráció mérése: geometriai megközelítés.

Büning, H. – Chakraborti, S.: Általános alternatívákhoz használt különböző kétmintás próbák erejének összehasonlítása.

Krumbholz, W. – Lassahn, R. – Sevciková, H.: Kettős mintavételek olyan attribútumokra, melyek minimálizálják az ASN-maximumot.

Arnold, B. F. – Stahlecker, P.: Megjegyzés az általánosított legkisebb négyzetes becslés robusztusságáról lineáris regresszió esetén.

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 2. SZÁM

Cákióvá, E.: Családi és reprodukciós adatfelvétel.

Rychtariková, J.: A csecsemőhalandóság társadalmi és biológiai tényezői.

Roubicek, V.: A natalitás, a termékenység és halandóság terminológiájáról.

Koschin, F.: Megjegyzés a születéskor várható átlagos élettartamról.

Pavlik, Z.: Ismét a demográfia terminológiájáról.

Skrabal, J.: A gyűjtendő személyi adatok köre a 2001. évre tervezett népszámlálásnál.

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 2. SZÁM

Dransfield, S. B. – Fisher, N. I. – Vogel, N. J.: Statisztikák és statisztikai gondolkodásmód használata a szervezeti teljesítmény javítására.

Boulanger, M. – Johnson, M. – Perruchet, M. – Thyregod, P.: A nemzetközi statisztikai szabványok fejlődése a termékek és szolgáltatások életciklusán bemutatva.

Shen J. – Chu, D. – Zhang, Q. – Zhang, W.: Népszámlálási adatrendszer kialakítása Kínában.

Florens, J. P. – Mouchart, M. – Rolin, J. M.: Szemparaméteres és nemparaméteres bayesi elemzés Dirichlet-priorokkal rendelkező időtartammodellekre.

Aldrich, J.: Determináltság a lineáris modellben: Gauss, Bose és Koopmans.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1999. 446. SZÁM

Moynihan, D. P.: Adatok és dogmák a tájékoztatáspolitikában.

Allenby, G. M. – Leone, R. P. – Jen, L.: A vásárlás időzítésének egy dinamikus modellje közvetlen marketingre való alkalmazással.

West, M. – Prado, R. – Krystal, A. D.: EEG nyomvonalak értékelése és összehasonlítása: látens struktúra nemstacionárius idősorokban.

Rousseeuw, P. J. – Hubert, M.: Regressziós mélység.

Pena, D. – Yohai, V.: Gyors eljárás outlierok diagnosztizálására nagyméretű regressziós problémáknál.

Ding, A. A. – Hwang, J. T. G.: Előrejelzési intervallumok, faktoranalízis modellek és nagy dimenziós számú empirikus lineáris előrejelzés.

Tarpey, T.: Önkonzisztencia és főkomponens elemzés.

Hsu, J. C. – Berger, R. L.: Stepwise konfidencia-intervallumok multiplicitási korreláció nélkül adag-válasz és méregtartalom vizsgálatokban.

Spurrer, J. D.: Egzakt konfidencia-határok három vagy több regressziós egyenes kontrasztjaira.

Holm, S.: Szakaszonkénti teszteken alapuló többszörös konfidencia tartományok.

Fine, J. P. – Gray, R. J.: Egy arányos hazard modell egy versenykockázat részeloszlására.

Lin, D. Y. – Yao, Q. – Ying, Z.: Általános elmélet sztochasztikus vágásra csonkított túlélési adatok esetén.

Del Castillo, J. – Puig, P.: Invariáns exponenciális modellek megbízhatóság elméletre és túlélés elemzésre alkalmazva.

Del Castillo, J. – Puig, P.: A legjobb exponencialitási teszt az egyesével csonkított normális alternatívákkal szemben.

Gatto, R. – Jammalamadaka, S. R.: Feltételes nyereg-pont közelítés problémák teszteléséhez.

Berger, J. O. – Mortera, J.: Bayes-faktorok nembeágyazott hipotézisek tesztelésére.

Forbes, F. – Raftery, A. E.: Bayesi morfológia: Gyors ellenőrizetlen bayesi képelemzés.

Bertail, P. – Politis, D. N. – Romano, J. P.: Másodlagos mintavételre alapuló becselőfüggvények ismeretlen konvergencia sebességgel.

Yang, L. – Marron, J. S.: Iterált transzformáció – Kernel sűrűségfüggvény-becslés.

Pitt, M. K. – Shephard, N.: Szűrés szimuláción keresztül: Kiegészítő részecske szűrők.

Mojirsheibani, M.: Osztályozások kombinálása diszkretizálással.

Miller, F. R. – Neill, J. W. – Sherfey, B. W.: Egy maximin elvű klaszterezési kritérium megvalósítása közeli másolatok kiválasztásához regressziós illeszkedéshiány tesztek esetén.

Pesaran, M. H. – Shin, Y. – Smith, R. P.: Dinamikus heterogén panelek kombinált átlagos csoport becslése.

Théberge, A.: Kalibrációs becslőfüggvények kiterjesztései mintavételes megfigyelésben.

Leridon, H. – Riandey, B.: Bevezetés.

Rogers, S. M. – Gribble, J. N. – Turner, D. F. – Miller, H. G.: Számítógépes önkikérdés és a magatartás érzékenységeinek becslése.

Munoz-Pérez, F. – Prioux, F.: A civil regiszterek vizsgálata. Gyermeki kapcsolatok és a házasságon kívül született gyermek helyzetének változása.

Guérin-Pace, F. – Blum, A.: Az összehasonlítható illúzió. Az írástudatlanság nemzetközi vizsgálatának koncepciója és megvalósítása.

Marpsat, M.: A „szomszédsági effektus” modelljei az Egyesült Államokban: az újabb vizsgálatok áttekintése.

Courgeau, D. – Nedellec, V. – Empereur-Bissonet, P.: A helybenlakás időtartama: becslések az áramszolgáltató nyilvántartásainak felhasználásával.

Journal of the
Royal Statistical Society

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA (A SOROZAT)

1999. ÉVI 2. SZÁM

Statistika és visszafejlődés az Egyesült Királyságban.

Broughton, J. – Hazelton, M. – Stone, M.: A megvilágítottág hatása a közúti balesetek előfordulására és a változó „nyáriódó” előrejelzett hatása.

O'Muircheartaigh, C. – Moustaki, I.: Szimmetrikus mintájú modellek: egy látens változós módszer részleges nemválaszolásokra minőségi skála esetén.

Böhning, D. – Dietz, E. – Schlattmann, P. – Mendonca, L. – Kirchner, U.: A Poisson-modell és a szuvas, hiányzó és tömött fogak mutatója a fogorvosi epidemiológiában.

Longford, N. T.: Többváltozós tömörítő becslés kisterületi átlagokra és arányokra.

Brown, J. J. és tsai: Módszertani stratégia az egyszerű népszámláláshoz az Egyesült Királyságban.

POPULATION

A FRANCIA NEMZETI NÉPESSÉGTUDOMÁNYI
INTÉZET FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 1. SZÁM

Villeneuve-Gokalp, C.: Elvált szülők gyermekeinek kettős családja.

Zarca, B.: Társadalmi–foglalkozási hasonlóság a testvérek és partnereik között: középtávú összehasonlítás.

Bourgoin, N.: Öngyilkosság és foglalkozás.

Tapinos, G. P.: Paul Leroy-Beaulieu és a népesedési kérdés. Demográfiai kényszer és gazdasági liberalizmus.

Chesnais, J-C.: Gyilkosság és öngyilkosság az iparosított világban. Oroszország példája.

Noumbissi, A. – Sanderson, J-P.: A párok kommunikációja a családtervezésről Kamerunban. Termékenység normák és a párok stratégiája.

1999. ÉVI 2. SZÁM

Thierry, X.: Halandósági kockázat és a többlethalandóság az özvegység első tíz évében.

Gaüzère, F. és szerzőtársai: Betegség és függőség: a változások leírása több állapotú modell alkalmazásával. Érzékeny adatok és felvételek.

REVISTA ROMÂNĂ DE STATISTICĂ

A ROMÁNIAI NEMZETI STATISZTIKAI
BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 3. SZÁM

Trica, M. E. – Postelnicu, M.: Március 8-a a statisztikai megvilágításban.

Panaite, E. – Prisacaru, C.: Március 8-a számokban Ilfov megyére.

Wagner, P.: Deflálás a makroökonómiai számításokban.

Budica, I.: Módszerek és modellek a minőség és sokféléesség értékelésére az építőiparban.

Huidumac, C.: A szakszervezetek erejének néhány lehetséges következménye.

Pavelescu, F. M.: A fogyasztói árindex számítás néhány módszertani kérdése.

Dumitrescu, I. – Stefanescu, D. E.: Statisztikai megbízhatóság.

Románia társadalmi–gazdasági fejlődése 1998-ban (előzetes adatok).

Statistical Papers

NEMZETKÖZI ELMÉLETI ÉS ALKALMAZOTT
STATISZTIKAI FOLYÓIRAT

1999. ÉVI 3. SZÁM

Bhattacharya, S. K. – Chaturvedi, A. – Singh, N. K.: A Pareto-féle jövedelemeloszlás bayesi becslése.

Kibria, B. M. G. – Haq, M. S.: A többváltozós lineáris modell többváltozós t -vel és belső kovariancia struktúrával.

Lubiano, M. A. – Gil, M. A.: Fuzzy véletlen változók várható értékének becslése véges sokaságokból vett véletlen mintákban.

Nagel, H. – Schöbel, R.: Volatilitás és GMM–Monte Carlo vizsgálatok és empirikus becslések.

Chen, J. – Gupta, A. K.: Egy Gauss-modell töréspontjának elemzése.

Lopez-Blazquez, F. – Salamanca-Mino, B.: Egyenletes eloszlások Terrel-féle jellemzése.

Schellhaas, H.: Módosított Kolmogorov–Szmirnov-teszt egyenletes eloszlásra ismeretlen paraméterekkel.

Toutenburg, H. – Fieger, A. – Srivastava, V. K.: Súlyozott módosított elsőrendű regressziós eljárások hiányzó X-megfigyelésekkel rendelkező lineáris modellek becslésére.

Tracy, D. S. – Singh, H. P. – Singh, R.: Sokasági átlag torzítatlan becslőfüggvényének előállítására véges sokaság esetén, segédinformáció felhasználásával.

Schweizerische Zeitschrift für
**Volkswirtschaft und
Statistik**

A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 2. SZÁM

Kraus, T.: Az implicit volatilitás határidő struktúrájának dinamikája.

Cebula, R. J.: Az Egyesült Államok banki törvényhozásának értékelése.

Coulon, A.: A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei: külföldi népesség és a svájci Beveridge-görbe.

Egli, D.: A svájci heroin politika.

Lambelet, J. C.: Pénzpiacok és a történelem útja.

Kucher, M. – Frey, B. S.: Befolyásolja a háború a pénzpiacot?

**Statistische
Nachrichten**

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 6. SZÁM

Ausztria bruttó hazai kiadása kutatásra és kísérleti fejlesztésre az alapok forrásai szerint- 1999-es becslés.

Társadalombiztosítás, az alkalmazott személyekre és a nyugdíjakra vonatkozó adatok, 1998.

Az Európai Közösségek munkaerő felvétele, 1998.

Munkaerőköltség-felvétel, 1996: EK rendelet és eredmények.

Lakásépítés, 1998. Előzetes adatok.

Bortermelés, borkészlet és tárolókapacitás, 1998.

Vágóhídi statisztikák, 1998.

Tehéntejtermelés és -felhasználás, 1998.

Szemestermény-kínálati mérleg, 1997/98.

A termelési index új számítása 1995-ös bázissal.

Idegenforgalmi szálláshelyek, ágyak és foglaltság, 1997/98.

Külkereskedelem, 1998, végleges eredmények.

1999. ÉVI 7. SZÁM

Házasságkötési és válási táblák Ausztriára 1961 óta. Osztrákok külföldön.

Nyugdíjasok személyi és háztartási jövedelmei, 1997.

Az ifjúság helyzete, 1997.

Idősek: Társadalmi kapcsolatok (1998. júniusi mikrocenzus).

NAMEA vízre és hulladékra, 1994.

Az 1999. április 1-jei sertésállomány -felvétel.

Energiamérlegek, 1993–1997.

Energiafogyasztás a mezőgazdaságban, 1997.
Idegenforgalom az 1998/99-es téli időszakban.
Az osztrák vállalatok közötti szállítási, 1997.
Input–output-szorozók, 1976, 1983, 1990.

**STATISTICAL
Journal**
of the
United Nations Economic Commission for Europe

AZ EGYESÜLT NEMZETEK EURÓPAI GAZDASÁGI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 1. SZÁM

Wolfson, M. C.: Az egészség mérése – víziók és gyakorlati megfontolások.

Essink-Bot, M. L.: A DALY Európában.

Meltzer, H.: Az ICDH-2 osztályozás használata statisztikákhoz és kutatáshoz.

Madden, R. – Reece, L. – White, P.: Az egészségügyi statisztikai koordináció eredményeinek megosztása Ausztráliában.

Li, L. – Henry, J. – Davis, T.: A statisztika és földrajz integrálása: geostatistikai adatok és a GIS technológia használata a Kanadai Statisztikai Hivatalnál az irányelvek és a programok kialakításában.

Calder, A.: GIS használata az Egyesült Királyság statisztikáinak térbeli és időbeli integrálásához.

Slater, B. – Law, S.: A statisztikai technológia átmene- te a 2000. év felé: megközelítés, kérdések és megtanult le- c- kék.

Sibbard, P.: Munkaügyi statisztika: adatközlési irány- elvek.

**ВОПРОСЫ
СТАТИСТИКИ**
НАУЧНО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

AZ OROSZ ÁLLAMI STATISZTIKAI
BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 1. SZÁM

Eliseeva, I. – Dmitriev, A.: 80 éves a „Vestnik Statistiki” c. folyóirat.

Chuprov, A. A.: Történeti lapok.

Kulagina, G. – Tatarinov, A.: Idegenforgalmi tevé- kenység az SNA szatellit számláiban.

Nikiforov, O. – Silaeva, S.: Idegenforgalom: a statisztikai vizsgálat problémái.

Karmanov, M.: Testedzés és sport, mint a statisztikai tudomány és gyakorlat önálló területe.

Vedenina, O. – Jacenko, V.: A nem állami egyetemek helyzete Oroszországban.

Karaseva, L.: A vezető orosz és kelet-európai egyete- meken folyó közgazdász-képzés összehasonlító elemzése.

Zharova, L.: Az oktatás helyzete az orosz föderáció- ban.

Markov, Ju.: Az oktatási szolgáltatások áráiról.

Kevesh, A. – Bulygina, L.: Az 1999-es statisztikai te- vékenység föderációs programjáról.

Kondrat'eva, I. – Borisova, S.: Az állami statisztikai szerveknél központosított állami statisztikai megfigyelés 1999-es formáiról.

Kondrat'eva, I. – Vorob'eva, N.: Az 1998-ban jóváhagyott elsődleges beszámolósi bizonylatok egységes formáiról.

1999. ÉVI 2. SZÁM

Ivanov, Ju. N.: A GDP nemzetközi összehasonlításainak néhány elméleti és módszertani kérdéséről.

Kuznecov, V. T.: Az Orosz Föderáció nemzetközi összehasonlításainak 1996-ra vonatkozó főbb eredményei.

Kuznecova, E. V.: Humán fejlesztési index és változásainak tendenciái Oroszországban és külföldi országokban. Nemzetközi összehasonlítások.

Nesterov, L. I.: Humán potenciál és az Orosz Föderáció.

Zamaraev, B. A.: Forgalmi adó: gazdasági tartalma, helye és szerepe a Szovjetunió gazdasági rendszerében.

Masljakova, E. A.: Az ipari innovációs tevékenység statisztikájának helyzete és fejlesztésének módjai.

Befektetés az orosz gazdaságba.

Állószköz beruházások a természeti monopóliumot élvező iparágakba.

Vertinskaja, O. I. – Tamashevich, V. N. – Frol'cov, V. N.: Az innovációs tevékenység statisztikai fejlesztésének kilátásai a Fehérorosz Köztársaságban.

Kudabaev, Z. I. – Plecovskikh, R. S.: Beruházási folyamatok a Kirgiz Köztársaságban.

Az Orosz Föderáció fő társadalmi-gazdasági mutatói, 1996–1998.

1999. ÉVI 3. SZÁM

Jakovlev, A. A. – Sedova, E. I. – Zadirako, I. N. – Glistin, F. F.: Az áruipar vizsgálatának céljai és módszertana az orosz gazdaság jelenlegi körülményei között.

Brezhneva, N. V.: A versenykörnyezet figyelésére szolgáló módszertan, mutatók és rendszer kifejlesztése az orosz áruiparban c. TACIS-projekt megvalósítása.

Ivanova, A. B.: Az áruipari felvételek eredményeinek elemzési módszertana.

Korotkov, A. V.: Statisztikai módszertan az áruipar piaci vizsgálatánál.

Danchenok, L. A.: A statisztika szerepe az árak piaci vizsgálatánál.

Mkhitarjan, V. S. – Kabaeva, E. V.: A moszkvai lakás-piac adat-elemzése.

Glisin, F. F.: Az árú és fogyasztói piacokon folyó versenyről.

Avdasheva, S. B. – Fakhretdinova, G. F.: Az orosz terménypiacokon kialakuló verseny: modern tendenciák.

Ivanova, A. B.: A tejtermékek piacainak strukturális fejlődése a szamarai és vladimiri régiókban.

Avdasheva, S. B.: Szerződéses az orosz ipar nyersanyagszállítóival és ezek hatása a feldolgozó vállalatok helyzetére.

Grishkevich, T. P. – Kabanova, T. A. – Shvandar, K. V.: A leértékelés hatása a fizetési mérleg általános helyzetére.

Bashina, O. E.: A kereskedelem története és a kereskedelmi tevékenység megjelenése Oroszországban.

1999. ÉVI 4. SZÁM

Manellja, A. I.: A mezőgazdasági termelés alakulása elemzésének statisztikai módszerei.

Kozlov, M. P.: Az orosz gazdaság agrárszektorának talpraállítási módjai.

Zinchenko, A. P.: Az ipari potenciál kihasználása Oroszország mezőgazdasági ágazatában.

Sivel'kin, V. A.: Az orenburgi régió mezőgazdaságának és feldolgozóiparjának helyzete és alakulása.

Rafikova, N. T.: Ipari hatékonyság a vezetés különböző formáinál.

Strel'cov, G. I.: A mezőgazdasági termelésről a FÁK-országokban.

Akulov, V. B. – Revajkin, A. S. – Shmelev, V. B.: A Karél Köztársaság fejlődésének statisztikai elemzése és felmérése a gazdasági reformok éveitől kezdve.

Terent'ev, A. I. – Dorozhova, G. N.: Az önnfenntartó fejlődés elemzése „különböző gazdasági területek” gazdaságára.

Agapova, T. N. – Malinina, N. A.: A vologodszki régió helyzete, fejlődése, kilátásai.

Gorshenina, E. V.: Az életszínvonal fő társadalmi-gazdasági mutatóinak regionális rendszere.

Abakshina, T. K. – Martynova, T. N.: A lakosság élet-színvonal-mutatói a nyiznij-novgorodi régióban.

Munaev, L. A.: Minimális fogyasztói költségvetés és a megfigyelt háztartások költségvetése a Burját Köztársaságban.

Frenkel', A. A.: Oroszország társadalmi-gazdasági fejlődésének előrejelzése 1999-re.

Vlasov, V. O.: Igényelnek-e a régiók statisztikákat?

1999. ÉVI 5. SZÁM

Kosarev, A. E.: A GDP operatív értékelésének kérdései.

Teplukhina, T. P. – Kulikova, Yu. V.: A GRP (Gross Regional Product) termelésének értékelése.

Dumnov, A. D. – Vos'mirko, E. O.: A fő makroökonomiai mutatók kialakítása a természetes felhasználás statisztikai vizsgálatánál az SNA módszertannal kapcsolatban.

Kulagina, G. D. – Stepanjan, E. N.: A termelékenységi mutatók és az azokat meghatározó tényezők regionális különbözőségének elemzése.

Pavlov, K. V.: A termelés intenzifikálásának hatékonysági értékei.

Bakhmetova, G. Sh. – Isupov, A. A.: Népszerűnyilvántartás, mint a demográfiai számbavétel rendszere.

Volkov, A. G. – Soroko, E. L.: Család- és háztartástipológia Oroszországban: fejlődés és elemzés (az 1994-es mikrocenzus adatokat követően).

Andreev, E. M. – Rakhmaninova, M. V.: Belső vándorlás Oroszországban: múlt és jelen.

Andreev, E. M. – Barkalov, N. B.: Születési táblák születési sorozatokra.

Tatarinova, O. M.: Népszámlálások végrehajtásáról a FÁK-országokban.

Kulikovskaja, N. B.: A FÁK-országok demográfiai helyzetéről.

Nemirovskij, V. G. – Grishaev, S. V.: A társadalmi-demográfiai folyamatok dinamikája a krasznójarszki körzetben.

Abakshina, T. A. – Bezaeva, O. V. – Malyshev, E. P.: Idős népesség a nyiznij-novgorodi körzetben: statisztikai vizsgálat.

Zabelin, V. N.: Népszerűnyilvántartás kialakításáról a moszkvai körzetben.

Balova, M. M.: Regionális statisztikák: a közigazgatási rendeletek megvalósulásának folyamatos megfigyelése.

1999. ÉVI 6. SZÁM

Beljaevskij, I. K.: A statisztika elméletben és a témakör tanulmányozás.

Salin, V. N. – Popova, A. A.: Állami szabvány az oktatásról és az oktatási fegyelem tartalma.

Gorbacheva, T. L. – Ryzhikova, Z. A.: A foglalkoztatottságra vonatkozó lakossági reprezentatív felvétel módszertana és néhány eredménye 1998-ban.

Kuznecov, V. I.: A statisztika szerepe a foglalkoztatási folyamatok irányításában.

Smirnov, S. N.: A költségvetési folyamat aktualizálásának lehetőségei a regionális foglalkoztatás állami alapjában.

Bokun, N. Ch.: A munkaerőpiac átalakítása Fehéroroszországban: helyzet, elemzés, tendenciák.

Moor, S. M.: A nemek fizetés szerinti megkülönböztetésének okai és következményei.

Korzhova, E. D.: Béradósságok a költségvetési dolgozóknál az irkutszki körzetben.

Cejtler, N. V. – Shumarova, E. V.: Munkaerőpiac és a lakosság foglalkoztatása a magadani körzetben.

Markov, Yu. K. – Konstatinova, I. N. – Petrova, E. N.: Regisztrált munkanélküliség a Csuvas Köztársaságban 1993 és 1998 között: a nők összehasonlítása a férfiakkal.

Burdina, E. V. – Kovalev, V. L. – Krishtopenko, O. S.: A bankrendszer helyzetének elemzése és fejlődése tendenciái.

Andreev, A. V.: A biztosító társaságok fő „pénzmosási” műveletei Oroszországban és statisztikai módszerek alkalmazása mértékük becslésére.

Pashinceva, N. T.: Új információk technológiák használata az állami statisztikai információk közzétételében.

Bozhko, V. P. – Shmelev, V. V. – Zabelin, V. N.: Módszerek a vállalatok és intézmények statisztikai tevékenységének automatizálására.

Hubaev, G. N.: Extremális tesztek tervezésének statisztikai módszerei.

Ul'janov, I. S.: A beruházási tevékenység néhány mutatójának regressziója.

Tarasova, G. V. – Gavrilova, A. P.: Az orosz lakosság egészségi mutatóinak előrejelzésére, faktoranalízisen alapuló modellezéssel.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1999. ÉVI 4. SZÁM

A népességnövekedés nagysága és okai az egyesített gazdasági területen.

A nemzeti számlák 1999-es felülvizsgálata – okok, koncepcionális változások és új szakkifejezések.

Az Európa Parlamenti választások, 1999.

A termelési felvételek új koncepciójának hatása a termelési index kiszámítására 1999-től.

Csődök, 1998.

A tartományok külkereskedelmére vonatkozó módszertani kérdések.

Külkereskedelem tartományok szerint, 1998.

Közpénzügyek, 1998.

Termelői árindex az ipari termékekre 1995-ös bázison.

A fogyasztói árindex új számítása a telekommunikációs szolgáltatásokra 1995-ös bázison.

1999. ÉVI 5. SZÁM

Vállalati jelentések a gazdasági tevékenységről, 1998.

A kiskereskedelem, a szálloda- és a vendéglátóipar, valamint az idegenforgalom a gazdaságstatisztika átfogó rendszerében.

A belkereskedelem alakulása 1998-ban.

A szálloda- és vendéglátóipar alakulása 1998-ban.

Vasúton, belföldi vízen és tengeren szállított veszélyes anyagok forgalmának becslése, 1997.

Vállalatok a belföldi vízi szállításban, 1998.

Kereskedelmi légi szállítás, 1998.

Az oktatási kiadások számításának módszertana Németországban a nemzetközi oktatási beszámolási rendszer keretében.

Közösségi pénzügyek 1999-ben.

Az államadósság alakulása 1991 óta.

Bérstatisztikák eredményei 1998-ra.

TARTALOM*

ÁLTALÁNOS ELMÉLET A STATISZTIKA TÖRTÉNETE ÉS SZERVEZETE

Gondolatok a statisztikáról. – <i>Hunyadi László – Rappai Gábor</i>	1/5
Konferencia a statisztikai regiszterekről és a közigazgatási nyilvántartásokról. – <i>Kalina Lászlóné – Kollár Gabriella</i>	1/68
A statisztikai tudomány helyzete és perspektívái	2–3/101
A Központi Statisztikai Hivatal évindító munkaértekezlete. – <i>Hunyadi László</i>	2–3/173
Latens fejlettség – a felzárkózás „startvonala”. – <i>Dr. Kozma Ferenc</i>	4/242
Statisztikaoktatás a felsőoktatási intézményekben.	5/336
Adatbányászat és statisztika. – <i>Dr. Sramó András</i>	5/350
Statisztikai módszerek a vállalatok gyakorlatában. – <i>Boda György</i>	5/360
A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 1/1999. (SK. 1.) KSH utasítása a KSH szervezeti felépítéséről.	5/370
Az MTA Statisztikai Bizottság Tudományos Albizottságának ülése. – <i>Dr. Csahók István</i>	5/373
A statisztikai osztályozások nemzetközi összehangolásának új irányzatai. – <i>Tűű Lászlóné dr.</i>	6/422
A munkaerő-felmérés mintabővítése és a becslések megbízhatósága. – <i>Éltető Ödön – Urbán Erzsébet</i>	6/431
Beszámoló a Központi Statisztikai Hivatal tevékenységéről az Országgyűlés Gazdasági Bizottsága előtt.	6/459
Alkalmazott Statisztikai Főszakirány a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. – <i>Vita László</i>	6/464
Az MTA Statisztikai Bizottságának 1999. június 9-i ülése. – <i>Dr. Csahók István</i>	7/596
Az MKT Gazdaságstatisztikai Szakosztályának ülése. – <i>Hunyadi László</i>	7/597
A nemzeti statisztikai rendszerek teljesítménye. – <i>Willem De Vries</i>	8/656
Információs szabadság – Adatvédelem – Statisztika. (VI.) – <i>Dr. Lakatos Miklós</i>	8/674
A jövő kihívásai a statisztikában. – <i>Hüttl Antónia</i>	8/681
Az Európai Unió statisztikai kutatási programja.	8/684
Szezonális kiigazítási eljárások. (I.) – <i>Sugár András</i>	9/705
Thirring Lajos-emlékülés. – <i>Dr. Kepecs József</i>	9/780
A harmadik évezred első népszámlálása. – <i>Dr. Vukovich Gabriella</i>	10–11/801
Szezonális kiigazítási eljárások. (II.) – <i>Sugár András</i>	10–11/816
A „rejtőzködő” panel. – <i>Kapitány Zsuzsa – Keszthelyiné dr. Rédei Mária – Molnár György</i>	10–11/833
Hihetünk-e a vállalati felvételeken alapuló kutatások eredményeinek? – <i>Tóth István János – Vincze János</i>	10–11/844
Az adatvédelmi biztos 1998. évi országgyűlési beszámolója. – <i>Erdei Virág</i>	10–11/879
Az MTA újjáalakult Statisztikai Bizottságának vezetőségválasztó ülése. – <i>Dr. Csahók István</i>	10–11/882

* A folyóirat- és oldalszámoknál a 10–11K jelzés a *Statisztikai Szemle* ez évi 10–11. számának mellékleteként megjelent angol nyelvű különszámot jelöli.

EKS index and international comparisons. – <i>Pál Köves</i>	10–11K/3
The role of international comparisons in the Hungarian statistics. – <i>Vera Nyitrai</i>	10–11 K/35
A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának XXXVI. vándorülése. – <i>Dr. Fóti János</i>	12/998
Jekelfalussy József (1849–1901) emlékezete. – <i>Dr. Szulovszky János</i>	12/1000
Statisztikai publikációk tartalmi kérdései és az elektronikus technológia. – <i>Hunyadi László</i>	12/1002

NÉPESSÉG-EGÉSZSÉGÜGY

Halandóság a második világháború után. – <i>Valkovics Emil</i>	1/16
A nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. – <i>Bukodi Erzsébet</i>	4/201
A fiatalok munkakerő-piaci helyzete. – <i>Varga Anna</i>	1/57
A jövedelemfelvétel hiányzó adatainak pótlása. – <i>Varga Sára</i>	2–3/112
Vállalkozások Magyarországon, 1992–1997. – <i>Dr. Schmutz Ottó</i>	2–3/131
Az Európai Unió munkaerő-piaci kilátásai.	2–3/156
A nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. – <i>Bukodi Erzsébet – Róbert Péter</i>	4/201
Kutatói vélemények a 90-es évek magyar vagyonszociológiájáról. – <i>Nádudvari Zoltán – Dr. Sebestyén Tibor</i>	4/274
Külföldi tőkebefektetések és külkereskedelem Kelet-Közép-Európában. – <i>Éltető Andrea</i>	5/322
Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. – <i>Major Klára – Nemes Nagy József</i>	6/397
A munkaerő-felmérés mintabővítése és a becslések megbízhatósága. – <i>Éltető Ödön – Urbán Erzsébet</i>	6/431
A fogyasztói árindex számítás harmonizációja. – <i>Kerékgyártó Györgyné – Melega Tiborné – Szabó Éva</i>	7/490
Gondolatok az infláció méréséről és elosztási hatásáról. – <i>Ékes Ildikó</i>	7/502
Az infláció mérőszámai. – <i>Dr. Marton Ádám</i>	7/515
Egyváltozós időszorosmodelleken alapuló inflációs előrejelzések. – <i>Liel Róbert</i>	7/522
Az 1999. évi inflációs folyamat főbb tényezői. – <i>Cinkotai János</i>	7/550
A mérsékelt inflációk nemzetközi összehasonlítása. – <i>Darvas Zsolt</i>	7/569
A nonprofit szervezetek vállalkozásairól. – <i>Vajda Ágnes</i>	8/625
A nonprofit szervezetek statisztikája. – <i>Bocz János</i>	8/639
Még egyszer a vállalkozásokról. – <i>Sándorné dr. Kriszt Éva</i>	8/648
Kísérlet a bérszínvonal összehasonlítására. – <i>Gács Endre</i>	9/722
A háztartások és a telefon. – <i>Dr. Pergel Józsefné</i>	9/747
A „rejtőzködő” panel. – <i>Kapitány Zsuzsa – Keszthelyiné dr. Rédei Mária – Molnár György</i>	10–11/833
Hihetünk-e a vállalati felvételeken alapuló kutatások eredményeinek? – <i>Tóth István János – Vincze János</i>	10–11/844
Az ágazati kapcsolati mérleg és a külgazdasági stratégia. – <i>Dr. Kozma Ferenc</i>	10–11/856
A magyar felzárkózás kérdései. – <i>Gáspár Tamás</i>	10–11/869
A fogyasztói árindex új súlyrendszere Németországban. – <i>Nádudvari Zoltán</i>	10–11/883
On the deprivation-sensitive measurement of poverty. – <i>Ottó Hajdu</i>	10–11K/15
Stock return distributions: A survey of empirical investigations. – <i>József Varga</i>	10–11K/23
Reflections on purchasing power parities and real values. – <i>György Szilágyi</i>	10–11K/44

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Income inequality and poverty in Hungary in the mid 1990s. – <i>Ödön Éltető – Éva Havasi</i>	10–11K/49
A rejtett gazdaság kiterjedése 1997-ben. – <i>Keszthelyiné Rédei Mária – Lakatos Judit – Szabó Zsuzsanna</i>	12/913
Eredmények és lehetőségek a feketegazdaság elleni fellépésben. – <i>Dr. Bencze József</i>	12/932
A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében. – <i>Havasi Éva – Schumann Róbert</i>	12/952
Az adózatlan gazdaság és a globalizáció. – <i>Dr. Ékes Ildikó</i>	12/966
Candongga – A túlélés piaca. – <i>Frigyes Ervin</i>	12/979

IPAR – ÉPÍTŐIPAR – BERUHÁZÁS

Az építőipar a kilencvenes években nemzetközi összehasonlításban. – <i>Dr. Gyöngyösi István</i>	9/732
---	-------

MEZŐGAZDASÁG

Átfogó statisztikai cenzusok a mezőgazdaságban. – <i>Oros Iván</i>	6/446
--	-------

KERESKEDELEM

Külföldi tőkebefektetések és külkereskedelem Kelet-Közép-Európában. – <i>Éltető Andrea</i>	5/322
--	-------

TÁRSADALOMSTATISZTIKAI – KÖRNYEZETSTATISZTIKA

A nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. – <i>Bukodi Erzsébet</i>	4/201
A fiatalok elítéltek biodemográfiai vizsgálata. – <i>Joubert Kálmán – Vavró István – Bodzsár Éva</i>	4/225
A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. – <i>Dr. Halkovics László</i>	4/260
Bírósági indexek. – <i>Kovacsicsné Nagy Katalin</i>	5/301
Statisztikaoktatás a felsőoktatási intézményekben.	5/336
A nonprofit szervezetek vállalkozásairól. – <i>Vajda Ágnes</i>	8/625
A nonprofit szervezetek statisztikája. – <i>Bocz János</i>	8/639
Educational choices in Hungary. – <i>Erzsébet Bukodi</i>	10–11K/71
A harmadik évezred első népszámlálása. – <i>Dr. Vukovich Gabriella</i>	10–11/801

TERÜLETI STATISZTIKA

Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. – <i>Major Klára – Nemes Nagy József</i>	6/397
--	-------

NEMZETKÖZI STATISZTIKA

Az Európai Unió munkaerő-piaci kilátásai.	2–3/156
Külföldi tőkebefektetések és külkereskedelem Kelet-Közép-Európában. – <i>Éltető Andrea</i>	5/322
A statisztikai osztályozások nemzetközi összehangolásának új irányzatai. – <i>Tűű Lászlóné dr.</i>	6/422
A fogyasztói árindex számítás harmonizációja. – <i>Kerékgyártó Györgyné – Melega Tiborné – Szabó Éva</i>	7/490
A mérsékelt inflációk nemzetközi összehasonlítása. – <i>Darvas Zsolt</i>	7/569

A nemzeti statisztikai rendszerek teljesítménye. – <i>Willem De Vries</i>	8/656
Az Európai Unió statisztikai kutatási programja.	8/684
Kísérlet a bérszínvonal összehasonlítására. – <i>Gács Endre</i>	9/722
Az építőipar a kilencvenes években nemzetközi összehasonlításban. – <i>Dr. Gyöngyösi István</i>	9/732
A fogyasztói árindex új súlyrendszere Németországban. – <i>Nádudvari Zoltán</i>	10–11/883
EKS index and international comparisons. – <i>Pál Köves</i>	10–11K/3
The role of international comparisons in the Hungarian statistics. – <i>Vera Nyitrai</i>	10–11K/35
Az adózatlan gazdaság és a globalizáció. – <i>Ékes Ildikó</i>	12/966
Candonga – A túlélés piaca. – <i>Frigyes Ervin</i>	12/979

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. – <i>Dr. Halkovics László</i>	4/260
Átfogó statisztikai censzok a mezőgazdaságban. – <i>Oros Iván</i>	6/446
A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében. – <i>Havasi Éva – Schumann Róbert</i>	12/952

JELENTÉS

A társadalom és a gazdaság főbb folyamatai 1998-ban.	9/758
---	-------

HOZZÁSZÓLÁS – VITA

Gondolatok a statisztikáról. – <i>Hunyadi László – Rappai Gábor</i>	1/5
Statisztikai módszerek a vállalatok gyakorlatában. – <i>Boda György</i>	5/360
A magyar felzárkózás kérdései. – <i>Gáspár Tamás</i>	10–11/869

SZEMLE

Konferencia a statisztikai regiszterekről és a közigazgatási nyilvántartásokról. – <i>Kalina Lászlóné – Kollár Gabriella</i>	1/68
A Központi Statisztikai Hivatal évindító munkaértekezlete. – <i>Hunyadi László</i>	2–3/173
A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 1/1999. (SK. 1.) KSH utasítása a KSH szervezeti felépítéséről.	5/370
Az MTA Statisztikai Bizottság Tudományos Albizottságának ülése. – <i>Dr. Csahók István</i>	5/373
Beszámoló a Központi Statisztikai Hivatal tevékenységéről az Országgyűlés Gazdasági Bizottsága előtt.	6/459
Alkalmazott Statisztikai Főszakirány a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. – <i>Vita László</i>	6/464
Az MTA Statisztikai Bizottságának 1999. június 9-i ülése. – <i>Dr. Csahók István</i>	7/596
Az MKT Gazdaságstatisztikai Szakosztályának ülése. – <i>Hunyadi László</i>	7/597
A jövő kihívásai a statisztikában. – <i>Hüttl Antónia</i>	8/681
Az Európai Unió statisztikai kutatási programja.	8/684
Thirring Lajos-émlékülés. – <i>Dr. Kepecs József</i>	9/780
Az adatvédelmi biztos 1998. évi országgyűlési beszámolója. – <i>Erdei Virág</i>	10–11/879
Az MTA újjáalakult Statisztikai Bizottságának vezetőségválasztó ülése. – <i>Dr. Csahók István</i>	10–11/882
A fogyasztói árindex új súlyrendszere Németországban. – <i>Nádudvari Zoltán</i>	10–11/883
A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának XXXVI. vándorülése. – <i>Dr. Fóti János</i>	12/998
Jekelfalussy József (1849–1901) emlékezete. – <i>Dr. Szulovszky János</i>	12/1000

Statisztikai publikációk tartalmi kérdései és az elektronikus technológia. – <i>Hunyadi László</i>	12/1002
Magyar szakirodalom	
Goldperger István: Modernizáció – Reálgazdaság. (<i>Benet Iván</i>).....	1/72
Mundruczó György: Útmutatás a statisztikai modellezés gyakorlatához. (<i>Pintér József</i>)	1/76
Néhány évtized. Tanulmánykötet Hoóz István tiszteletére. (<i>Rappai Gábor</i>).....	2–3/176
Tanulmányok a magyar statisztikai szolgálat történetéből. (<i>Dr. Vukovich György</i>).....	6/466
Kuti Éva: Hívjuk talán nonprofitnak. (<i>Dr. Harsányi László</i>)	8/687

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Személyi hírek.....	1/79, 2–3/179, 4/284, 5/376, 8/689, 9/782, 10–11/888, 12/1005
Szervezeti hírek – Közlemények ...	1/79, 2–3/179, 4/285, 5/376, 6/469, 7/602, 8/689, 9/782, 10–11/888, 12/1005

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom	1/81, 2–3/181, 4/287, 5/379, 6/472, 7/604, 8/691, 9/786, 10–11/890, 12/1007
Bibliográfia	1/91, 2–3/191, 5/385, 7/615, 9/793, 10–11/904
Külföldi folyóiratszemle	2–3/189, 4/295, 6/482, 8/696, 10–11/898, 12/1013

NÉVMUTATÓ

(A *Statistikai Szemle* 1999. évi számaiban megjelent cikkek szerzői)

Baranyai István dr.	1/37	Lieli Róbert	7/522
Bencze József dr.	12/932	Major Klára	6/397
Benet Iván	1/72	Marton Ádám dr.	7/515
Bocz János	8/639	Melega Tiborné	7/490
Boda György	5/360	Molnár György	10–11/833
Bodzsár Éva	4/225	Nádudvari Zoltán	4/274, 10–11/883
Bukodi Erzsébet	4/201, 10–11K/71	Nemes Nagy József	6/397
Cinkotai János	7/550	Nyitrai Ferencné dr.	10–11K/35
Csahók István dr.	5/373, 7/596, 10–11/882	Oros Iván	6/446
Darvas Zsolt	7/569	Pergel Józsefné dr.	9/747
Ékes Ildikó dr.	7/502, 12/966	Pintér József	1/76
Éltető Andrea	5/322	Rappai Gábor	1/5, 2–3/176
Éltető Ödön	6/431, 10–11K/49	Róbert Péter	4/201
Erdei Virág	10–11/879	Sándorné dr. Kriszt Éva	8/648
Fóti János dr.	12/998	Schmuk Ottó dr.	2–3/131
Frigyes Ervin	12/979	Schumann Róbert	12/952
Gács Endre	9/722	Sebestyén Tibor dr.	4/274
Gáspár Tamás	10–11/869	Sramó András dr.	5/350
Gyöngyösi István dr.	9/732	Sugár András	9/705, 10–11/816
Hajdu Ottó	10–11K/15	Szabó Éva	7/490
Halkovics László dr.	4/260	Szabó Zsuzsanna	12/913
Harsányi László dr.	8/687	Szilágyi György dr.	10–11K/44
Havasi Éva	10–11K/49, 12/952	Szulovszky János dr.	12/1000
Hunyadi László	1/5, 2–3/173, 7/597, 12/1002	Tóth István János	10–11/844
Hüttl Antónia	8/681	Tűi Lászlóné dr.	6/422
Joubert Kálmán	4/225	Urbán Erzsébet	6/431
Kalina Lászlóné	1/68	Vajda Ágnes	8/625
Kapitány Zsuzsa	10–11/833	Valkovics Emil	1/16, 10–11K/95
Kepecs József dr.	9/780	Varga Anna	1/57
Kerékgyártó Györgyné	7/490	Varga József	10–11K/23
Keszthelyiné dr. Rédei Mária	10–11/833, 12/913	Varga Sára	2–3/112
Kollár Gabriella	1/68	Vavró István	4/225
Kovacsicsné Nagy Katalin	5/301	Vincze János	10–11/844
Kozma Ferenc dr.	4/242, 10–11/856	Vita László	6/464
Köves Pál	10–11K/3	Vries, Willem De	8/656
Lakatos Judit	12/913	Vukovich Gabriella dr.	10–11/801
Lakatos Miklós dr.	8/674	Vukovich György dr.	6/466